

INDEX 339202

NOTATKI

KWARTALNIK TOWARZYSTWA NAUKOWEGO PŁOCKIEGO

PŁOCKIE

Płock

1/266

2021

ISSN 0029-389X

INFORMACJA DLA AUTORÓW

- Materiały do „Notatek Płockich” prosimy przysyłać pocztą mailową na adres: notatkiplockie@wp.pl lub na płycie CD na adres Towarzystwa Naukowego Płockiego (pl. Narutowicza 8, 09-400 Płock).
- Czcionka – Times New Roman, wielkość – 12, odstęp – 1,15. Maksymalna objętość tekstu około 20 stron z przypisami i zdjęciami, jedna szpalta. Marginesy – 2,5 cm. W przypadku tekstów dłuższych niż 20 stron – po konsultacji z Autorem – artykuł może być opublikowany w kilku częściach.
- Zdjęcia z podpisami oraz podaniem autora i źródła pochodzenia wstawione do tekstu w odpowiednie miejsca. Artykuł powinien być zaopatrzony w krótki abstrakt w języku polskim (do 10 wersów) oraz słowa kluczowe (do 5).
- Na końcu artykułu należy dołączyć bibliografię oraz jego tytuł, słowa kluczowe i „Summary” w języku angielskim (do 10 wersów).
- W przypadku recenzji należy dołączyć tytuł recenzowanej publikacji w języku angielskim oraz zdjęcie okładki recenzowanej książki.
- Opuśczenia w cytowanym tekście sygnalizujemy trzema kropkami w nawiasie kwadratowym: [...].
- Przypisy w języku łacińskim: ibidem, idem, op. cit., w języku polskim: zob., por. Czcionka – Times New Roman, wielkość – 10, interlinie – 1,0. W przypisach odwołujących się do artykułów z gazet lub czasopism podajemy inicjał imienia i nazwisko autora, tytuł pisany kursywą, tytuł gazety lub czasopisma w cudzysłowie, rok, numer, strony, np. S. Kostanecki, *Marszałek w Płocku. Szkic literacki*, „Głos Mazowiecki” 1938, nr 124 z 1 czerwca, s. 2.
- Podobnie podajemy opis bibliograficzny książek: inicjał imienia i nazwisko autora, tytuł pisany kursywą, data i miejsce wydania, np. T. Chrostowski, *4 pułk strzelców konnych Ziemi łęczyckiej*, Płock 1992. W przypadku prac zbiorowych: *Dzieje Płocka*, t. 2, *Dzieje miasta w latach 1793–1945*, (red.) M. Krajewski, Płock 2006.
- Przed przysłaniem ostatecznej wersji tekstu bardzo prosimy o jego sprawdzenie, ze zwróceniem uwagi na literówkę, interpunkcję i poprawność przypisów.
- Prosimy również o krótką informację Autora o sobie do notki o Autorach: tytuł lub stopień naukowy, miejsce pracy, pełnione funkcje oraz adres (w celu przesłania egzemplarza autorskiego), numer telefonu i adres mailowy do wiadomości redakcji.
- Przesłanie artykułu do Redakcji „Notatek Płockich” oznacza zgodę Autora na jego publikację.
- Warunkiem zakwalifikowania artykułu do druku jest pozytywna recenzja wydawnicza.

Redakcja „Notatek Płockich”

Na okładce: Kościół św. Aleksego w Płocku-Trzepowie

Rys. Anna Michalak

Skład i druk:
Wydawnictwo i Poligrafia „IWANOWSKI”
ul. Dziewiarska 7, 09-407 Płock
e-mail: wydawnictwo@iwanowski.com.pl

PŁOCK NOTICES

QUARTERLY OF THE SCIENTIFIC
SOCIETY OF PŁOCK
(published since July 1956)

1/266
JANUARY – MARCH
2021

EDITORIAL BOARD

DR GRZEGORZ GOŁĘBIEWSKI
(EDITOR-IN-CHIEF)

MGR AGNIESZKA CIECHOMSKA
(EDITORIAL SECRETARY)

MGR MAŁGORZATA DUCH
(LANGUAGE EDITOR)

DR AGNIESZKA KRZĘTOWSKA
(STATISTICAL EDITOR)

DR ANDRZEJ DWOJNYCH

DR TOMASZ PIEKARSKI

DR WALDEMAR PODEL

PROF. UCZ. DR HAB. INŻ. RENATA WALCZAK

SCIENTIFIC COUNCIL

PROF. UCZ. DR HAB. SC. ZBIGNIEW KRUSZEWSKI
(CHAIRMAN)

REV. PROF. DR HAB. AMANTIUS AKIMJAK (Slovakia)

PROF. DR HAB. ROMUALD BRAZIS (Lithuania)

DR MARIAN CHUDZYŃSKI

REV. PROF. DR HAB. MICHAŁ M. GRZYBOWSKI

DR HAB. HENRYKA ILGIEWICZ (Lithuania)

PROF. DR HAB. SC. JANUSZ ZIELIŃSKI

PROF. DR HAB. SC. DANIELA ŻUK

EDITORIAL ADDRESS:

pl. Narutowicza 8
09-402 Płock

tel. (0-24) 366 99 53, (0-24) 262 26 04

e-mail: notatkiplockie@wp.pl
www.tnp.org.pl

NOTATKI PŁOCKIE

KWARTALNIK TOWARZYSTWA
NAUKOWEGO PŁOCKIEGO
(ukazuje się od lipca 1956 r.)

1/266
STYCZEŃ – MARZEC
2021

KOLEGIUM REDAKCYJNE

DR GRZEGORZ GOŁĘBIEWSKI
(REDAKTOR NACZELNY)

MGR AGNIESZKA CIECHOMSKA
(SEKRETARZ REDAKCJI)

MGR MAŁGORZATA DUCH
(REDAKTOR JĘZYKOWY)

DR AGNIESZKA KRZĘTOWSKA
(REDAKTOR STATYSTYCZNY)

DR ANDRZEJ DWOJNYCH

DR TOMASZ PIEKARSKI

DR WALDEMAR PODEL

PROF. UCZ. DR HAB. INŻ. RENATA WALCZAK

RADA NAUKOWA

PROF. UCZ. DR HAB. INŻ. ZBIGNIEW KRUSZEWSKI
(PRZEWODNICZĄCY)

KS. PROF. DR HAB. AMANTIUS AKIMJAK (Słowacja)

PROF. DR HAB. ROMUALD BRAZIS (Litwa)

DR MARIAN CHUDZYŃSKI

KS. PROF. DR HAB. MICHAŁ M. GRZYBOWSKI

DR HAB. HENRYKA ILGIEWICZ (Litwa)

PROF. DR HAB. INŻ. JANUSZ ZIELIŃSKI

PROF. DR HAB. INŻ. DANIELA ŻUK

ADRES REDAKCJI:

pl. Narutowicza 8
09-402 Płock

tel. (0-24) 366 99 53, (0-24) 262 26 04

e-mail: notatkiplockie@wp.pl
www.tnp.org.pl

LIST OF CONTENTS

SPIS TREŚCI

TOMASZ STOLARCZYK ARMED STEPS, FIGHTS FOR LECZYCA AND WAR DESTRUCTIONS IN THE YEARS 1294–1945	3	TOMASZ STOLARCZYK NAPADY ZBROJNE I WALKI O ŁĘCZYCĘ ORAZ ZNISZCZENIA WOJENNE MIASTA W LATACH 1294–1945	3
WOJCIECH JERZY GÓRCZYK THE AUGUSTINIAN FRIARS IN CIECHANÓW. AN OUTLINE OF THE MONASTERY'S HISTORY UNTIL ITS DISSOLUTION IN 1864	12	WOJCIECH JERZY GÓRCZYK AUGUSTIANIE W CIECHANOWIE. ZARYS DZIEJÓW KONWENTU DO KASATY W 1864 R.	12
JOANNA UTKIN STANISŁAW TADEUSZ WOŁOWSKI (1845–1903). RESIDENT OF PŁOCK, PARTICIPANT OF THE JANUARY UPRISING AND EMIGRANT	25	JOANNA UTKIN STANISŁAW TADEUSZ WOŁOWSKI (1845–1903). PŁOCCZANIN, UCZESTNIK POWSTANIA STYCZNIOWEGO I EMIGRANT	25
BARTOSZ BIJAK MARIAN PRYLIŃSKI „FATHER” (1871-1937). THE FORGOTTEN FIGHTER OF THE POLISH SOCIALIST PARTY – REVOLUTIONARY FACTION AND DESERVED RESIDENT OF ŁĘCZYCA	33	BARTOSZ BIJAK MARIAN PRYLIŃSKI „OJCIEC” (1871–1937). ZAPOMNIANY BOJOWIEC POLSKIEJ PARTII SOCJALISTYCZNEJ – FRAKCJI REWOLUCYJNEJ I ZASŁUŻONY MIESZKANIEC ŁĘCZYCY	33
GRZEGORZ GOŁĘBIEWSKI SENIOR GENDARME IGNACY NOWOGÓRSKI DECORATED WITH A CROSS FOR FORTITUDE AND COURAGE AND THE CROSS OF VALOR FOR THE EVACUATION OF STATE PROPERTY FROM SIERPC IN AUGUST 1920	39	GRZEGORZ GOŁĘBIEWSKI STARSZY ŻANDARM IGNACY NOWOGÓRSKI ODZNACZONY KRZYŻEM ZA MĘSTWO I ODWAGĘ ORAZ KRZYŻEM WALECZNYCH ZA EWAKUACJĘ MIENIA PAŃSTWOWEGO Z SIERPCA W 1920 R.	39
REVIEWS JAN SZYM CZAK <i>THE PIASTS OF ŁĘCZYCA. DUKES, DUCHESS AND PRINCESSES IN ŁĘCZYCA IN THE 12TH-14TH CENTURIES</i> (Rev. Zbigniew Zyglewski)	46	RECENZJE JAN SZYM CZAK <i>ŁĘCZYCCY PIASTOWIE. KSIĄŻĘTA, KSIĘŻNE I KSIĘŻNICZKI W ŁĘCZYCY W XII-XIV WIEKU</i> (Rec. Zbigniew Zyglewski)	46
BOGUMIŁA UMIŃSKA SOCIAL AND ECONOMIC ACTIVITY OF PŁOCK GUBERNIA LANDOWNERS IN THE YEARS 1865–1914 (Rev. Anna Maria Stogowska)	49	BOGUMIŁA UMIŃSKA AKTYWNOŚĆ SPOŁECZNO-GOSPODARCZA ZIEMIAN GUBERNI PŁOCKIEJ W LATACH 1865–1914 (Rec. Anna Maria Stogowska)	49
JANUSZ SZCZEPAŃSKI NORTHERN MAZOVIA DURING THE BOLSHEVIK INVASION OF 1920 (Rev. Grzegorz Gołębiewski)	52	JANUSZ SZCZEPAŃSKI MAZOWSZE PÓŁNOCNE PODCZAS NAJAZDU BOLSZEWICKIEGO 1920 ROKU (Rec. Grzegorz Gołębiewski)	52
BIBLIOGRAPHY OF MAZOVIAN PŁOCK FOR THE PERIOD 1 I – 31 III 2020	54	BIBLIOGRAFIA MAZOWSZA PŁOCKIEGO ZA OKRES 1 I – 31 III 2020 R.	54
LIST OF REVIEWERS IN 2020	71	LISTA RECENZENTÓW W 2020 ROKU	71
OUR AUTHORS	72	NASI AUTORZY	72

NAPADY ZBROJNE I WALKI O ŁĘCZYCĘ ORAZ ZNISZCZENIA WOJENNE MIASTA W LATACH 1294–1945

Abstrakt

Łęczyca na przestrzeni wieków była zdobywana i czasami niszczona niemal w 100% (głównie w czasie wojen ze Szwecją w XVII i XVIII w.). Sprawcami tego były zarówno wojska obce, jak i polskie. W 1294 r. Litwini dokonali zniszczeń w Tumie, związanym wtedy organicznie z Łęczycą, natomiast pierwszych poważnych strat materialnych i ludnościowych miasto doznało wskutek najazdu krzyżackiego we wrześniu 1331 r. Ostatnie straty, głównie materialne, Łęczyca poniosła w styczniu 1945 r., kiedy to wycofujący się z miasta Niemcy zniszczyli kilka budynków użyteczności publicznej.

Słowa kluczowe: Łęczyca, Tum, straty materialne, straty ludnościowe, średniowiecze, XVII w., XVIII w., XX w.

Łęczyca na przestrzeni dziejów była wielokrotnie zdobywana i niszczona, a jej mieszkańcy zabijani zarówno przez wrogów jak i swoich. Działo się tak w czasie napadu litewskiego w 1294 r. (choć tutaj łupem nieprzyjaciela padł tylko sąsiedni Tum, ale wówczas był on organicznie związany z miastem) najazdu krzyżackiego w 1331 r., ataku wojsk księcia Siemowita IV w 1384 r., łupieżczego napadu rokoszana Mikołaja Zebrzydowskiego w 1607 r., „potopu” szwedzkiego w 1655 i 1656 r., walk szwedzko-saskich w 1705 r., konfederacji barskiej w 1769 r., walk niemiecko-rosyjskich w czasie I wojny światowej w 1914 r. oraz w czasie II wojny światowej w 1939 i 1945 r. Niniejszy artykuł poświęcony jest stratom ludnościowym i materialnym jakie poniosło interesujące nas miasto w czasie owych konfliktów.

Napad litewski na Tum w 1294 r.

W dniu Zesłania Ducha Świętego, czyli 6 czerwca, 1294 r. Litwini pod wodzą księcia Witenesa najechali Tum pod Łęczycą w liczbie 800 wojowników¹.

¹ Petrus de Dusburgk, *Chronica terrae Prussiae*, red. J. Wenta, S. Wyszomirski, Kraków 2007, Monumenta Poloniae Historica. Series nova, t. 13, s. 207; Piotr z Dusburga, *Kronika ziemi pruskiej*, tłum. S. Wyszomirski, oprac. J. Wenta, Toruń 2004, s. 180; J. Długosz, *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. 7-8, Varsaviae 1975, s. 278; idem, *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, wyd. 2, Warszawa 2009, ks. 7-8, s. 355; K. Aścik, *Najazd litewski na Łęczycę w 1294 roku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” (dalej: SiMHW) 1964, t. 10, cz. 1, s. 5-6; J. Szymczak, *Ziemia Łęczycka i sieradzka terenem działań wojennych w XII i XIII wieku*, „Rocznik Łódzki” (dalej: Rt) 1975, t. 20 (23), s. 223; T. Jurek, *Pierwsze wieki historii Łęczycy*, [w:] *Początki Łęczycy*, red. tenże, R. Grygiel, t. 3: *W kręgu historii i historii sztuki*, Łódź

Litwini nadciągnęli z północnego wschodu od strony Grodna w kierunku Wizny, następnie wprost ku zachodowi pomiędzy Puszcza Gołędzką a pograniczem Mazowsza, przez Zawkrze pociągnęli ku Wiśle, przez którą przepawili się prawdopodobnie poniżej ujścia do niej Bzury pod Wyszogrodem, w granicach dzielnicy księcia płockiego Bolesława II Siemowitowica. Samą Bzurę przekroczyli może pod Sochaczewem i znaleźli się na jej południowym brzegu. Następnie bez żadnych przeszkód przemaszerowali przez ziemie Bolesława II i kierując się na Bielawy i Piątek zaatakowali niespodziewanie Tum od strony wschodniej².

Litwini wykorzystali wówczas zgromadzenie okolicznej ludności w miejscowej kolegiacie z okazji wspomnianego święta i urządzili wśród niej rzeź. Zginąć miało podobno wówczas blisko 400 osób, a wielu spośród kanoników i prałatów dostało się do niewoli – brańców było podobno tyle, że przy podziale łupów na 1 wojownika litewskiego przypadało 20

2014, s. 107; J. Szymczak, *Łęczyccy Piastowie. Książęta, księżne i księżniczki w Łęczycy w XII-XIV wieku*, Płock-Łęczyca 2019, s. 121.

² W latach sześćdziesiątych XX w. polemikę w sprawie ustalenia trasy pochodu wojsk Witenesa pod Łęczycę późną wiosną 1294 r. prowadzili ze sobą K. Aścik i S.M. Zajączkowski a w latach siedemdziesiątych XX w. dołączył do tego sporu także S. Zajączkowski *vide* K. Aścik, *Najazd litewski na Łęczycę...*, s. 6; idem, *Jeszcze o najeździe litewskim na Łęczycę*, SiMHW 1969, t. 15, cz. 1, s. 318-319; S.M. Zajączkowski, *W sprawie najazdu litewskiego na Łęczycę w 1294 r.*, SiMHW 1966, t. 12, cz. 2, s. 321-331; S. Zajączkowski, *O przejściach przez błota Łęczyckie w średniowieczu*, [w:] *Ziemia i ludzie dawnej Polski. Studia z geografii historycznej*, red. A. Galos, J. Janczak, Wrocław 1976, Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Seria A, nr 179, s. 109-115.

jeńców. Ponadto napastnicy spalili wnętrza kolegiaty (jej mury częściowo runęły) oraz stojące w jej pobliżu domy kanoników i inne zabudowania (zdaniem K. Aścika wśród nich był też dwór arcybiskupi, ale zakwestionował to S. M. Zajączkowski, który stwierdził, że w Tumie nie było tego typu budowli). Zabrali również kosztowności kościelne i wzięli łupy³. Załoga łęczyckiego grodu nie potrafiła zapewnić bezpieczeństwa zgromadzonej w kolegiacie ludności⁴.

Wróg dysponując tylko lekką jazdą (wyprawa miała charakter wyraźnie rabunkowy) nie próbował jednak zdobywać samej Łęczycy lokacyjnej, otoczonej wałem ziemnym z konstrukcją drewnianą i fosą oraz jej świeżo odbudowanego i z wielkim rozmachem przebudowanego w 1259 r. warownego grodu, ale natychmiast po napadzie zawrócił, wraz z łupami i jeńcami, z powrotem do siebie, w zasadzie tą samą drogą którą przybył pod Tum (przez Łowicz, Sochaczew do Wyszogrodu). W pogoń za nim wyruszył ówczesny książę łęczycki Kazimierz II Kazimierzowicz. Dopadł on Litwinów koło Trojanowa pod Sochaczewem. Książę Bolesław Siemowitowicz zapośredniczył wówczas rozejm (zdaniem S. M. Zajączkowskiego, był to podstęp ze strony władcy płockiego, który był sojusznikiem Litwinów i chciał dać im czas na przygotowanie się do walki) ale nieprzyjaciel go zerwał i uderzył (w nocy z 9 na 10 czerwca) niespodziewanie na niezabezpieczony obóz Polaków. Bitwa zakończyła się klęską łęczyczan (mimo ich znacznej przewagi – podobno wojsko Kazimierzowicza liczyło 1800 zbrojnych) i śmiercią Kazimierza II⁵.

Najazd krzyżacki w 1331 r.

W dniu 12 września 1331 r. silna armia krzyżacka, liczącą ok. 6-7 tys. zbrojnych, w tym ok. 2000 jazdy rycerskiej wyruszyła z ziemi chełmińskiej, przeszła Wisłę pod Płockiem i stąd posuwała się ku ujściu

Neru pod Chełmnem, aby ominąć trudne do przebycia błota Pradoliny Warszawsko-Berlińskiej. Marszruta omijała właściwie Łęczycę, ale w jej stronę, gdzieś w okolicach Kutna został wydzielony oddział, który przebrnął przez most na błotach. Dowództwu krzyżackiemu chodziło o objęcie zniszczeniem jak najszerszego obszaru⁶.

Ówczesny książę łęczycki Władysław Garbacz na wieść o zbliżającym się do Łęczycy tak licznym wojsku nieprzyjacielskim opuścił miasto, jak sam zresztą zeznał w 1339 r. podczas warszawskiego procesu polsko-krzyżackiego, przekazując jego obronę kasztelanowi łęczyckiemu Pawłowi Ogonowi⁷. Wszyscy pozostali świadkowie zeznający w tym procesie w sprawie najazdu krzyżackiego na Łęczycę zgodnie potwierdzili, że wojska zakonne ograbiły niebronione (mimo pewnych urządzeń obronnych – zob. wyżej – oczywiście jeszcze nie posiadało fortyfikacji murowanych) miasto, a następnie je podpaliły, tak, że *nie pozostała ani jedna belka*, jak stwierdził Pielgrzym z Zajączkowa, giermek służący w wojsku krzyżackim⁸.

Natomiast 4 świadków (rycerz Jan z Kisielewa, Bogusław z Sandomierza, kantor łęczycki i kanonik gnieźnieński, Gocwin Rykalicz, mieszczanin szadkowski i rycerz Michał Łazęka z Łęczycy) uzupełniło swoje zeznania dokładniejszymi informacjami na temat spalenia w czasie tego najazdu również łęczyckich świątyń: kościoła farnego św. Andrzeja Apostoła oraz kościoła i klasztoru dominikanów⁹.

⁶ J. Długosz, *Annales...*, lib. 9, Varsaviae 1978, s. 160; tenże, *Roczniki...*, wyd. 2, ks. 9: 1300-1370, Warszawa 2009, s. 198-199; S. Zajączkowski, *op. cit.*, s. 102-103; T. Nowak, *Znaczenie budowli obronnych w Wielkopolsce, Kujawach, ziemi dobrzyńskiej, łęczyckiej i sieradzkiej w działaniach wojennych w XIV w. (1313-1385)*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 1989, nr 36, s. 50-51; M. Biskup, *op. cit.*, s. 25; T. Jurek, *op. cit.*, s. 112; J. Szymczak, *Łęczyccy Piastowie...*, s. 170.

⁷ *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, wyd. 2, t. 1, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1890, s. 287; T. Nowak, *op. cit.*, s. 51; J. Szymczak, *Źródła pisane do dziejów średnio-wiecznej Łęczycy*, [w:] *Zapiski. Wykopalka. Mapy. Źródła do dziejów Łęczycy. Materiały z sesji naukowej w Łęczycy w dnia 26 kwietnia 2012 roku*, red. L. Sztompka, M. Żemigąta, Łęczycza 2012, s. 25; tenże, *Łęczyccy Piastowie...*, s. 170; T. Jurek, *op. cit.*, s. 112.

⁸ *Lites...*, t. 1, s. 180, 199, 204, 205, 272, 276, 310; J. Szymczak, *Źródła pisane...*, s. 25-26; idem, *Łęczyccy Piastowie...*, s. 170; T. Jurek, *op. cit.*, s. 112-113.

⁹ *Lites...*, t. 1, s. 204, 205, 272, 276; J. Szymczak, *Źródła pisane...*, s. 25-26; idem, *Łęczyccy Piastowie...*, s. 170; T. Jurek, *op. cit.*, s. 112-113; T. Stolarczyk, *Historia kościoła i parafii św. Andrzeja Apostoła w Łęczycy* [w:] *Łęczycka fara. Kościół i parafia św. Andrzeja Apostoła w Łęczycy*, red. J. Szymczak, Łęczycza 2010, s. 13; idem, *Analecta dominicana. Szkice z dziejów Zakonu Braci Kaznodziejów w Polsce środkowej (XIII-XVIII w.)*, Wieluń 2016, s. 29; Ł. Cwikła, *W sprawie agresji krzyżackiej na dobra kościelne w Łęczycy, Uniejowie i Sieradzu w 1331 r. w świetle akt procesu polsko-krzyżackiego z 1339 r.*

Ponadto Urban, podczasy łęczycki, zeznał, że podczas najazdu krzyżackiego wiele okolicznej ludności schroniło się w bliżej nieokreślonym łęczyckim kościele¹⁰. T. Jurek stwierdził, że *może [...] w zapisie jego słów jest nieścisłość, a chodziło w istocie o bezpieczne położony kościół kolegiacki*¹¹. Nieznana jest liczba ofiar.

Wojska zakonne, działające w pośpiechu, nie przekroczyły jednak zabagnionej doliny Bzury i nie zaatakowały warownego grodu (zob. wyżej) i Tumu, ale trasą przez Saków i Wartkowice dotęczyły do głównych sił w Uniejowie¹².

Wojna domowa w 1384 r.

W listopadzie 1384 r. w czasie wojny domowej w okresie bezkrólestwa po śmierci Ludwika Węgierskiego wojska księcia płockiego Siemowita IV, ubiegającego się o tron polski, dowodzone przez Bartosza Wezenborga, śląskiego pochodzenia możnego pana z Wielkopolski zaatakowały, prawdopodobnie od północy, Łęczycę i po krótkim szturmie zdobyły je, a następnie doszczętnie zniszczyły. T. Jurek uważa, że te zniszczenia były bardzo poważne, poważniejsze niż po najeździe krzyżackim z 1331 r.¹³

Wskutek napadu B. Wezenborga przepadły wszystkie przywileje i dokumenty miejskie – jak stwierdził w 1400 r. Władysław Jagiełło w confirmacji praw miasta. Mieszkańcy w popłochu opuścili wówczas 28 działek leżących przy ulicy Sukienniczej aż do Bramy Toruńskiej, dalej naprzeciwko klasztoru dominikanów, naprzeciwko zamku oraz naprzeciwko szkoły parafialnej przy farze aż do plebanii przy cmentarzu. Działki te jeszcze w 1406 r. były opuszczone, a król nakazał przez rok i 6 tygodni wzywać ich byłych właścicieli do powrotu i odbudowy domu. Działkami, których właściciele nie zgłoszą się w tym terminie władze miejskie miały swobodnie dysponować¹⁴. Całkowicie zniszczone zostały również kościół

„Łódzkie Studia Teologiczne” 2013, t. 22, s. 46.

¹⁰ *Lites...*, t. 1, s. 199.

¹¹ T. Jurek, *op. cit.*, s. 113.

¹² *Ibidem*; S. M. Zajęczkowski, *W sprawie grodu łęczyckiego*, RŁ 1958, t. 1 (4), s. 322-325; T. Nowak, *op. cit.*, s. 51; 56-57; J. Szymczak, *Łęczycy Piastowie...*, s. 170-171.

¹³ T. Jurek, *op. cit.*, s. 117; T. Nowak, *op. cit.*, s. 74.

¹⁴ J. Bieniak, *Epilog zabiegów Siemowita IV o koronę polską*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1973, t. 9, s. 77-78; A. Szymczakowa, *Łęczyckie i Sieradzkie wobec zabiegów Siemowita IV o koronę polską*, RŁ 1975, t. 20 (23), s. 344; A. Supruniuk, *Rządy Siemowita IV na Kujawach Brzeskich w latach 1383–1398*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” 2001, t. 15: Kujawy Wschodnie i Ziemia Dobrzyńska w średniowieczu, s. 55; T. Jurek, *op. cit.*, s. 117; T. Grabarczyk, A. Kowalska-Pietrzak, T. Nowak, *Dzieje miasta do końca XVI wieku*, [w:] *Łęczycza. Dzieje miasta w średniowieczu i w XX wieku. Suplement do monografii miasta*, red. J. Szymczak, Łęczycza-Łódź 2003, s. 13-14; J. Szymczak,

i klasztor dominikanów oraz kościół parafialny pw. św. Andrzeja Apostoła¹⁵.

Rokosz Zebrzydowskiego 1606/1607

W czasie Rokoszu Zebrzydowskiego jeden z oddziałów zbuntowanej szlachty otoczył Łęczycę i od zgromadzonych na jarmarku kupców zażądał kontrybucji. Gdy ci odmówili rokoszanie spalili część miasta¹⁶.

„Potop” szwedzki 1655–1656

We wrześniu 1655 r. wojska szwedzkie pod dowództwem gen. Roberta Douglasa otoczyły Łęczycę i rozpoczęły ostrzał miasta z dział ustawionych na tumskim grodzisku. Wkrótce też Szwedzi zajęli miejscowy klasztor bernardynów, znajdujący się wówczas poza murami miejskimi, a następnie miasto i zamek, które obsadzili załogą liczącą 1000 żołnierzy¹⁷.

Szlachta łęczycka, powracająca do domów znad śląskiej granicy, dokąd odprowadziła uciekającego przed Karolem Gustawem Jana Kazimierza, postanowiła odbić miasto. Nad polskimi oddziałami dowództwo objęli stryjeczni bracia Remigian i Wacław Zalescy. Zajęli oni miasto, ale brak artylerii uniemożliwił zdobycie zamku, do którego wycofał się nieprzyjaciel. Polacy w mieście utrzymali się 4 tygodnie i dopiero na wieść o nadciągających z Łowicza nowych oddziałach szwedzkich w liczbie 3 tys. żołnierzy wycofali się¹⁸. Wówczas to Szwedzi złupili doszczętnie

Źródła pisane..., s. 29.

¹⁵ T. Stolarczyk, *Historia kościoła...*, s. 14; idem, *Analecta dominicana...*, s. 28, 70.

¹⁶ Według Z. Libiszowskiej i R. Rosina miało to miejsce już po klęsce rokoszan w bitwie pod Guzowem w lipcu 1607 r., ale M. Rawita-Witanowski i A. Karpiński datują to wydarzenie na 1606 r., zob. M. Rawita-Witanowski, *Monografia Łęczycy*, Kraków 1898 s. 75; Z. Libiszowska, *Województwo sieradzkie i łęczyckie w latach Rokoszu Zebrzydowskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczne. Seria I” 1963, z. 30, s. 74; T. Srogosz, *Przemarsze i kwatunki niekarnych oddziałów wojskowych w województwach łęczyckim i sieradzkim oraz ziemi wieluńskiej w XVII wieku*, RŁ 1987, t. 37, s. 91; R. Rosin, *Od początku XVII w. do schyłku XVIII w.*, [w:] *Łęczycza. Monografia miasta do 1990 roku*, red. idem, Łęczycza 2001, s. 164; A. Karpiński, wsp. E. Kalinowski, E. Nowosielska, *Pożary w miastach Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe. Katalog*, Warszawa 2020, s. 63.

¹⁷ M. Rawita-Witanowski, *Monografia Łęczycy...*, s. 78; R. Rosin, *Od początku XVII w. ...*, s. 166.

¹⁸ *Konnotata wypadków w domu i w kraju zaszytych od 1634 do 1689 r. skreślona przez Stanisława Wierzbowskiego, starostę łęczyckiego i barwałdzkiego, chorążego łęczyckiego z rękopisu przechowanego w archiwum rodzinnym do druku podał i objaśnienia dołożył Jan Konrad hr. Załuski*, wyd. J.N. Bobrowicz, Lipsk 1858, s. 95; M. Rawita-Witanowski, *Monografia Łęczycy...*,

Łęczycę łącznie z kościołami i klasztorami oraz zabili – wg lustratorów królewskich z 1661 r. – 185 mieszczan-gospodarzy, natomiast wg Stanisława Wierzbowskiego 80 mieszkańców oraz 2 bernardynów, 2 dominikanów i 1 księdza z fary. Zrabowane przedmioty, w tym naczynia liturgiczne, sprzedawali za bezcen przekupniom¹⁹.

W dniu 26 września 1656 r. wojska polskie pod dowództwem Jana Kazimierza podeszły pod Łęczycę i rozpoczęły oblężenie. Szwedzko-brandenburska załoga broniła się zaciekle do 4 października. Ustawione koło klasztoru bernardynów (przy północnej kurtynie ówczesnych murów obronnych) działa prowadziły intensywny ostrzał miasta, w czasie którego ucierpiał m.in. zamek łęczycycki (najbardziej jego wschodnia strona z tzw. „Domem Starym” i północno-wschodnim narożem muru obronnego, a także most zamkowy i młyn konny przy zamku znajdujący się) oraz młyn staromiejski na Waliszewie a piechota szturmowała Bramę Poznańską. W dniu 4 października nieprzyjaciel oddał Polakom samo miasto przedtem je podpalając, a samemu wycofał się do zrujnowanego zamku, który jednak poddał kilka godzin później²⁰.

Zwycięscy polscy żołnierze w ciągu trzech dni (4-6 października) dokonali rzezi wśród żydowskiej części mieszkańców Łęczycy, ponieważ Żydzi w czasie oblężenia wspierali wojska Karola Gustawa. Zginęło wówczas – w zależności od źródła – od 1500 (S. Wierzbowski) do 1700 przebywających w niej Żydów (lustracja 1661) – obywatele miasta i uciekinierów przed wojną – i chociaż, zdaniem R. Rosina i P. Fijałkowskiego, te liczby mogą być zawyżone²¹, to ich

s. 78-79; Z. Libiszowska, *Województwo sieradzkie i łęczycyckie w latach „potopu”*, Rł 1964, t. 9 (12), s. 91; R. Rosin, *Od początku XVII w. ...*, s. 166; A.K. Sitnik, T. Sitnik, *Bernardyni łęczycyccy. Dzieje klasztoru i kościoła pw. Niepokalanego poczęcia NMP oo. Bernardynów w Łęczycy (1632-1864, od 1946)*, Kalwaria Zebrzydowska 2006, s. 40; T. Stolarczyk, *Królewski zamek w Łęczycy i jego historia, [w:] Łęczycza. Szkice o przeszłości*, red. A. Dłużewska-Sobczak, T. Kucharczyk, H. Pawłowska, Łęczycza 2019, s. 23.

¹⁹ Konnotata..., s. 95; *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich. 1659-1665*, cz. 2: *Województwa sieradzkie, łęczycyckie, brzesko-kujawskie, inowrocławskie i ziemia dobrzyńska*, wyd. Z. Górski, J. Pakulski, A. Tomczak, Toruń 1996, s. 192; M. Rawita-Witanowski, *Monografia łęczycy...*, s. 79; Z. Libiszowska, *Województwo sieradzkie i łęczycyckie w latach „potopu”...*, s. 91; R. Rosin, *Od początku XVII w. ...*, s. 166, 184.

²⁰ S. Wierzbowski, *op. cit.*, s. 106; *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich. 1659-1665...*, s. 191, 193; M. Rawita-Witanowski, *Monografia łęczycy...*, s. 81; Z. Libiszowska, *Województwo sieradzkie i łęczycyckie w latach „potopu”...*, s. 97-98; L. Kubala, *Wojna brandenburska i najazd Rakocznego w roku 1656 i 1657*, Lwów-Warszawa 1917, s. 77-78; R. Rosin, *op. cit.*, s. 167; A.K. Sitnik, T. Sitnik, *op. cit.*, s. 40; T. Stolarczyk, *Królewski zamek w Łęczycy...*, s. 23.

²¹ Według P. Fijałkowskiego liczba stałych żydowskich mieszkańców Łęczycy mogła wynosić nawet poniżej 1000

zdaniem nie ulega wątpliwości, że została wymordowana cała żydowska społeczność Łęczycy. Podobno jednak jakieś ocalałe z pogromu dzieci żydowskie ochrzczono²². Po tych walkach w mieście zostały tylko 3 domy mieszczkańskie, co przy przyjętych przez P. Fijałkowskiego (najnowszych) mnożnikach 10 mieszkańców dla domu żydowskiego, a 7 dla domu chrześcijańskiego, dawało 21 ocalałych mieszkańców Łęczycy²³.

Odbudowa Łęczycy ze zniszczeń wojennych trwała długo. Do 1661 r. zdołano wybudować jedynie 18 domów polskich i 5 żydowskich (co oznacza, że miasto liczyło wówczas ok. 180 mieszkańców), reszta placów po domach była nadal pusta i wypalona. W 1673 r. w Łęczycy było już 81 domów (443 mieszkańców wg wyliczeń R. Rosina) a w 1683 r. 126 domów (693 mieszkańców wg R. Rosina)²⁴.

Wojna północna 1700-1721

Późną jesienią 1705 r. łęczycyckie stało się terenem walk pomiędzy wojskami szwedzkimi Karola XII i stronników Stanisława Leszczyńskiego oraz idącą na odsiecz Augustowi II Mocnemu armią saską generała Johanna Matthiasa Schulenburga. W grudniu tegoż roku zatrzymał się on w Łęczycy. Pod miasto podeszli wówczas niespodziewanie Szwedzi na czele z ich królem. J.M. Schulenburg w obliczu przeważających sił wroga wycofał się z Łęczycy, ale wcześniej ją całą podpalił łącznie z zamkiem²⁵.

W wyniku toczonych w czasie wielkiej wojny północnej walk oraz panujących podczas niej zaraz miasto w 1715 r. liczyło 4 gospodarzy (zapewne z rodzinami) i kilkunastu ubogich ludzi. Po zakończeniu działań wojennych w mieście zostało niewiele ponad 20 mieszkańców²⁶. Po zniszczeniach z lat potopu

(P. Fijałkowski, *Żydzi łęczycyccy w okresie staropolskim (do końca XVIII wieku)*, [w:] *Łęczycza. Szkice o przeszłości*, red. A. Dłużewska-Sobczak, T. Kucharczyk, H. Pawłowska, Łęczycza 2019, s. 55).

²² S. Wierzbowski, *op. cit.*, s. 107; *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich. 1659-1665...*, s. 192; M. Rawita-Witanowski, *Monografia łęczycy...*, s. 81; Z. Libiszowska, *Województwo sieradzkie i łęczycyckie w latach „potopu”...*, s. 98; R. Rosin, *op. cit.*, s. 167, 184; P. Fijałkowski, *op. cit.*, s. 55, 56, 63; A. Karpiński, *op. cit.*, s. 63.

²³ M. Rawita-Witanowski, *Monografia łęczycy...*, s. 81; Z. Libiszowska, *Województwo sieradzkie i łęczycyckie w latach „potopu”...*, s. 98; R. Rosin, *op. cit.*, s. 167, 184; P. Fijałkowski, *op. cit.*, s. 55.

²⁴ *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich. 1659-1665...*, s. 192; M. Rawita-Witanowski, *Monografia łęczycy...*, s. 81; R. Rosin, *op. cit.*, s. 183-184; P. Fijałkowski, *op. cit.*, s. 56.

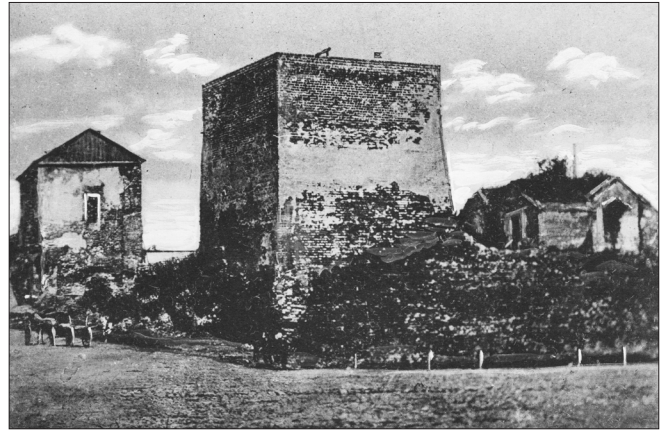
²⁵ M. Rawita-Witanowski, *Monografia łęczycy...*, s. 84; R. Rosin, *op. cit.*, s. 168; T. Stolarczyk, *Królewski zamek w Łęczycy...*, s. 24.

²⁶ R. Rosin, *op. cit.*, s. 184.

Ruiny zamku w Łęczycy. Stan po wojnach w XVII i XVIII w.
Źródło: Muzeum w Łęczycy, sygn. MŁ/H-1480

Ruiny zamku w Łęczycy w okresie międzywojennym
Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe w Warszawie

i III wojny północnej Łęczyca utraciła znaczenie ośrodka warownego²⁷.

Konfederacja barska 1768–1772

W 1769 r. Łęczycę – wraz z miejscowym zamkiem – zdobył, walcząc z konfederatami barskimi, rosyjski generał Jan Drewitz. Po otrzymaniu nałożonej kontrybucji opuścił miasto, ale rosyjscy żołnierze stacjonujący w kolegium jezuickim zdewastowali go, podobnie jak i zamek, w którym szukali ukrytych pieniędzy – jeszcze 20 lat później były widoczne tego ślady²⁸.

I wojna światowa 1914–1918

W październiku i listopadzie 1914 r. wojska państw centralnych i wojska rosyjskie toczyły walki o Łęczycę. W dniu 12 października tegoż roku polscy legionści z 1 pułku piechoty Legionów na krótko wkroczyli do miasta i zaraz potem wycofali się²⁹. Dnia 26 października austriacka 7 dywizja kawalerii gen. Alberta Edlera von Lieferes Le Gaya oraz Korpus gen. Ignaza von Kordy z 1 Armii wraz z II batalionem 1 pułku piechoty Legionów J. Piłsudskiego zdobyły miasto. Austriacy i legionści utrzymali się tam przez 3 dni, do 29 października 1914 r., kiedy wojska rosyjskie z Korpusu gen. Aleksandra Nowikowa odbiły miasto, a następnie je splądrowały³⁰. Wówczas silny

²⁷ T. Stolarczyk, *Królewski zamek w Łęczycy...*, s. 24.

²⁸ Ibidem; *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich. 1789, cz. 3: Województwa łęczyckie i brzesko-kujawskie*, wyd. A. Tomczak, Warszawa-Poznań-Toruń 1977, s. 13; M. Rawita-Witanowski, *Monografia Łęczycy...*, s. 84; R. Rosin, *op. cit.*, s. 168.

²⁹ M. Pisarkiewicz, *Łęczyca w okresie I wojny światowej*, [w:] *Łęczyca. Dzieje miasta w średniowieczu i w XX wieku. Suplement do monografii miasta*, red. J. Szymczak, Łęczyca-Łódź 2003, s. 121.

³⁰ Ibidem, s. 121-122; M. Norwid-Neugebauer, *Działania II batalionu 1 P. P. Legionów pod Łęczycą i Gostkowem. Wyciąg z notatek dowódcy baonu*, [w:] *Ziemia łęczycka żołnierzom niepodległości, Łęczyca 1937*, s. 48-51.

ostrzał miasta przeprowadziła artyleria niemiecka. Ostrzelano wtedy m.in. kościół Św. Andrzeja Apostoła, w wyniku czego śmierć poniósł proboszcz ks. kanonik Adolf Żebrowski. Uszkodzono również kolegiatę w Tumie i kościół w Topoli Królewskiej. Spalono Grabów, Błonie i Topolę Królewską. Niemieccy żołnierze strzelali do mieszkańców ratujących swój dobytek. Rosjanie nie zdążyli ewakuować rannych – ponad 2 tygodnie opiekowali się nimi Łęczyczanie z Komitetu Obywatelskiego³¹.

W dniu 16 listopada Niemcy ostatecznie zdobyli Łęczycę. Pod ich okupacją pozostawała do 11 listopada 1918 r., kiedy to członkowie Polskiej Organizacji Wojskowej, Straż Bezpieczeństwa Publicznego i skau-ci rozbroili niemieckich żołnierzy³².

II wojna światowa 1939–1945

W dniu 3 września 1939 r. Luftwaffe przeprowadziła pierwszy nalot na Łęczycę, zrzucając ok. 100 bomb i ostrzeliwując miasto z broni pokładowej. Wybuchy bomb zakłóciły nabożeństwa w miejscowych kościołach (była niedziela), zginęło 6 Łęczyczan (Mieczysław Jankowski, Zygmunt Jankowski, Marciniak, Stanisław Marczyński, Stanisław Pieczyński, Józef Piotrowski), a kilkanaście osób cywilnych zostało rannych. Samo miasto stanęło w płomieniach. Uszkodzonych zostało wiele budynków. Przez następne 3 dni niemieckie lotnictwo często bombardowało miasto, co przynosiło dalsze zniszczenia³³.

W dniu 7 września niemiecki 102 pułk piechoty z 24 Dywizji Piechoty, dowodzonej przez gen. por. Friedricha Olbrichta zaatakował Łęczycę kilkoma

³¹ W. Bortnowski, *Ziemia Łódzka w ogniu. 1 VIII-6 XII 1914*, Łódź 1969, s. 182; M. Pisarkiewicz, *op. cit.*, s. 122; T. Stolarczyk, *Historia kościoła...*, s. 28.

³² M. Pisarkiewicz, *op. cit.*, s. 129.

³³ J. Baranowski, W. Zarachowicz, *Lata II wojny światowej*, [w:] *Łęczyca. Monografia miasta do 1990 roku*, red. R. Rosin, Łęczyca 2001, s. 421, 467.

kolumnami, liczącymi po ok. 20 żołnierzy, od strony ulic Kaliskiej, Belwederskiej i Ozorkowskiej, czyli od zachodu i południa. Szwadron kolarzy pod dowództwem por. Zbigniewa Barańskiego, broniący wówczas miasta wytrzymał natarcie wroga do momentu, aż ten użył artylerii, a następnie wycofał się do Topoli Królewskiej, zrywając po drodze mostek na kanale łączącym Bzurę z Gnidą. Saperzy podminowali również most drewniany na Bzurze przy ówczesnej ul. 37 pułku piechoty Ziemi łęczyckiej (dzisiejszej ul. Kazimierza Odnowiciela), prowadzącej na wschód od miasta w kierunku na Piątek i Warszawę³⁴.

7 września 1939 r. o godz. 18.00 wojska hitlerowskie wkroczyły do Łęczycy. Naloty ustały. W mieście nie było elektryczności, nie działały wodociągi, na ulicach leżało wiele trupów i rannych, dopalały się płonące budynki. Szpital powiatowy i wszystkie tymczasowe placówki szpitalne były przepelnione rannymi. Brakowało lekarzy³⁵.

Przednie jednostki 102 pułku piechoty nie zatrzymały się w mieście lecz dalej nacierały w kierunku Piątku i Łowicza. W Łęczycy pozostała niemiecka artyleria ostrzeliwująca Topolę Królewską oraz niewielkie, ale bardzo sprawne oddziały specjalne, pacyfikujące miasto. Zabierały one z domów i piwnic oraz z klasztoru jezuitów, gdzie chroniła się ludność cywilna, mężczyzn i pod groźbą karabinów maszynowych spędziły ich na pl. Tadeusza Kościuszki, a następnie zamknęły w obu łęczyckich kościołach, w synagodze i kinie „Oaza” przy ul. Sienkiewicza, oraz w budynku więzienia przy ul. Pocztowej³⁶.

W ciągu następnych dni kolejne oddziały niemieckiej 30 Dywizji Piechoty przechodziły przez Łęczycę w kierunku na Piątek, Łowicz i dalej na Warszawę. Tymczasem o godz. 17.30 9 września artyleria polska Armii „Poznań” gen. dyw. Tadeusza Kutrzeby zaczęła z kierunku Topoli Królewskiej ostrzelać północnych krańców miasta. Następnie do ataku ruszyła 25 Kaliska Dywizja Piechoty gen. bryg. Franciszka Altera, wchodząca w skład Grupy Operacyjnej gen. bryg. Edmunda Knoll-Kownackiego. Rozpoczęła się bitwa nad Bzurą. O świcie 10 września po ciężkich walkach żołnierzom polskim udało się wyprzeć Niemców z płonącej Łęczycy³⁷.

Niemcy ponownie rozpoczęli bombardowanie miasta, co wzniciło pożary i zniszczyło kolejne budynki. Tymczasem po 3 dniach natarcie polskie na odcinku Stryków-Brzeziny wskutek gęstniejącego

Rzeka Bzura w Łęczycy. Lata 20.-30. XX w.

Źródło: Muzeum w Łęczycy, sygn. MŁ/H-1583

oporu Niemców załamało się – w ciągu dnia 11 września nastąpiło znaczne wzmocnienie obrony niemieckiej, spowodowane m.in. reorganizacją dowództwa przeciwnika, skoncentrowaniem większych sił nieprzyjaciela (dwukrotna przewaga w artylerii, sześciokrotna w artylerii przeciwpancernej, czterokrotna w broni pancernej) i coraz bardziej skutecznym wsparciem lotniczym. 12 września gen. T. Kutrzeba wydał rozkaz odwrotu na północny brzeg Bzury i atak na Skierniewice-Sochaczew³⁸. W dniu 13 września do Łęczycy wysłano pluton kolarzy, jako wysuniętą placówkę, zastąpiony następnie przez batalion Straży Granicznej, który opuścił ostatecznie miasto 14 września w godzinach nocnych. Wówczas do Łęczycy ponownie wkroczyły wojska niemieckie, a dokładnie 221 DP³⁹.

Wskutek wrześniowych walk 1939 r. Łęczycą poniosła znaczne straty materialne – okazały się jednymi z największych w kraju. Zniszczeniu uległo ok. 30% domów mieszkalnych i kilkanaście obiektów użyteczności publicznej. Najbardziej ucierpiały budynki położone na odcinku ul. Kaliskiej przylegającym do Pl. Tadeusza Kościuszki, Przedrynku i na Ozorkowskim Przedmieściu, gdzie znajdowały się magazyny wojskowe. W gruzach legły domy wraz z zabytkowym zajazdem i browarem Bredla przy ulicach Nadrzeczej, Wodnej i Sienkiewicza położonych u wylotu drogi w kierunku Piątku-Łowicza. Ten sam los spotkał gmach władz powiatowych przy Pl. Tadeusza Kościuszki, w którym znajdowały się archiwalia administracyjne, sądowe oraz miejskie, gromadzone od końca XVIII w.

Zniszczeniu uległy również też koszary 4 dywizjonu taborów, a także dworzec kolejowy i przyległe do

³⁴ Ibidem, s. 422-423; P. Bauer, B. Polak, *Armia Poznań w wojnie obronnej 1939*, Poznań 1983, s. 233.

³⁵ J. Baranowski, W. Zarachowicz, *op. cit.*, s. 423, 424.

³⁶ Ibidem, s. 423.

³⁷ Ibidem, s. 424, 427-430; P. Bauer, B. Polak, *op. cit.*, s. 262-266.

³⁸ W. Kozłowski, *Działania wojsk niemieckich w Bitwie nad Bzurą w 1939 r.*, RŁ 1970, t. 14 (17), s. 157, 161, 163; P. Bauer, B. Polak, *op. cit.*, s. 338, 347; J. Baranowski, W. Zarachowicz, *op. cit.*, s. 431.

³⁹ P. Bauer, B. Polak, *op. cit.*, s. 350; J. Baranowski, W. Zarachowicz, *op. cit.*, s. 431.

Ruiny budynku Starostwa Powiatowego w Łęczycy. Stan zimą 1939/1940 r.

Źródło: Muzeum w Łęczycy, sygn. MŁ/H-1196.

niego tory, uszkodzono też zamek. Z kolegiaty w Tumie (ostrzelanej zarówno przez artylerię polską jak i niemiecką) pozostały jedynie mury zewnętrzne, wieża południowa i trzon wieży północnej. W trakcie walk zginęło bądź zostało zamordowanych 69 osób⁴⁰.

W czasie okupacji hitlerowskiej zagładzie uległa cała społeczność łęczyckich Żydów licząca przed II wojną światową ponad 3600 osób. Wymordowano dziesiątki przedstawicieli polskiej inteligencji i warstw przywódczych. Zlikwidowano niemal wszystkich nauczycieli i księży oraz duży odsetek urzędników państwowych i samorządowych, oficerów i podoficerów Wojska Polskiego. Łącznie straty biologiczne Łęczycy sięgnęły ok. 40%. – przed wybuchem wojny miasto liczyło 11 tys. mieszkańców a pod koniec stycznia 1945 r. 5700 mieszkańców, ale wg spisu z 1 kwietnia 1945 r. już 6305 osób. Ubytek ludności Łęczycy w czasie II wojny światowej sięgnął ponad 4700 osób. W czasie okupacji spalono zabytkową synagogę, której już nie odbudowano⁴¹.

Tuż przed wycofaniem się z Łęczycy w styczniu 1945 r. wojska niemieckie wysadziły w powietrze część gmachu b. Seminarium Nauczycielskiego od ul. Szkolnej oraz uszkodziły prezbiterium kościoła św. Andrzeja Apostoła, wybijając w nim otwory strzelnicze, które miały służyć za punkty ogniowe do mieszkańców miasta, których zamierzano spędzić na rynek. Po wkroczeniu do miasta Armii Czerwonej (17/18 stycznia) spłonęły z nie wyjaśnionych przyczyn 3-4 budynki w południowej pierzei Rynku oraz budynek

⁴⁰ J. Baranowski, W. Zarachowicz, *op. cit.*, s. 431, 466, 467; T. S. Jałmużna, *Martyrologia nauczycieli województwa łódzkiego w latach okupacji hitlerowskiej (1939–1945)*, Rł 1972, t. 16 (19), s. 336-338.

⁴¹ J. Baranowski, W. Zarachowicz, *op. cit.*, s. 451-454, 466, 468; B. Solarski, dz. cyt., s. 472.

Płonąca synagoga łęczycka, 1940 r.

Źródło: Muzeum w Łęczycy, sygn. MŁ/H-1567.

Zygmunta Gryżewskiego – obecnie w tym miejscu znajduje się Dom Kultury (Al. Jana Pawła II)⁴².

Każda wojna przynosi zniszczenia, cierpienie i ból. Tak też się działo w Łęczycy, która na przestrzeni dziejów była wielokrotnie zdobywana i niszczone i to zarówno przez obcych jak i swoich. Największe straty wśród ludności cywilnej oraz nieruchomości przyniosły miastu wojny ze Szwedami – „potop” 1655–1660 i wielka wojna północna 1700–1721. Wówczas to w Łęczycy zostawało tylko po kilka budynków, a liczba ludności spadała do kilkunastu mieszkańców – następowała zatem niemal całkowita jej zagłada. Za każdym razem jednak, w miarę możliwości finansowych państwa polskiego, a w XX w. także samorządu, Łęczykanie odbudowywali swoje miasto, które, mimo iż nie ma takiej rangi jak w czasach Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów, nadal istnieje na mapach współczesnej Polski i w sercach jej mieszkańców.

⁴² B. Solarski, *Ludność, zabudowa, warunki bytowe i gospodarka od 1945 r.*, [w:] *Łęczyca. Monografia miasta do 1990 roku*, red. R. Rosin, Łęczyca 2001, s. 469; T. Stolarczyk, *Historia kościoła...*, s. 29.

Bibliografia

Źródła drukowane

- J. Długosz, *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. 7-8; lib. 9, Varsaviae 1975-1978.
- J. Długosz, *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, wyd. 2, ks. 7-8: 1241-1299; ks. 9: 1300-1370, Warszawa 2009.
- Konnotata wypadków w domu i w kraju zaszytych od 1634 do 1689 r. skreślona przez Stanisława Wierzbowskiego, starostę łęczyckiego i barwałdzkiego, chorążego łęczyckiego z rękopisu przechowanego w archiwum rodzinnem do druku podał i objaśnienia dołożył Jan Konrad hr. Załuski*, wyd. J. N. Bobrowicz, Lipsk 1858.
- Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, wyd. 2, t. 1, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1890.
- Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich. 1659-1665, cz. 2, Województwa sieradzkie, łęczyckie, brzesko-kujawskie, inowrocławskie i ziemia dobrzyńska*, wyd. Z. Górski, J. Pakulski, A. Tomczak, Toruń 1996.
- Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich. 1789, cz. 3, Województwa łęczyckie i brzesko-kujawskie*, wyd. A. Tomczak, Warszawa-Poznań-Toruń 1977.
- M. Norwid-Neugebauer, *Działania II batalionu 1 P. P. Legionów pod Łęczycą i Gostkowem. Wyciąg z notatek dowódcy baonu*, [w:] *Ziemia łęczycka żołnierzom niepodległości*, Łęczycza 1937, s. 47.
- P. de Dusburgk, *Chronica terrae Prussiae*, ed. J. Wenta, S. Wyszomirski, Kraków 2007, Monumenta Poloniae Historica, Series nova, t. 13.
- Piotr z Duisburga, *Kronika ziemi pruskiej*, tłum. S. Wyszomirski, oprac. J. Wenta, Toruń 2004.

Opracowania

- K. Aścik, *Jeszcze o najeździe litewskim na Łęczycę*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1969, t. 15, cz. 1, s. 317-321.
- K. Aścik, *Najazd litewski na Łęczycę w 1294 roku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1964, t. 10, cz. 1, s. 3-11.
- J. Baranowski, W. Zarachowicz, *Lata II wojny światowej*, [w:] *Łęczycza. Monografia miasta do 1990 roku*, red. R. Rosin, Łęczycza 2001, s. 417-456.
- P. Bauer, B. Polak, *Armia Poznań w wojnie obronnej 1939*, Poznań 1983.
- J. Bieniak, *Epilog zabiegów Siemowita IV o koronę polską*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1973, t. 9, s. 71-87.
- M. Biskup, *Wojny Polski z Zakonem krzyżackim (1308–1521)*, Gdańsk 1993.
- W. Bortnowski, *Ziemia łódzka w ogniu. 1 VIII-6 XII 1914*, Łódź 1969.
- Ł. Ćwikła, *W sprawie agresji krzyżackiej na dobra kościelne w Łęczycy, Uniejowie i Sieradzu w 1331 r. w świetle akt procesu polsko-krzyżackiego z 1339 r.*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2013, t. 22, s. 45-51.
- P. Fijałkowski, *Żydzi Łęczycy w okresie staropolskim (do końca XVIII wieku)*, [w:] *Łęczycza. Szkice o przeszłości*, red. A. Dłużewska-Sobczak, T. Kucharczyk, H. Pawłowska, Łęczycza 2019, s. 53-76.
- T. Grabarczyk, Kowalska-Pietrzak, T. Nowak, *Dzieje miasta do końca XVI wieku*, [w:] *Łęczycza. Dzieje miasta w średniowieczu i w XX wieku. Suplement do monografii miasta*, red. J. Szymczak, Łęczycza-Łódź 2003.
- T. S. Jałmużna, *Martyrologia nauczycieli województwa łódzkiego w latach okupacji hitlerowskiej (1939–1945)*, „Rocznik łódzki” 1972, t. 16 (19), s. 323-388.
- T. Jurek, *Pierwsze wieki historii Łęczycy*, [w:] *Początki Łęczycy*, red. T. Jurek, R. Grygiel, t. 3, *W kręgu historii i historii sztuki*, Łódź 2014, s. 9-196.
- A. Karpiński, wsp. E. Kalinowski, E. Nowosielska, *Požary w miastach Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe. Katalog*, Warszawa 2020.
- W. Kozłowski, *Działania wojsk niemieckich w Bitwie nad Bzurą w 1939 r.*, „Rocznik łódzki” 1970, t. 14 (17), s. 151-179.
- L. Kubala, *Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657*, Lwów-Warszawa 1917.
- Z. Libiszowska, *Województwo sieradzkie i łęczyckie w latach Rokoszu Zebrzydowskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczne. Seria I” 1963, z. 30, s. 61-75.
- Z. Libiszowska, *Województwo sieradzkie i łęczyckie w latach „potopu”*, „Rocznik łódzki” 1964, t. 9 (12), s. 87-100.
- T. Nowak, *Znaczenie budowli obronnych w Wielkopolsce, Kujawach, ziemi dobrzyńskiej, łęczyckiej i sieradzkiej w działaniach wojennych w XIV w. (1313-1385)*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 1989, nr 36, s. 33-75.
- M. Pisarkiewicz, *Łęczycza w okresie I wojny światowej*, [w:] *Łęczycza. Dzieje miasta w średniowieczu i w XX wieku. Suplement do monografii miasta*, red. J. Szymczak, Łęczycza-Łódź 2003, s. 121-130.
- T. Poklewski, *Architektura na tle rozwoju przestrzennego miasta, cz. I, Wieki XIV-XVI*, [w:] *Łęczycza. Monografia miasta do 1990 roku*, red. R. Rosin, Łęczycza 2001, s. 665-675.
- M. Rawita-Witanowski, *Monografia Łęczycy*, Kraków 1898.
- R. Rosin, *Od początku XVII w. do schyłku XVIII w.*, [w:] *Łęczycza. Monografia miasta do 1990 roku*, red. tenże, Łęczycza 2001, s. 157-224.
- A. K. Sitnik, T. Sitnik, *Bernardyni Łęczycy. Dzieje klasztoru i kościoła pw. Niepokalanego poczęcia NMP oo. Bernardynów w Łęczycy (1632–1864, od 1946)*, Kalwaria Zebrzydowska 2006.
- B. Solarski, *Ludność, zabudowa, warunki bytowe i gospodarka od 1945 r.*, [w:] *Łęczycza. Monografia miasta do 1990 roku*, red. R. Rosin, Łęczycza 2001, s. 469-540.

- T. Srogosz, *Przemarsze i kwaterunki niekarnych oddziałów wojskowych w województwach łęczyckim i sieradzkim oraz ziemi wieluńskiej w XVII wieku*, „Rocznik Łódzki” 1987, t. 37, s. 87-103.
- T. Stolarczyk, *Analecta dominicana. Szkice z dziejów Zakonu Braci Kaznodziejów w Polsce środkowej (XIII-XVIII w.)*, Wieluń 2016.
- T. Stolarczyk, *Historia kościoła i parafii św. Andrzeja Apostoła w Łęczycy* [w:] *Łęczycza fara. Kościół i parafia św. Andrzeja Apostoła w Łęczycy*, red. J. Szymczak, Łęczycza 2010, s. 13-31.
- T. Stolarczyk, *Królewski zamek w Łęczycy i jego historia*, [w:] *Łęczycza. Szkice o przeszłości*, red. A. Dłużewska-Sobczak, T. Kucharczyk, H. Pawłowska, Łęczycza 2019, s. 7-28.
- A. Supruniuk, *Rządy Siemowita IV na Kujawach Brzeskich w latach 1383-1398*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”, 2001, t. 15: *Kujawy Wschodnie i Ziemia Dobrzyńska w średniowieczu*, s. 39-63.
- J. Szymczak, *Łęczycyccy Piastowie. Książęta, księżne i księżniczki w Łęczycy w XII-XIV wieku*, Płock-Łęczycza 2019.
- J. Szymczak, *Ziemia łęczycka i sieradzka terenem działań wojennych w XII i XIII wieku*, „Rocznik Łódzki” 1975, t. 20 (23), s. 199-224.
- J. Szymczak, *Źródła pisane do dziejów średniowiecznej Łęczycy*, [w:] *Zapiski. Wykopalska. Mapy. Źródła do dziejów Łęczycy. Materiały z sesji naukowej w Łęczycy w dnia 26 kwietnia 2012 roku*, red. L. Sztompka, M. Żemigala, Łęczycza 2012, s. 11-40.
- A. Szymczakowa, *Łęczyckie i Sieradzkie wobec zabiegów Siemowita IV o koronę polską*, „Rocznik Łódzki” 1975, t. 20 (23), s. 331-346.
- S. Zajączkowski, *O przejściach przez błota łęczyckie w średniowieczu*, [w:] *Ziemia i ludzie dawnej Polski. Studia z geografii historycznej*, red. A. Galos, J. Janczak, Wrocław 1976, Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Seria A, nr 179, s. 83-137.
- S.M. Zajączkowski, *W sprawie grodu łęczyckiego*, „Rocznik Łódzki” 1958, t. 1 (4), s. 317-325.
- S.M. Zajączkowski, *W sprawie najazdu litewskiego na Łęczycę w 1294 r.*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1966, t. 12, cz. 2, s. 321-331

ARMED STEPS, FIGHTS FOR LECZYCA AND WAR DESTRUCTIONS IN THE YEARS 1294–1945

Summary

Over the centuries, Łęczycza was conquered and sometimes destroyed in almost 100% (mainly during the northern wars with Sweden in the 17th and 18th centuries). The perpetrators of this were both enemies and their own troops. The town itself suffered the first serious material and population losses as a result of the Teutonic invasion in September 1331 (earlier, in 1294, the Lithuanians destroyed Tum, then organically connected with Łęczycza). Łęczycza suffered the last losses, mainly material ones, in January 1945, when the Germans retreating from the city destroyed several public buildings.

Keywords: Leczyca, Tum, material losses, population losses, Middle Ages, 17th century, 18th century, 20th century

AUGUSTIANIE W CIECHANOWIE. ZARYS DZIEJÓW KONWENTU DO KASATY W 1864 R.

Abstrakt

Augustianie zostali sprowadzeni do Ciechanowa w 1358 r. przez księcia Siemowita III. Najtrudniejszym okresem dla augustianów ciechanowskich był okres reformacji. Od XVII w. zwiększa się udział augustianów w duszpasterstwie miejskim. Konwent zaliczany do łagodnej obserwacji, liczył zwykle od 4 do 7 zakonników. Kres istnienia klasztoru nastąpił wraz z kasatą klasztorów w 1864 r.

Słowa kluczowe: Augustianie, Ciechanów, klasztor, topografia sakralna

Fundacja augustianów w Ciechanowie

Zakon Eremitów św. Augustyna: *Ordo Fratrum Eremitarum Sancti Augustini* (potocznie augustianie)¹ powstał w 1256 r. po połączeniu wspólnot eremicznych. Na Mazowsze augustianie przybyli sto lat po powstaniu zakonu. Książę mazowiecki Siemowit III Trojdenowicz wspólnie ze swoją żoną Eufemią osadził augustianów w 1356 r. w Warszawie i Rawie, a w 1358 r. w Ciechanowie². Generałem augustianów był w tym czasie o. Mateusz de Asculo, zaś prowincjałem prowincji bawarskiej z siedzibą w Ratzbonie, do której należał klasztor ciechanowski, był o. Ludwik z Schontal. Aleksandra Witkowska uważa, że to wpływom czeskim należy przypisać fundację augustianów³, których zadaniem było prowadzenie misji na Rusi i Litwie *et cum Litunis et Ruthensis paganis seu infidelibus confrontatur*⁴.

Jak wiadomo z kopii przywileju Innocentego VI z 5 VII 1356 r., Siemowit III prosił o zgodę na fundację trzech klasztorów za pośrednictwem cesarza Karola IV⁵, ale konkretnie określił tylko dwie miejscowości: Rawę i Warszawę⁶, zaś miejsce trzeciej

fundacji nie było sprecyzowane, dopiero później wybór padł na Ciechanów⁷. Dlatego też w przywileju Innocentego VI jest mowa o wezwaniach kościołów w Rawie i Warszawie⁸, zaś Ciechanów nie jest wymieniony, jedynie podano: *ac alium in alio loco dicte terre per ipsum Ducem eligendo*⁹.

W 1372 r. kościół augustiański św. Marcina w Ciechanowie jest wymieniony w przywileju Grzegorza XI, w którym udzielił odpustów nawiedzającym tenże kościół¹⁰. Jest to pierwsza wzmianka źródłowa konkretnie o klasztorze ciechanowskim.

Bonifacy VIII udzielił augustianom zgody na spowiadanie i głoszenie kazań oraz wyjął ich spod jurysdykcji biskupów¹¹, przywilej ten był wielokrotnie potwierdzany na prośbę augustianów, także ciechanowskich¹².

W przypadku Rawy fundacja augustianów zbiegła się z budową zamku przez Siemowita III, zaś sprowadzenie augustianów do Ciechanowa zbiegło się z nadaniem osadzie prawa targu¹³. Był to zamierzony zabieg księcia, aby połączyć nadanie prawa

¹ Od 1964 r. zakon nosi nazwę Zakon Świętego Augustyna *Ordo Sancti Augustini* (OSA).

² Zofia Kratochwil podaje błędnie datę fundacji ciechanowskiej na rok 1356 – Z. Kratochwil, *Augustianie w Ciechanowie*, „Studia Płockie” 1996, t. 24, s. 151. Prawdopodobnie podaje Aleksandra Witkowska OSU i Michał Marian Grzybowski – por. A. Witkowska OSU, *Kościół na Mazowszu Płockim w XIII i pocz. XIV w.*, „Studia Płockie” 1975, t. 3, s. 97; M. M. Grzybowski, *Ciechanów. Szkice do dziejów parafii*, Płock 1988, s. 88.

³ A. Witkowska OSU, *op. cit.*, s. 97.

⁴ *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, ed. A. Theiner, t. 1, Romae 1860, s. 572 (764), (dalej: Theiner); *Nowy Kodeks Dyplomatyczny Mazowsza*. Cz. III. Dokumenty z lat 1356–1381, wyd. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Warszawa 2000, s. 4, nr 2 (dalej: NKDMaz, III).

⁵ NKDMaz., III, s. 4, nr 2.

⁶ NKDMaz., III, s. 4-5, nr 2; J. Bartoszewicz, *Kościół warszawski rzymsko-katolickie opisane pod względem historycznym*, Warszawa 1885, s. 64.

⁷ W. J. Górczyk, *Topografia sakralna Ciechanowa do roku 1600*, „Bieżuńskie Zeszyty Historyczne” 2016, nr 30, s. 60.

⁸ Kościół w Rawie był pod wezwaniem Bożego Ciała, NMP i św. Jadwigi, a w Warszawie św. Ducha oraz św. Marcina i św. Doroty – NKDMaz., III, s. 4-5, nr 2.

⁹ NKDMaz., III, s. 5, nr 2; A. Theiner, s. 571–572 (764).

¹⁰ Theiner, s. 676 (911); NKDMaz., III, s. 137, nr 130.

¹¹ Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Ojców Augustianów w Krakowie (dalej: ANK, Aug), *Bonifacy papież bierze zakon OO. Augustianów pod opiekę Stolicy Apostolskiej i uwalnia od władzy oraz jurysdykcji biskupiej*, sygn. 1; G. Uth, *Szkic historyczno-biograficzny zakonu augustiańskiego w Polsce*, Kraków 1930, s. 16.

¹² ANK, Aug, 17 marca 1535, *Pułtusk: Andrzej, biskup płocki na prośbę przeora klasztoru OO. Augustianów w Ciechanowie potwierdza wcześniejsze dokumenty*, sygn. 10.

¹³ Szerzej zagadnienie prawa targu i lokacji Ciechanowa omówiłem w artykule „Lokacja Ciechanowa”, oraz *Ciechanów – Zarys dziejów do XV w.*, „Kultura i Historia” 2011, nr 19, p. 38. <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/2280#sdfotnote38anc> [dostęp: 15.01. 2021].

targu z fundacją klasztoru, który miał być czynnikiem wspomagającym rozwój tejże osady¹⁴. Faktycznie, w ciągu niespełna pięćdziesięciu lat od nadania przywileju targowego i osadzenia augustianów, Ciechanów był na tyle rozwinięty, że Janusz I nadał mu prawa miejskie w 1400 r.¹⁵ Wiek XV był okresem w którym konwent ciechanowski przeżywał rozkwit.

Wiek XVI

Jeszcze pierwsze dwa dziesięciolecia XVI w. można uznać za pomyślne dla augustianów ciechanowskich. W pierwszej ćwierci XVI w. drewniany kościół został zastąpiony murem, późnogotyckim, orientowanym, jednonawowym z dwiema kaplicami bocznymi flankującymi nawę od strony północnej i południowej¹⁶, z wyodrębnionym prezbiterium, węższym i niższym od nawy, zamkniętym prosto. Na dachu w miejscu łączenia nawy z prezbiterium usytuowano sygnaturkę. Kościół został wzniesiony z cegły, w niektórych partiach z zendrówki. Otwory maculcowe świadczą, że przy wznoszeniu kościoła posługiwano się rusztowaniami jednostupowymi¹⁷. Zdaniem Izabelli Galickiej i Hanny Sygietyńskiej forma kościoła augustiańskiego w Ciechanowie, podobnie jak i ciechanowskiej pseudobazyliki mariackiej (kościół farnego), jest pochodną wzorców budowlanych państwa krzyżackiego¹⁸, a ośmiopolowe sklepienie zakrystii świadczy o tradycjonalizmie warsztatowym¹⁹. Do kościoła wchodziło się przez niewielką kruchtę od strony zachodniej, z której ostrołukowe wejście prowadziło do nawy. Prezbiterium zostało oddzielone od nawy ścianą tęczową, do kaplic bocznych prowadziły po dwa ostrołukowe wejścia z nawy. W prezbiterium od strony południowej były dwa ostrołukowe okna. Od strony północnej do prezbiterium przylegała zakrystia.

Problemy augustianów w XVI w. zapoczątkowała reformacja. Marcin Luter był augustianinem, dlatego odpływ duchowieństwa zakonnego do kościołów ewangelickich w olbrzymim, o ile nie największym,

stopniu dotknął właśnie augustianów. W prowincji saskiej pozostały tylko dwa klasztory, angielska przestała w ogóle istnieć, podobnie wszystkie klasztory w okręgu śląskim. Również polscy augustianie byli skłonni do poparcia o. Marcina Lutra, a niekiedy większość, albo nawet wszyscy zakonnicy przechodzili na luteranizm jak to miało miejsce w klasztorach śląskich, ale ucierpiały też inne klasztory jak w Wieluniu i Olkuszu²⁰. Pomimo, że generał augustianów o. Jan Antoni Abruzzo z Teate zezwolił na separację polskiej prowincji 8 października 1539 r., co miało poprawić dyscyplinę w konwentach i uchronić je przed wpływem reformacji, to już w 1546 r. przełożeni polskich klasztorów pisali list do generała informując o rozluźnieniu dyscypliny i prosząc o wizytację generalną. Wśród przeorów podpisujących list był przeor ciechanowski o. Grzegorz z Ciechanowa. W sierpniu 1546 r. polskie klasztory otrzymały swojego wikariusza generalnego, a 6 lipca 1547 r. generał wyraził zgodę na utworzenie polskiej prowincji²¹. Pierwszym prowincjałem został o. Feliks z Radomia. Wszystkie te działania nie przynosiły pożądanych skutków i nadal wielu augustianów przyłączało się do Marcina Lutra, w tym również z konwentu ciechanowskiego.

W Hiszpanii w końcu XVI w. przeprowadzono reformę zakonu augustiańskiego analogiczną do reformy karmelitów Teresy z Avili²². Reforma augustiańska, zainicjowana oddolnie w 1588 r. w klasztorze Talavera de la Reina dała początek augustianom rekolektom (*Ordo Recollectorum Sancti Augustini, ORSA*)²³, którzy stali się niezależnym zakonem w 1601 r.²⁴ Ojciec Andres Diaz przeszczepił reformę augustiańską do Włoch dając początek augustianom bosym (*Ordo Eremitarum Discalceatorum Sancti Augustini*), którzy zatwierdzeni zostali wcześniej od augustianów rekolektów, bo w 1599 r.²⁵

²⁰ G. Uth, *op. cit.*, s. 110.

²¹ Ibidem, s. 103-106.

²² W.J. Górczyk, *Topografia sakralna Ciechanowa do roku 1600*, s. 62.

²³ Początkowo używali nazwy augustianie bosy, następnie zmienili na rekolekci. Klasztory wywodzące się z reformy włoskiej pozostały przy nazwie augustianie bosy i będą oddzielnym zakonem. Zarówno augustianie bosy jak i augustianie rekolekcji nigdy nie dotarli na ziemię polskie. Oba zakony istnieją do dnia dzisiejszego. – W.J. Górczyk, *Topografia sakralna Ciechanowa do roku 1600*, s. 63.

²⁴ Reforma w klasztorze Talavera de la Reina miała początek w 1588 r. Jest to data uznawana za początek istnienia zakonu augustianów rekolektów. Klemens VIII zatwierdził nowy zakon w 1601 r. a w 1620 r. augustianie rekolekcji już mieli trzy prowincje. W 1589 r. powstał pierwszy klasztor mniszek augustianek rekolektek. – W.J. Górczyk, *Topografia sakralna Ciechanowa do roku 1600*, s. 63, p. 46.

²⁵ Zakon został zatwierdzony w 1599 r., ale nową regułę

Ta reforma nigdy nie dotarła do klasztorów w Polsce, gdzie brak takiego ośrodka jak wspomniany klasztor Talavera de la Reina, czy takich osobowości jak o. Andres Diaz. Dopiero na początku XVIII w. konwent krakowski stał się konwentem obserwancym, jednak nigdy nie odegrał takiej roli jak wspomniany hiszpański klasztor.

Kolejną próbę reformy w Polsce podjął o. Szymon Mniszek, prowincjał w latach 1580–1591, nadworny kaznodzieja i spowiednik Stefana Batorego. W celu poprawienia dyscypliny w polskich klasztorach augustiańskich wprowadzono nakaz wysyłania nowicjuszy na studia do Włoch, aby ci później przeprowadzili reformę, oraz sprowadzono włoskich augustianów do Polski, w tym samym celu. Wszystko to przyniosło skutki wręcz odwrotne. Prowincjałem został wówczas o. Gabriel z Wenecji (1595 r.). Nie spełnił on swojej roli, co potwierdza także sytuacja w Ciechanowie. Biskup płocki Wojciech Baranowski relacjonował w 1595 r., że w ciechanowskim klasztorze nastąpiło rozluźnienie obyczajów i upadek życia zakonnego, w klasztorze pozostawał tylko jeden zakonnik. Należy zaznaczyć, że już wcześniej, w 1580 r., gdy urząd prowincjała obejmował o. Mniszek, we wszystkich polskich klasztorach augustianów było zaledwie 10 kapłanów²⁶. Ojca Gabriela odwołano z urzędu prowincjała i zastąpił go w 1596 r. o. Grzegorz Łączkowski. W 1596 r. wydano dekret [...] *na mocy którego, wobec szeregu szkód duchownych i materialnych wyrządzonych klasztorowi przez dotychczasowego prowincjała Gabriela Wenecjanina, apostatę i wygnańca z Italii oraz popierających go zakonników, wykluczona zostaje możliwość wyboru obcokrajowców na urząd prowincjała, dotychczas traktowanych na równi z krajowcami* [...] ²⁷.

Jednak upadek życia moralnego i dyscypliny nie był jedynie domeną augustianów, czy przede wszystkim zakonów. W tym czasie, w diecezji płockiej, w ogóle był to powszechny problem kleru, przede wszystkim diecezjalnego. Stan tej diecezji, która obejmowała niemal całe Mazowsze (archidiaconat Warszawski należał do diecezji poznańskiej), opisuje Wiesław Muller²⁸ i Wojciech Góralski²⁹.

augustianów bosych zatwierdził Paweł V w 1629 r. a powtórne zatwierdzenie augustianów bosych miało miejsce w 1931 r. Andres Diaz zmarł w 1596 r. W 1597 r. został założony pierwszy klasztor augustianek bosych.

²⁶ G. Uth, *op. cit.*, s. 107; W. Muller, *Diecezja płocka od poł. XVI w. do rozbiorów*, „Studia Płockie” 1975, t. 3, s. 168.

²⁷ ANK, Aug., 14 sierpnia 1596, Kazimierz: Grzegorz Łączkowski, *provincjał zakonu OO. Augustianów na Królestwo Polskie oraz przeorzy klasztorów wydają dekret, na mocy którego wykluczona zostaje możliwość wyboru obcokrajowców na urząd prowincjała*, sygn. 11.

²⁸ W. Muller, *op. cit.*, s. 153-266.

²⁹ W. Góralski, *Diecezja płocka i jej synody w okresie*

Jak pisze W. Góralski:

[...] *nie znaleźli tutaj pola działania protestanci ani żydzi [...] Bolączką diecezji pozostawał niski poziom wikariuszy parafialnych, zaniedbywanie rezydencji przez członków kapituły, kapłani wędrowni* [...] ³⁰.

W. Muller pisze o relacji biskupa płockiego Wojciecha Baranowskiego z lat 1595–1605: [...] *wikariusze są w większości ciemni, niewykształceni, oddają się pijaństwu i rozpuście* [...]. Tę swoją ujemną opinię o wikarych rozszerzył Baranowski w relacji z 1598 r. również na plebanów wiejskich informując, że ujemnymi cechami *diecezji płockiej jest lenistwo, pijaństwo* [...] *jak również brak pilności w studiowaniu i douczaniu się* [...] ³¹.

Wcale nie lepiej prezentuje się obraz świeckich katolików, skoro bp Baranowski stwierdza: [...] *katolicy najczęściej są tu jeszcze gorsi od najgorszych „heretyków”*³². Na tym tle augustianie ciechanowscy nie wydają się prezentować najgorzej, a nawet można zauważyć wyższy poziom, przynajmniej intelektualny od kleru diecezjalnego. Co oczywiście nie zmienia faktu, że istotnie mamy do czynienia z upadkiem życia zakonnego w klasztorze ciechanowskim, a ponadto ciechanowscy zakonnicy lekceważyli zarządzenia biskupie³³. Problematyka odnowy życia zakonnego, którą zajął się sobór trydencki, została poruszona także przez synody diecezji płockiej³⁴. W statutach synodu z 1593 r. przypomniano zakonnikom o obowiązku życia zgodnego z regułą swojego zakonu i zachowywaniu ślubów zakonnych.

Wiek XVII

W wiek XVII augustianie weszli z nadal postępującym rozkładem życia zakonnego. Zofia Kratochwil opisując ten stan rzeczy zauważa, że w 1622 r. księża ciechanowscy i świeccy wnieśli pismo z oskarżeniami o liczne skandale przeciw o. Pawłowi z Przedborza, zaś w 1628 r. kapituła pozbawiła głosu czynnego przeora ciechanowskiego o. Jana

potrydenckim: szkic do badań nad recepcją soboru trydenckiego w świetle ustawodawstwa synodów diecezjalnych, „Studia Płockie” 1986, t. 14, s. 159-186.

³⁰ Ibidem, s. 166.

³¹ A. Muller, *op. cit.*, s. 168.

³² Ibidem.

³³ W. Góralski, *op. cit.*, s. 169.

³⁴ Problem dotyczył nie tylko niższego kleru, ale całego duchowieństwa, świadczy o tym instrukcja kapituły płockiej dla swoich delegatów na synod prowincjalny w 1577 r, w którym zaleca, aby delegaci zadbali, by odnowa moralna objęła nie tylko niższe duchowieństwo, ale również szczyty hierarchii – A. Muller, *op. cit.*, s. 163.

Starczewskiego z powodu niedbalstwa w rządach konwentem³⁵.

Statuty z synodu z 1643 r. przypomniaty, że zgodnie z postanowienia soboru trydenckiego, kapłanom zakonnym nie wolno sprawować sakramentów bez zgody ordynariusza. Jak zauważa Dariusz Kisiel:

[...] podczas recepcji postanowień trydenckich w diecezji płockiej dokonano unormowania wzajemnych relacji pomiędzy duchowieństwem zakonnym a klerem diecezjalnym. Biskupi płocki, mając na uwadze dobro Kościoła Płockiego, wezwali w myśl dekretów trydenckich zakony męskie i żeńskie do życia zgodnego z ich regułą, a następnie zaapelowali o aktywne włączenie się ich do pracy duszpasterskiej³⁶.

Jednak pomimo tych działań, z akt dotyczących życia zakonnego w XVII w., wynika, że w klasztorze ciechanowskim problemy z dyscypliną nadal występowały. Nadużyć finansowych dopuścił się także przeor o. Paweł Kwaskowski³⁷. Ten ostatni, był przeorem ciechanowskim przez cztery kadencje pod rząd od 1664 r. Odmówił on stawienia się na kapitułę w Wieluniu w 1679 r. i poddania się wyrokowi kapituły³⁸. Te problemy nie dotyczyły tylko konwentu ciechanowskiego. Można tutaj wspomnieć o przypadku o. Aleksego Opornoskiego z konwentu lubelskiego, który wbrew regule wprowadził kobietę za klauzurę a następnie uciekł do Rzymu w obawie przed karą, a ostatecznie został uwolniony od kary³⁹.

W XVII w. augustianów dotyka plaga pijaństwa w klasztorach. Jak pisze G. Uth:

[...] co jednak najwięcej doprowadziło do rozluźnienia klasztorów to pijaństwo ogólnie panujące w klasztorach⁴⁰.

Podczas wizytacji apostolskiej, która była wynikiem ciągle trwającego od XVI w. upadku zakonu w Polsce, przeprowadzonej przez belgijskiego augustianina o. Mikołaja Cruseniusa (o. Cresenius Belgijczyk) w latach 1628–1639 jest mowa wprost o zaniedbaniach w recytacji oficjum. Ocena życia wspólnotowego polskich augustianów dokonana

przez tego wizytatora była surowa, a jak pisze G. Uth:

[...] wydał o. Crusenius różne i ostre dekrety, które nie zawsze spotkały się z uznaniem, choć były słuszne i sprawiedliwe⁴¹.

Zapewne wizytacje apostolskie (w XVII w. było trzech wizytatorów, oprócz wspomnianego o. Cruseniusa byli jeszcze o. Feliks Milensius 1605 r. i o. Jakub Cartheus 1668 r.⁴²) nie odniosły tak pozytywnego skutku jak to przedstawia cytowany autor, skoro w 1705 r. generał augustianów zdecydował się wyjąć konwent krakowski, jako jedyny zachowujący ściśle regułę zakonną, spod władzy prowincjała polskiego i poddać go bezpośrednio pod zarząd generała⁴³. Konwent krakowski miał być przykładem dla innych konwentów i miejscem studiów. A pozostałe klasztory zamiast reformować zaliczono po prostu do konwentów o łagodnej obserwacji, w tym także ciechanowski, co oznaczało, że zakonnikom ciechanowskim stawiano znaczne niższe wymagania, także jeżeli chodzi o ubóstwo. Mogli posiadać pewne sumy prywatnych pieniędzy i prywatne rzeczy inaczej niż w przypadku surowej (ściślej) obserwacji gdzie było to niedopuszczalne, a rzeczy osobiste należało przekazać do depozytu (jak w Krakowie). Jednak nawet w konwencie krakowskim w praktyce dopuszczano posiadanie własnych pieniędzy. Świadczy o tym decyzja konwentu krakowskiego z 1650 r. zezwalająca br. Bonawenturze Wigboldowi na używanie dożywotnio na swoje potrzeby procentów z sumy 2500 fl., które ten miał zhipotekowane na jednej z kamienic w Warszawie⁴⁴. Augustianie ciechanowscy mieli nakaz odprawiania oficjum i uroczystej mszy z kazaniem w niedziele i święta, natomiast od 1619 r. byli zwolnieni od porannego oficjum w kościele w okresie od Wszystkich Świętych do Wielkanocy.

W 1689 r. augustianie ciechanowscy otrzymali polecenie przejścia kościoła miejskiego p.w. św. Małgorzaty⁴⁵. Wydaje się, że zarząd kościołem musieli powierzyć księżom diecezjalnym – być może pierwszym był ks. Tomasz Śmieciński, który zarządził kościołem przed 1740 r. W 1740 r. augustianie powierzyli zarząd kościoła ks. Pawłowi Konarzewskiemu. Świątynia ta w latach 80-tych XVIII w. popadała w ruinę. Po pożarze w XVIII w. ocalałe wyposażenie przeniesiono do kościoła farnego, a ostatecznie kościół św. Małgorzaty rozebrano z końcem

³⁵ Z. Kratochwil, *op. cit.*, s. 158.

³⁶ Por. D. Kisiel, *Recepcja reformy trydenckiej w diecezji płockiej*, „Studia Płockie” 2000, t. 28, s. 201.

³⁷ Z. Kratochwil, *op. cit.*, s. 158 i 160.

³⁸ *Ibidem*, s. 160.

³⁹ ANK, Aug., 19 marca 1674, Rzym: Mikołaj, kardynał tytularny bazyliki Matki Boskiej na Zatybrzu uwalnia od winy Aleksego Opornoskiego, zakonnika klasztoru OO. Augustianów w Lublinie, sygn. 17.

⁴⁰ G. Uth, *op. cit.*, s. 143.

⁴¹ *Ibidem*, s.118.

⁴² *Ibidem*, s.115.

⁴³ *Ibidem*, s.144.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 125-126.

⁴⁵ Z. Kratochwil, *op. cit.*, s.159.

XVIII wieku⁴⁶. Zakonnicy przejęli także opiekę nad kościołem w Przedwojewie.

Próby odrodzenia życia zakonnego i uposażenie

Pomimo wspomnianych problemów konwentu ciechanowskiego w XVII w. kilkakrotnie tutejszymi przeorami w tym czasie zostawali zakonnicy, których można uznać wręcz za wybitne osobowości prowincji polskiej. Jednym z nich był o. Krzysztof Nojszewski (Nojszowski), przeor ciechanowski w latach 1643–1646. Był doktorem teologii, studia ukończył we Włoszech, zasiadał w definitorium prowincji polskiej, brał udział w kapitule generalnej w 1636 r.⁴⁷ W tym czasie przebywał w Ciechanowie także o. Jakub Novomontanus (Nowogórski), który został przeniesiony z Ciechanowa do konwentu zaturckiego w 1646 r, w którym to konwencie został zamordowany przez kozaków dwa lata później⁴⁸.

Starano się także przywrócić świetność kościoła, który w 1657 r. Szwedzi splądrowali i zniszczyli. Około roku 1660–1661 w kościele rozebrano boczne kaplice, tak, że kościół pozostał jednonawowy bez kaplic, zaś wejścia do kaplic zamurowano. Kruchta od strony zachodniej wraz z ostrołukowym wejściem do nawy i ściana tęczowa pozostały bez zmian.

Klasztor ciechanowski do początku XVIII w. pozostawał drewniany, jednopiętrowy. Na początku XVIII w. został zastąpiony murowanym, również jednopiętrowym, na planie prostokąta. Budując murowany klasztor połączono go z kościołem w miejscu rozebranej kaplicy bocznej, od strony południowej, w kościele obniżono dach nad nawą główną tak, że niemal zrównała się ona wysokością z prezbiterium, okna ostrołukowe gotyckie zastąpiono prostokątnymi, kruchta od strony zachodniej wraz z ostrołukowym wejściem do nawy, a także ściana tęczowa oddzielająca prezbiterium od nawy pozostały bez zmian, i w takim stanie kościół pozostaje do dzisiaj.

W 1685 r. kapituła generalna ostatecznie nakazała zniesienie całkowicie prywatnych „skarbon” we wszystkich konwentach. Jednak konwent ciechanowski zaleceń tych nie wprowadził w życie i dopiero wizytator o. Dominik Grabiński wizytując klasztor ciechanowski w latach 1687–1688 nakazał stosować się do tej decyzji również konwentowi ciechanowskiemu⁴⁹.

W XVII w. znacznie wzrosły dochody klasztoru ciechanowskiego. Prepozyt katedralny kijowski ks. Jerzy Stanisław Wengierski zapisał konwentowi ciechanowskiemu dochody od sumy 10 tys. złp, które wzięta od niego gmina żydowska w Lublinie na wyderka⁵⁰. Augustianie ciechanowscy posiadali własną jurydykę z łąką klasztorną, domami dla rzemieślników wystawionymi na gruncie klasztornym, w mieście dom (nazywany „Skąpe”) przekazany przez Annę Klicką, na mocy przywileju z 1658 r. wolny od wszelkich podatków, włóka roli we wszystkich trzech poletkach Pieniżkowska nazwaną przekazana przez Jana Młockiego w 1623 r. W 1667 r. jest mowa już o dwóch włókach należących do klasztoru, które „zdawna nadane” sejm zwalnia od wszelkich zobowiązań wobec miasta i spu należnego staroście⁵¹.

O grunta w Ciechanowie konwent toczył procesy z miastem. Ostatecznie zawarto ugodę w 1723 r., niekorzystną dla miasta, na mocy której augustianie przejęli grunty ciągnące się od klasztoru do ogrodu młynarskiego wraz z budynkami całkowicie wolne od podatków. Jedynie za zrzeczenie się przez miasto praw do gruntu, na których stały stodoła i stajnia klasztorna zakonnicy byli zobowiązani do odprawienia mszy śpiewanej raz na kwartał. Augustianie otrzymali także prawo do prowadzenia szynku i handlu za co płacili 80 złotych z zastrzeżeniem, że *Gruntownicy klasztorni łokciem, wagą, solą i żelazem nie handlowali oprócz szynku wszelkiego i piekarstwa*⁵². Karczmę pod koniec XVIII w. oddali w dzierżawę Chaskielowi Erszkowiczowi, Żydowi ciechanowskiemu⁵³.

W 1688 r. przeorem ciechanowskim był o. Jan Rongius, który prowadził spory sądowe z seniorami gminy żydowskiej w Lublinie, o sumy z wyderka⁵⁴. W 1691 r. przeor ciechanowski

⁵⁰ *Sprawa augustianów ciechanowskich przeciwko seniorom lubelskiej gminy żydowskiej – 20 lipca 1688 r.* [w:] *Materiały źródłowe do dziejów Żydów w księgach grodzkich lubelskich doby Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego 1669–1697*, red. H. Gmiterek, t. 2, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej 2003, s. 198, nr 1189; *Sprawa augustianów ciechanowskich przeciwko seniorom lubelskiej gminy żydowskiej – 29 lipca 1688 r.*, [w:] *ibidem*, s. 198, nr 1193.

⁵¹ *Inwentarz Praw, Statutów, Konstytucji Koronnych Y W. X. Lit. Znajdujących Się W Szesciu Pierwszych Tomach Voluminis Legum*, Warszawa 1789, s. 220; *Volumina Legum. Leges, Statua, Constitutiones Et Privilegia Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae*. t. 4, Petersburg 1860, s. 453, szp. 962, nr 130.

⁵² S. Pazyra, *Dzieje Ciechanowa i Ziemi Ciechanowskiej*, Ciechanów 1976, s. 341-342.

⁵³ Wirtualny Szełł, <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/c/552-ciechanow/99-historia-spoleczności/137182-historia-spoleczności> [dostęp: 26.01.2021].

⁵⁴ *Sprawa augustianów ciechanowskich przeciwko seniorom lubelskiej gminy żydowskiej – 20 lipca 1688 r.* [w:] *Materiały źródłowe do dziejów Żydów...*, s. 198, nr 1189; *Sprawa augustianów ciechanowskich przeciwko seniorom lubelskiej gminy żydowskiej – 29 lipca 1688 r.*, [w:] *ibidem*, s. 198, nr 1193.

⁴⁶ W.J. Górczyk, *Topografia sakralna Ciechanowa do roku 1600*, s. 74.

⁴⁷ G. Uth, *op. cit.*, s. 321.

⁴⁸ *Ibidem*, s.121.

⁴⁹ Z. Kratochwil, *op. cit.*, s. 161.

o. Gabriel Masłowski także wnosił sprawę przeciwko seniorom lubelskiej gminy żydowskiej o taką samą sumę⁵⁵. W 1693 r. ponownie wnosił sprawę przeciw seniorom lubelskiej gminy żydowskiej⁵⁶. Podobne problemy z lubelską gminą żydowską miał konwent lubelski augustianów, który także musiał dochodzić swoich praw na drodze sądowej⁵⁷. Zapewne konwent ciechanowski i później łączyły rozliczenia finansowe z Żydami lubelskimi, skoro w 1767 r. kapituła udzieliła zgody przeorowi ciechanowskiemu na podjęcie sumy 15 tys. florenów z synagogi lubelskiej na budowę kościoła⁵⁸.

W 1697 r. przeorem ciechanowskim został o. Augustyn Urbanowicz, doktor teologii i obojga praw. Może to oznaczać, że w tym czasie nastąpiła znaczna poprawa dyscypliny zakonnej w konwencie ciechanowskim. Ojciec Urbanowicz był wcześniej przeorem konwentów o ścisłej regule (ścisłej obserwy) w Krakowie (od 1676 r. do 1682 r.) i Warszawie (od 1682 r.), oraz wizytatorem prowincjalnym (od 1682 r.), a w 1694 r. został prowincjałem i po skończonej kadencji został przeorem ciechanowskim. Był autorem m.in. kroniki doprowadzonej do 1689 r., życiorysu Iżajasha Bonera, kazań (spisanych po łacinie i po włosku), oraz dzieł teologicznych. Zmarł 1 września 1700 r. w Ciechanowie⁵⁹.

Wiek XVIII

Początek wieku XVIII to nadal trwający stan upadku życia zakonnego. Taki stan rzeczy wynika z faktu, że na ziemiach polskich od XVI w. próby powrotu do ścisłej obserwy mają charakter odgórnym. O ile w Europie Zachodniej mamy do czynienia z ruchem oddolnym, to sami ojcowie i bracia dążą do odnowy obserwancji i jak już wspominałem powstają z tego ruchu odrębne zakony, to na ziemiach polskich to generał i prowincjał próbowali przeprowadzić reformę, przy braku zainteresowania takową ze strony samych zakonników. Ruchy obserwanckie wprowadzane odgórnie z reguły są krótkotrwałe. Wydaje się słuszna diagnoza J. Kłoczowskiego, którego opinię o reformie polskich dominikanów można rozciągnąć także na augustianów. Stwierdził on, że łatwo wprowadzona reforma odgórna równie łatwo zniknęła⁶⁰.

⁵⁵ *Sprawa Masłowskiego przeciwko seniorom lubelskiej gminy żydowskiej*, [w:] *ibidem*, s. 268, nr 1638.

⁵⁶ *Sprawa Masłowskiego przeciwko seniorom lubelskiej gminy żydowskiej – 23 stycznia 1693 r.*, [w:] *ibidem*, s. 293, nr 1797.

⁵⁷ ANK, Aug., *Wyciągi z ksiąg grodzkich lubelskich i inne akta w sprawach majątkowych*, sygn. 110.

⁵⁸ Z. Kratochwil, *op. cit.*, s. 154.

⁵⁹ G. Uth, *op. cit.*, s. 286-287.

⁶⁰ J. Kłoczowski, *Reforma polskiej prowincji dominikańskiej*

W przypadku augustianów polskiej prowincji faktycznie nigdy skutecznej reformy nie przeprowadzono.

W XVIII w. o poprawę dyscypliny w klasztorach nadal starali się walczyć i przeorzy i, w pierwszym dziesięcioleciu tego wieku, prowincjał o. Hieronim Schmidt. Wydano zakaz przebywania zakonnikom w domach osób świeckich po północy, ale jeszcze w 1710 r. wizytator groził ciężkimi karami, ponieważ niektórzy zakonnicy spędzali noc poza klaszturem, przeor otrzymał także zalecenie, aby przyrządzać lekkie piwo, co miało powstrzymać pijaństwo⁶¹. Na kapitule w Wieluniu w 1717 r. ustanowiono kary za pijaństwo – dla kapłanów: zawieszenie stopnia naukowego, zmiana konwentu, czy zmniejszenie porcji jedzenia; dla kleryków: niedopuszczenie do święceń, karcer czy pozbawienie koronki; dla braci: pozbawienie kaptura, odebranie pierwszej porcji piwa i karcer⁶². Dekret wieluński był powtarzany na kolejnych kapitułach w związku z brakiem poprawy. Jednak kary za łamanie dyscypliny nie były zbyt surowe. Świadczą o tym przypadki z ciechanowskiego konwentu, gdzie w 1767 r. br. Ludwik Szydłowski został ukarany za gorszące czyny 16 dniowymi rekolekcjami, o. Walerian Rokicki otrzymał karę 8 dniowych rekolekcji (razem z Szydłowskim występował przeciw przeorowi), surowszą karę otrzymał o. Alojzy Kupiński, który w 1793 r. został złożony z urzędu przeora ciechanowskiego i pozbawiony głosu biernego i czynnego na trzy lata⁶³.

Pomimo problemów z dyscypliną augustianie prowadzili prężną działalność duszpasterską. Od XVIII w. pełnili funkcję kaznodziei parafialnego, a później przejęli jeszcze opiekę duszpasterską w dwóch parafiach podciechanowskich. Nadal wśród przeorów ciechanowskich zdarzały się jednostki wybitne. W 1746 r. przeorem ciechanowskim został o. Liberat Wolski, doktor teologii, który był trzykrotnie przeorem w Warszawie i prowincjałem w latach 1758–1761, a od 1761 r. do swojej śmierci w 1769 r. był przeorem krakowskim⁶⁴.

W 1763 r. przeorem – wikariuszem został o. Erazm Bartołt (Bartołt), doktor teologii. Pochodził z ziemi ciechanowskiej, ukończył szkołę jezuitów w Pułtusku. Po wstąpieniu do augustianów (w 1736 r.) studiował w Bolonii (filozofię i teologię) i Rzymie (prawo kanoniczne), później był dwukrotnie prowincjałem w latach 1769–1773 i 1782–1786. Był egzaminatorem diecezjalnym alumnów w diecezji

w XV-XVI w., „Roczniki Humanistyczne” 1953, z. 4, s. 87.

⁶¹ Z. Kratochwil *op. cit.*, s. 161.

⁶² Eadem, *Augustianie w Warszawie*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 1994, t. 7, s. 199.

⁶³ Eadem, *Augustianie w Ciechanowie*, s. 160-161.

⁶⁴ G. Uth, *op. cit.*, s. 309-310.

poznańskiej, magistrem nowicjatu krakowskiego. Być może o. Bartołt został przeorem ciechanowskim, aby nabrać doświadczenia w kierowaniu konwentem. Mógłby za tym przemawiać fakt, że w 1760 r. został odwołany z funkcji przeora krakowskiego z tego powodu, że nie znał się na administracji klasztornej⁶⁵. Jest oczywiste, że łatwiej było zarządzać klasztorem ciechanowskim, w którym było kilku zakonników niż krakowskim z kilkudziesięcioma zakonnikami, nowicjatem i studiami wyższymi. O. Bartołt trzy lata po odwołaniu z funkcji przeora krakowskiego został przeorem ciechanowskim, a w 1765 r. wileńskim i później lwowskim.

W XVIII w. zwiększa się zaangażowanie duszpasterskie augustianów. Za sprawą Krasińskich co najmniej od 1775 r. byli zaangażowani w duszpasterstwo w kaplicy w Modle należącej do parafii w Lekowie. W wizytacji parafii lekowskiej z tego roku zapisano, że:

Jest także drugi ks. kapelan w Modle, augustianin w tejże parafii z konwentu ciechanowskiego, przy kaplicy WłmćP Ludwika Krasińskiego, generała adiutanta wojsk koronnych. O jego życiu i obyczajach przyzwoitych nic się przeciwnego nie dało słyszeć⁶⁶.

Ponadto augustianie od początku swej bytności w Ciechanowie głosili kazania i spowiadali, zgodnie z przywilejami papieskimi. 17 marca 1535 r. w Pułtusku⁶⁷ biskup płocki Andrzej Krzycki na prośbę przeora klasztoru augustianów w Ciechanowie potwierdził dokumenty z przywilejami zakonu, szczególnie Bonifacego VIII, zgodnie z którymi zakon podlegał jedynie Stolicy Apostolskiej i miał prawo do głoszenia kazań i spowiadania⁶⁸. W XVIII w. augustianie ciechanowscy nosili tytuły kaznodziei parafialnego i domowego – *concionator parochialis et concionator domesticus*⁶⁹. W 1761 r. został powołany na stanowisko kaznodziei parafialnego o. Franciszek Bitygowski a w 1767 r. był nim o. Stanisław

⁶⁵ Ibidem, s. 146 i s. 312. p. 3 i s. 313.

⁶⁶ Opisanie stanu beneficjum lekowskiego podług artykułów od Jaśnie Oświeconego Księcia Imć biskupa Płockiego wydanych na wizytę generalną uczynioną w roku 1775, [w:] Materiały do dziejów Ziemi Płockiej. Z archiwaliów diecezjalnych płockich XVIII w., t. 4, zebrał i do druku przygotował M. M. Grzybowski, Płock 1985, s. 94.

⁶⁷ Pułtusk był jedną z siedzib biskupów płockich. Od XIV w. w Pułtusku był zamek biskupów płockich, od XV w. jest tam też kolegiata. Dekretem z 9 września 1594 r. bp. Wojciech Baranowski powołał seminarium diecezji płockiej w Pułtusku, dopiero w 1865 r. zostało przeniesione do Płocka.

⁶⁸ ANK, Aug., 17 marca 1535, Pułtusk: Andrzej, biskup płocki na prośbę przeora klasztoru OO. Augustianów w Ciechanowie potwierdza wcześniejsze dokumenty, sygn. 10.

⁶⁹ Z. Kratochwil, *Augustianie w Ciechanowie*, s. 158.

Oziemkowicz, zaś w 1803 r. o. Maksymilian Bobowski⁷⁰.

Pod rokiem 1792 znajdziemy ciekawy zapis z wizytacji ciechanowskiej parafii:

[...] jest konwent księży augustianów pod klauzurą, nie murem, ale parkanem otoczony. Jest ich teraz 12, których w tym roku najwięcej się zgromadziło, bo ich nie bywało tylko 5 lub 6, a z tym umysłem, aby odebrawszy kościół farny było komu przy nim pracować⁷¹.

Ten zapis wydaje się problematyczny. Jest mało prawdopodobne, aby augustianie chcieli przejąć kościół farny, co i tak byłoby niemożliwe bez zgody biskupa. Konwent ciechanowski nigdy nie przekraczał liczby kilku zakonników. Jest możliwe, że faktycznie w 1779 r. konwent osiągnął liczbę dwunastu zakonników, ale byłoby to raczej podyktowane innymi względami i zapewne miało charakter tymczasowy, a nie stały. Tym bardziej, że nawet przejście parafii nie uzasadnia liczby dwunastu zakonników. Parafią ciechanowską zwykle zajmowało się dwóch księży – proboszcz i wikary. Ponadto w Ciechanowie były dwie mansjonarie i mansjonarze prowadzili duszpasterstwo także w parafii, zaś w wizytacjach parafialnych znajdziemy zapis z 1778 r., w którym jest mowa, że w kościele parafialnym w nabożeństwach uczestniczy ok. pięciuset osób⁷². Jak widać zwiększenie konwentu do dwunastu zakonników nie znajduje uzasadnienia w rzekomych zamiarach przejścia parafii przez augustianów. Konwent składający się z ośmiu zakonników w zupełności podobałby obowiązkowi zarówno prowadzenia szkoły jak i parafii⁷³.

7 października 1786 r. konwent ciechanowski, który został zaliczony do grupy klasztorów większych⁷⁴, był gospodarzem kapituły prowincjalnej⁷⁵. W grupie klasztorów większych znalazł się nie tylko z powodu liczebności: siedmiu zakonników – pięciu ojców

⁷⁰ por. Z. Kratochwil, *Augustianie w Ciechanowie*, s. 158. Jest też kopia dokumentu biskupa diecezji płockiej dla o. Wincentego Goździńskiego w sprawie udzielenia mu pozwolenia spowiadania wiernych, z 1817 r. – ANK, Aug., *Kopia dokumentu biskupa nominata i administratora diecezji płockiej do Wincentego Goździńskiego augustianina konwentu ciechanowskiego w sprawie udzielenia mu pozwolenia spowiadania wiernych*, sygn. 97.

⁷¹ Cytat za: M. M. Grzybowski, *Ciechanów. Szkice do dziejów parafii*, s. 88-90.

⁷² Ibidem, s. 54.

⁷³ Takie potrzeby zapewniłby: przeor, dwóch ojców do prowadzenia szkoły, jeden do duszpasterstwa w kościele klasztornym i dwóch do duszpasterstwa parafialnego. Przy założeniu, że przeor nie zajmowałby się duszpasterstwem. Do tego dwóch braci do pracy w zakrystii: po jednym w farze i kościele zakonnym. Łącznie daje to ośmiu zakonników.

⁷⁴ G. Uth, *op. cit.*, s.157.

⁷⁵ Ibidem, s.156.

i dwóch braci⁷⁶, ale także wysokości dochodów. W protokole wizytacyjnym parafii ciechanowskiej z 1775 r. zapisano o augustianach ciechanowskich:

*Fundacji różnej mają kilkadziesiąt tysięcy sum
tudzież jurysdykcję swoją, cegielnię, grunta na
Ciechanowie i wieś Straczewizna [...] ⁷⁷.*

Chodzi tutaj o siedemnastowieczne zapisy, o których była mowa wcześniej.

W 1797 r. odbyła się w Lublinie ostatnia kapituła polska augustianów, pod przewodnictwem prowincjała o. Wojciecha Kocierzyńskiego, utworzono wówczas nowe prowincję, aby dostosować ją do granic zaborów. Konwent ciechanowski wszedł do prowincji pruskiej, której zarząd przejął ostatni polski prowincjał o. Wojciecha Kocierzyński. 12 lipca 1799 r. odbyła się pierwsza kapituła prowincji pruskiej, na której przeorem w Ciechanowie wybrano o. Walentego Morawskiego⁷⁸.

XIX wiek do upadku Księstwa Warszawskiego

W 1802 r. kapituła powierzyła urząd przeora ciechanowskiego o. Zefirynowi Wasilewskiemu, lektorowi teologii. Od 1804 r. kościół augustianów był przez pewien czas jedynym kościołem w mieście. W tym roku zaplanowano remont fary, w związku z czym przeniesiono tymczasowo całość życia parafialnego do kościoła augustianów.

W 1805 r. przeorem został o. Filip Dziubiński, doktor teologii, który od 1802 do 1805 r. był prowincjałem prowincji pruskiej⁷⁹. Możemy domniemywać, że był jakiś zatarg pomiędzy o. Wasilewskim a o. Dziubińskim, bowiem w roku 1805 o. Filip Dziubiński jako prowincjał chciał przeprowadzić wizytację w konwencie ciechanowskim, ale o. Wasilewski go nie wpuścił. Wizytacja musiała zostać przeprowadzona komisyjnie decyzją definitorium prowincjalnego⁸⁰. Zaś w 1805 r., gdy skończyła się kadencja o. Dziubińskiego jako prowincjała, został on przeorem ciechanowskim. Jest to drugi przypadek, gdy prowincjał bezpośrednio po zakończeniu swojej kadencji zostaje przeorem ciechanowskim (pierwszym był o. Augustyn Urbanowicz).

Okres wojen napoleońskich był ciężkim doświadczeniem dla augustianów. Sytuacja materialna wielu klasztorów uległa pogorszeniu. W klasztorze warszawskim brak było środków na utrzymanie nowicjatu,

stąd zapadła decyzja, że środki na wyżywienie nowicjuszy ma łożyć konwent ciechanowski⁸¹.

W Ciechanowie w 1807 r. trwał jeszcze remont fary, kiedy to do miasta wkroczyły wojska francuskie. Francuzi uznali kościół za opuszczony i zrobili w nim piekarnię oraz magazyn mąki, doprowadzając go do całkowitej ruiny. Skutkiem tego kościół augustianów nadal był jedynym kościołem w Ciechanowie.

Utworzenie Księstwa Warszawskiego przyniosło następne zmiany i augustianie ponownie utworzyli prowincję polską (1811 r.). Kapituła zjednoczeniowej przewodniczył były przeor ciechanowski o. Zefiryń Wasilewski, który został też przeorem warszawskim⁸², zaś o. Dziubiński został ponownie przeorem ciechanowskim na kolejną kadencję. Fakt, że o. Wasilewski, karany dyscyplinarnie przewodniczył kapitule i został przeorem w Warszawie wskazuje, że zakon nadal przeżywał trudności z dyscypliną. W kapitule zjednoczeniowej brał udział także inny były przeor ciechanowski o. Alojzy Kupiński, który jak pamiętamy, został usunięty z urzędu przeora ciechanowskiego. Pomimo tego, że w 1793 r. pozbawiony został głosu biernego i czynnego na trzy lata w 1811 r. brał udział w kapitule jako prowincjał prowincji galicyjskiej (sic!). Oczywiście od 1796 r. kara już nie obowiązywała i ponownie posiadał prawo głosu biernego i czynnego, niemniej jednak zastanawiać musi, że zakonnik karany tak surową karą sprawuje tak ważny urząd, tym bardziej, że już w 1798 r., czyli dwa lata po wygaśnięciu kary został przeorem lubelskim⁸³.

W Królestwie Polskim do kasaty

W latach dwudziestych XIX w. hrabia Wincenty Krasiński wybudował niewielki kościół w swoim majątku w Opinogórze, a opiekę duszpasterską w kościele opinogórskim powierzył augustianom ciechanowskim. Pierwszym komendantem kościoła opinogórskiego, w lipcu 1824 r. został o. Franciszek Cymerman, który pełnił funkcję spowiednika w konwencie ciechanowskim. W lipcu 1825 r. o. Cymerman został odwołany z funkcji komendarza opinogórskiego z powodu nadużywania alkoholu⁸⁴. Zastąpił go również ciechanowski augustianin, o. Łukasz Karniewski, który od 1824 r. był wikariuszem w Lekowie. Komendantem opinogórskim był do 1831 r. ciesząc się dobrą opinią⁸⁵. Później opiekę nad kościołem opinogórskim przejęli księżą diecezjalni. W 1827 r., przy udziale Krasińskiego,

⁷⁶ Ibidem, s.150.

⁷⁷ Cytat za: M.M. Grzybowski, *Ciechanów. Szkice do dziejów parafii*, s. 88.

⁷⁸ G. Uth, *op. cit.*, s. 161.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Z. Kratochwil, *Augustianie w Ciechanowie*, s. 161.

⁸¹ Z. Kratochwil, *Augustianie w Warszawie*, s. 208.

⁸² G. Uth, *op. cit.*, s. 164.

⁸³ Ibidem, s. 158.

⁸⁴ M.M. Grzybowski, *Parafia św. Zygmunta w Opinogórze*, Płock 2014, s. 50.

⁸⁵ Ibidem.

odremontowano farę, tym samym kościół augustiański ponownie pełnił tylko funkcje kościoła klasztorowego⁸⁶. W drugiej połowie XIX w. augustianie ciechanowscy byli kapelanami w parafii w Sochocinie. Zresztą jeden z tamtejszych wikariuszy, o. Gabriel (Paweł) Zimny⁸⁷, musiał opuścić w 1860 r. parafię sochocińską, a w 1861 r. konwent ciechanowski w atmosferze skandalu, oskarżony o uwiedzenie Teodozji Michalskiej, żony Juliana, parafianina sochocińskiego⁸⁸. Ojciec Gabriel Zimny już wcześniej miał problemy z dyscypliną i to na tyle poważne, że w 1858 r. przeor w Orchówku o. Wiktor Chrzanowski suspendował go. W odpowiedzi o. Gabriel złożył do prowincjała o. Rajmunda Krajewskiego skargę na przeora. Prowincjał potwierdził kary nałożone na o. Gabriela, a ponadto stwierdził pisząc do niego:

[...] *Najprzód jest to przede wszystkim kara P. Boga, za to, że bracie nie chcesz być uległy woli przełożonych tylko chcesz się rządzić własną wolą, według swego widzi mi się [...] Zarzucasz przełożonemu, że karciarz – pijak itd., a sam przyznajesz, że do północy i dalej grywałeś w karty i po pięć kieliszków wódki do obiadu piłeś u Chłopa. Zastanów że się sam nad sobą [...]*⁸⁹.

Dalej jest mowa o opuszczaniu przez o. Zimnego klasztoru bez zgody przełożonych i przebywaniu poza klasztorem nawet w nocy. Jednak same oskarżenia o. Zimnego kierowane pod adresem przeora o pijaństwo, zresztą opisane bardzo szczegółowo, też były prawdziwe. Prowincjał pisząc do przeora – o. Chrzanowskiego wprost stwierdził:

[...] *Otóż pytam się [...] komu wierzyć i kto tu jest gorszy [...] Należałoby Bogiem a prawdą tak Kaznodzieję jak Przełożonego z Orchówka wydać [...]*⁹⁰.

Jak widać, jednak przeniesiono o. Zimnego do Ciechanowa, niestety jego zachowanie nie uległo poprawie i stąd również został przeniesiony. Na miejsce o. Zimnego przysłano o. Adriana (Jana) Oszczygła (ur. 1833 r. we Włoszczowej), który przyjął święcenia

⁸⁶ M.M. Grzybowski, *Ciechanów. Szkice do dziejów parafii*, s. 16-20.

⁸⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych, Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego (dalej; AGAD, CWWKP), *Fragmenty akt osobowych nowicjatu i kleryków klasztoru augustianów w Warszawie*, sygn. 1970, k. 67-68.

⁸⁸ AGAD, CWWKP, *Akta i korespondencja dotyczące funduszy, zabudowań i zakonników klasztoru augustianów w Ciechanowie*, sygn. 1966, k. 5-11.

⁸⁹ AGAD, CWWKP, *Kopiarz pism prowincjała zgromadzenia augustianów do władz kościelnych, administracyjnych, przeorów klasztorów i innych osób*, sygn. 1947, k. 5-6.

⁹⁰ Ibidem, k. 3.

kapłańskie w 1860 r.⁹¹, w klasztorze Wieluńskim⁹². Ten, pomimo że był neoprezbiterem, już miał bogate doświadczenie jeżeli chodzi o łamanie dyscypliny. Jako subdiakon został karnie skierowany w 1855 r. na trzy miesiące do nowicjatu za szereg wykroczeń przeciw regule w tym za wychodzenie w nocy z klasztoru i zadawanie się z osobami podejrzanymi o niemoralne prowadzenie się⁹³. Warto dodać, że Oszczygł zanim wstąpił do augustianów został usunięty z zakonu bernardynów⁹⁴.

W 1858 r. przebywał w klasztorze ciechanowskim o. Hieronim (Wincenty) Solnierukinas⁹⁵, który w tym samym roku został eksklaustrowany ze względu na słabe zdrowie, na co nalegał przeor ciechanowski⁹⁶. O. Solnierukinas objął zarząd kościoła filialnego w Brodowych Łąkach w zamian łóżąc 100 złp. na utrzymanie kleryków w klasztorze warszawskim, zaś przeor ciechanowski zrezygnował z należnych konwentowi 100 złp. od eksklaustrowanego⁹⁷.

Przeorem klasztoru ciechanowskiego, decyzją kapituły obradującej w Rawie w 1857 r. został o. Symplicjan Kęski, który wcześniej pełnił funkcję przeora – wikariusza w tymże klasztorze⁹⁸.

W tym samym czasie doszło też do konfliktu pomiędzy zakonnikami ciechanowskimi – bratem Norbertem Radzikowskim i ojcem Fulgentym Dziubackim. Br. Radzikowski w 1858 r., już po przeniesieniu do klasztoru w Książu Wielkim napisał list do o. Dziubackiego w którym oskarżył go szereg występków, a ponadto użył zwrotów, które były [...] *najbezpieczniejszymi wyzwiskami, tchnącymi jadem samej złośliwości*,

⁹¹ AGAD, CWWKP, *Fragmenty akt osobowych nowicjatu i kleryków klasztoru augustianów w Warszawie*, sygn. 1970, k. 32-42.

⁹² AGAD, CWWKP, *Korespondencja prowincjała zgromadzenia augustianów dotycząca spraw zakonników klasztoru w Wieluniu i z tamtejszymi zakonnikami, z księdzem Lobertem, nauczycielem z Płocka, oraz korespondencja w sprawie szkółki dla sierot prowadzonej przez klasztor*, sygn. 1962, k. 33-37.

⁹³ AGAD, CWWKP, *Akta spraw dyscyplinarnych kleryków klasztoru augustianów w Warszawie*, sygn. 1971, k. 9-11.

⁹⁴ AGAD, CWWKP, *Fragmenty akt osobowych nowicjatu i kleryków klasztoru augustianów w Warszawie*, sygn. 1970, k. 40.

⁹⁵ Ojciec Solnierukinas występuje też pod nazwiskiem Żołnierukinas i Żołnierkowski. W AGAD zachowała się korespondencja o. Solnierukinasa z prowincjałem augustianów z lat 1841-1844. AGAD, CWWKP, *Korespondencja, głównie z prowincjałem, księdza Hieronima Żołnierukinasa vel Żołnierkowskiego z klasztoru augustianów w Warszawie*, sygn. 1975.

⁹⁶ AGAD, CWWKP, *Akta i korespondencja dotyczące funduszy, zabudowań i zakonników klasztoru augustianów w Ciechanowie*, sygn. 1966, k. 27.

⁹⁷ Ibidem, k. 27-29.

⁹⁸ AGAD, CWWKP, *Kopiarz korespondencji prowincjała zgromadzenia augustianów z różnymi władzami, głównie w sprawie kapituły, odbytej w lipcu 1857 r.*, sygn. 1946, k. 5, 8 i 13.

nienawiści i zemsty [...]”. Przeor ciechanowski zgłosił sprawę pomówień do prowincjała, który napomniał br. Radzikowskiego:

[...] *Mieszkałeś w Ciechanowie [...] wtedy jak widziałeś gdzieś złe, trzeba było fraternalnie napominać, a gdy to nie pomaga winieś zameldować władzy [...]*.

Ostatecznie prowincjał zabronił Radzikowskiemu pisanie jakichkolwiek listów do duchownych jak i świeckich bez zgody przełożonych pod karą ekskomuniki¹⁰⁰. Jednak pomimo wewnętrznych konfliktów, augustianie ciechanowscy jako instytucja cieszyli się dobrą opinią, słynęli jako dobrzy kaznodzieje i nauczyciele.

Można przyjąć, że od początku istnienia klasztoru w Ciechanowie, augustianie prowadzili szkołę¹⁰¹. W XVIII w. ciechanowska szkoła augustiańska rywalizowała z łomżyńską i pułuską¹⁰². Studia wyższe augustianie prowadzili w Warszawie i Krakowie, szkoła ciechanowska funkcjonowała jako studia niższe i była przeznaczana tylko dla młodzieży męskiej, funkcjonowała aż do kasaty klasztoru w 1864 r. Były okresy, gdy miała więcej uczniów niż szkoła parafialna, co było wynikiem wyższego poziomu nauczania w szkole zakonnej¹⁰³, a liczba uczniów wahała się od kilkunastu do ponad stu¹⁰⁴. W latach 1773–1785 z powodu braku funduszy nie funkcjonowała szkoła parafialna przy farze i szkoła augustiańska była jedyną szkołą w Ciechanowie, wówczas uczyło się w niej kilkadziesiąt uczniów, zarówno z rodzin szlacheckich jak i mieszczańskich¹⁰⁵. W 1861 r. prowincjał augustianów prosił kuratora okręgu warszawskiego o zgodę na przywrócenie w klasztorze ciechanowskim szkoły elementarnej, o co zabiegali sami mieszkańcy miasta¹⁰⁶.

Ostatnim prowincjałem odnowionej prowincji polskiej był o. Rajmund Krajewski, który zmarł w 1863 r.

⁹⁹ AGAD, CWWKP, *Kopiarz pism prowincjała zgromadzenia augustianów do władz kościelnych, administracyjnych, przeorów klasztorów i innych osób*, sygn. 1947, k. 9.

¹⁰⁰ Ibidem, k. 11.

¹⁰¹ M.M. Grzybowski, *Szkolnictwo w miastach północnomazowieckich 1795–1863*, „Studia Płockie” 1991–1992, t. 19-20, s. 222.

¹⁰² Ibidem; Z. Kratochwil, *Augustianie w Ciechanowie*, s. 159; S. Pazyra, *op. cit.*, s. 174 i 455; W. Smoleński, *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej*, Kraków 1908, s. 158.

¹⁰³ M.M. Grzybowski, *Szkolnictwo w miastach północnomazowieckich*, s. 222.

¹⁰⁴ Idem, *Ciechanów. Szkice z dziejów parafii*, s. 88.

¹⁰⁵ Idem, *Wyśiłki bpa MJ Poniatowskiego nad podniesieniem oświaty na Mazowszu poprzez szkolnictwo parafialne (1773–1785)*, „Notatki Płockie” 1978, nr 4, s. 20.

¹⁰⁶ AGAD, CWWKP, *Akta i korespondencja dotyczące funduszków, zabudowań i zakonników klasztoru augustianów w Ciechanowie*, sygn. 1966, k. 18-19.

Zarząd prowincji przejął o. Zygmunt Wołek, który miał go sprawować do kapituły w 1865 r. Ze względu na utrudniony kontakt z o. Wołkiem, który przebywał w Krakowie utworzono dla klasztorów w Królestwie Polskim urząd rektora prowincji, który objął o. Dionizy Lebedziński, jako pierwszy definitor¹⁰⁷. Ta sytuacja utrzymała się aż do kasaty klasztoru w 1864 r. po Powstaniu Styczniowym. Kilku augustianów zostało zesłanych na katorgę na Syberii. Wśród nich był, wspomniany wcześniej, o. Gabriel Zimny, który w 1861 r. został przeniesiony przez kapitułę do Krasnegostawu, gdzie w 1863 r. został aresztowany. W tym wypadku nie chodziło o sprawy sensu stricto polityczne, ale jak to podaje G. Uth:

*Powodem aresztowania o. Gabriela było wygłaszanie kazań w których wykladał różnicę między prawostawiem a religią katolicką i o utrapieniach Polski z tych błędów heretyckich*¹⁰⁸.

W ostatnich dwóch latach przed kasatą dochody klasztoru ciechanowskiego wynosiły: we wrześniu 1862 r. 11 611 złp. 17 gr., a wydatki wynosiły 10 831 złp.; w kwietniu 1863 r. dochód wynosił 3 365 złp., 20 gr. a wydatki 5 234 złp.¹⁰⁹ W momencie kasaty klasztorów w konwencie ciechanowskim przebywali: o. Symplicjan (Piotr) Kęski – przeor, lektor teologii, o. Fulgenty Dziubacki – spowiednik, lektor teologii, był wcześniej przeorem w Rawie i w Ciechanowie, o. Mateusz (Feliks) Fagoński – kaznodzieja i magister szkoły augustiańskiej w Ciechanowie, o. Adrian (Jan) Oszczygieł – kaznodzieja i magister szkoły augustiańskiej w Ciechanowie¹¹⁰. Konwent ciechanowski został przez władze carskie zaliczony do klasztorów zniesionych. 27 listopada 1864 r. o północy odczytano w refektarzu ukaz kasacyjny¹¹¹. Wszystkich zakonników z wyjątkiem o. Fulgentego Dziubackiego, przewieziono do klasztoru w Wieluniu, który stał się klasztorem etatowym augustianów. O. Symplicjan Kęski i o. Mateusz Fagoński do śmierci pozostali w Wieluniu. Ojciec Dziubacki, któremu pozwolono pozostać w Ciechanowie jako administratorowi kościoła na prawach wikariusza, mieszkał w budynkach klasztornych

¹⁰⁷ G. Uth, *op. cit.*, s. 197-198.

¹⁰⁸ Ibidem, s. 177.

¹⁰⁹ AGAD, CWWKP, *Brulion dochodów i wydatków w klasztorach w czasie wizytacji zapisywany*, sygn. 1953, k. 7.

¹¹⁰ AGAD, Zarządy Naczelników Wojennych w Królestwie Polskim 1861-1867 (1884), *Akta dotyczące zakonników i klasztorów zamkniętych (m. in. za udział w powstaniu styczniowym), przeniesienia ks. Augustianów z Warszawy i Ciechanowa do Wielunia, spisy zakonników itp.*, sygn. 37.; G. Uth, *op. cit.*, s. 168-189; Z. Kratochwil, *Augustianie w Ciechanowie*, s. 158.

¹¹¹ M.M. Grzybowski, *Postawa Wincentego Chościak-Popieła, biskupa płockiego, wobec kasaty klasztorów z 1864 r. w jego diecezji*, „Studia Płockie” 1983, t. 11, s. 260; G. Uth, *op. cit.*, s. 198.

wraz z organistą do 1868 r., wtedy musiał opuścić budynek i wynajmować mieszkanie w Ciechanowie za własne pieniądze¹¹². Ojciec Adrian (Jan) Oszczygł przeszedł do diecezji płockiej, gdzie został wikariuszem w parafii w Osrowie¹¹³, później w Sochocinie, a w 1871 r. objął probostwo w Bobrownikach. W diecezji płockiej było zaangażowanych w duszpasterstwie trzech ex augustianów. Oprócz wspomnianych oo. Dziubackiego i Oszczygła, w diecezji płockiej pozostał o. Hieronim (Wincenty) Solnierukinas, po kasacie zakonu został w Brodowych Łąkach (wówczas diec. płocka, obecnie diec. łomżyńska) jako kapłan diecezjalny, będąc zarządcą powołanej tam w 1864 r. parafii, a później pierwszym proboszczem tejże parafii do 1878 r.¹¹⁴

¹¹² AGAD, CWWKP, *O rozpięścieleniu po-duchownych domow i strojenij w Płockoj gubernii*, sygn. 258, k. 100.

¹¹³ N. Kassan, *Początkowa faza kasaty klasztorów diecezji płockiej (1864–1865)*, „*Studia Płockie*” 2012, t. 40, s. 252.

¹¹⁴ M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo diecezji płockiej*, t. 3, Płock 2012, s. 277-278 (M. M. Grzybowski podaje nazwisko Żołnierkowski).

Zakończenie

Konwent ciechanowski, choć nigdy nie był reformowany, zaliczony do konwentów łagodnej obserwacji, to uniknął całkowitego rozkładu życia zakonnego, poza okresem reformacji, gdy w Ciechanowie był tylko jeden zakonnik. Znaczącym czynnikiem chroniącym przed całkowitym upadkiem życia zakonnego jest też wykształcenie augustianów. Augustianie zawsze dbali o poziom wykształcenia a jedną z najcięższych kar było zawieszenie stopnia naukowego. To wszystko powoduje, że klasztor ciechanowski, choć nigdy nie był wzorem do naśladowania, nigdy też nie był obrazem skrajnego upadku życia zakonnego.

Ponad pięćsetletnia obecność augustianów w Ciechanowie odcisnęła swoje piętno na historii miasta a jej ślady pozostają widoczne także dzisiaj. Nie tylko sam zespół kościelno-klasztorny (z późnogotyckim kościołem i osiemnastowiecznym klasztorem), który stoi do dzisiaj, ale i nazwa ulicy Augustiańskiej przypomina o tej kilkusetletniej historii augustianów w Ciechanowie.

Bibliografia

Dokumenty archiwalne i wydawnictwa źródłowe

- Archiwum Główne Akt Dawnych, Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego [AGAD, CWWKP], *akta i korespondencja dotyczące funduszków, zabudowań i zakonników klasztoru augustianów w Ciechanowie*, sygn. 1966.
- AGAD, CWWKP, *akta prowincjała prowincji polskiej zgromadzenia augustianów dotyczące wizytacji klasztorów w Lublinie, Krasnymstawie, Orchówku, Rawie, Wieluniu, Książu Wielkim, Krakowie i Ciechanowie*, sygn. 1949.
- AGAD, CWWKP, *akta spraw dyscyplinarnych kleryków klasztoru augustianów w Warszawie*, sygn. 1971.
- AGAD, CWWKP, *Brulion dochodów i wydatków w klasztorach w czasie wizytacji zapisywany*, sygn. 1953.
- AGAD, CWWKP, *Fragmenty akt osobowych nowicjatu i kleryków klasztoru augustianów w Warszawie*, sygn. 1970.
- AGAD, CWWKP, *Kopiarz korespondencji prowincjała zgromadzenia augustianów z różnymi władzami, głównie w sprawie kapituły, odbytej w lipcu 1857 r.*, sygn. 1946.
- AGAD, CWWKP, *Kopiarz pism prowincjała zgromadzenia augustianów do władz kościelnych, administracyjnych, przeorów klasztorów i innych osób*, sygn. 1947.
- AGAD, CWWKP, *Korespondencja, głównie z prowincjałem, księdza Hieronima Żołnierukinas a vel Żołnierkowskiego z klasztoru augustianów w Warszawie*, sygn. 1975.
- AGAD, CWWKP, *Korespondencja prowincjała zgromadzenia augustianów dotycząca spraw zakonników klasztoru w Wieluniu i z tamtejszymi zakonnikami, z księdzem Lobertem, nauczycielem z Płocka, oraz korespondencja w sprawie szkółki dla sierot prowadzonej przez klasztor*, sygn. 1962.
- AGAD, CWWKP, *O rozpięścieleniu po-duchownych domow i strojenij w Płockoj gubernii*, sygn. 258.
- AGAD, Zarządy Naczelników Wojennych w Królestwie Polskim 1861-1867 (1884), *akta dotyczące zakonników i klasztorów zamkniętych (m. in. za udział w powstaniu styczniowym), przeniesienia ks. Augustianów z Warszawy i Ciechanowa do Wielunia, spisy zakonników itp.*, sygn. 37.
- AGAD, Zbiór Kartograficzny, *Plan sytuacyjny klasztoru xx. Augustjanów w m. Ciechanowie Gubernii Płockiej (1866 r.)*, sygn. 17-4, ark. 1-7.
- Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Ojców Augustianów w Krakowie [ANK, Aug.], *Bonifacy papież bierze zakon OO. Augustianów pod opiekę Stolicy Apostolskiej i uwalnia od władzy oraz jurysdykcji biskupiej*, sygn. 1.
- ANK, Aug., *31 sierpnia 1442, Florencja: Bartłomiej „de Bonitis” z Orvieto*, [...], sygn. 3.
- ANK, Aug., *25 czerwca 1461, [Bolonja]: Mikołaj Mameliński pisarz na polecenie Hieronima z Ferrary*, [...], sygn. 5.
- ANK, Aug., *17 marca 1535, Pułtusk: Andrzej, biskup płocki na prośbę przeora klasztoru OO. Augustianów w Ciechanowie potwierdza wcześniejsze dokumenty*, sygn. 10.
- ANK, Aug., *14 sierpnia 1596, Kazimierz: Grzegorz Łączkowski, prowincjał zakonu OO. Augustianów na Królestwo Polskie* [...], sygn. 11.

- ANK, Aug., 29 lipca 1615, Rzym: Jan Dominik Spinola, protonotariusz apostolski ogłasza [...], sygn.12.
- ANK, Aug., 3 grudnia 1627, Rzym: Grzegorz Narus, protonotariusz apostolski [...], sygn. 13.
- ANK, Aug., 19 marca 1674, Rzym: Mikołaj, kardynał tytularny bazyliki Matki Boskiej na Zatybrzu uwalnia od winy Aleksego Oporoskiego, zakonnika klasztoru OO. Augustianów w Lublinie, sygn. 17.
- ANK, Aug., Książka obejmująca inwentarze klasztorów X.X. Augustynianów w Królestwie Polskim przez x. Adeodata Buszkiewiczą prowincjała sporządzona, sygn. 92.
- ANK, Aug., *lura et munimenta conventus Ciechanoviensis Ordinis Eremitarum sancti Patris Augustini sub provincialatu eximii ac admodum reverendi patris magistri Norberti Polikowski*, sygn. 96.
- ANK, Aug., *Kopia dokumentu biskupa nominata i administratora diecezji płockiej do Wincentego Goździńskiego augustianina konwentu ciechanowskiego w sprawie udzielenia mu pozwolenia spowiedania wiernych*, sygn. 97.
- Inwentarz Praw, Statutów, Konstytucji Koronnych Y W. X. Lit. Znaydujących Się W Szesciu Pierwszych Tomach Voluminis Legum*, (wyd.) T. Waga, J. A. Załuski, M. M. Ładowski, A. K. Żeglicki, Warszawa 1789.
- Nowy Kodeks Dyplomatyczny Mazowsza. Część III. Dokumenty z Lat 1356-1381*, wyd. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Warszawa 2000.
- Materiały do dziejów Ziemi Płockiej. Z archiwaliów diecezjalnych płockich XVIII w.*, t. 4, zebrał i do druku przygotował M. M. Grzybowski, Płock 1985.
- Materiały źródłowe do dziejów Żydów w księgach grodzkich lubelskich doby Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego 1669-1697*, red. H. Gmiterek, t. 2, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej 2003.
- Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae Gentiumque Finitimarum Historiam Illustrantia Maximam Partem Nondum Edita Ex Tabularis Vaticanis Deprompta Collecta Ac Serie Chronologica Disposita*, t. 1, Ab Honorio PP. III. usque ad Gregorium PP. XII. 1217-1409, ed. A. Theiner, Romae 1860.
- Volumina Legum. Leges, Statua, Constitutiones Et Privilegia Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae*. t. 4, Petersburg 1860.

Opracowania

- H. Bartoszewicz, A. Bartoszewicz, *Kartografia miast Mazowsza i ziemi dobrzyńskiej do końca XIX wieku*, Pułtusk 2006.
- J. Bartoszewicz, *Kościół warszawskie rzymsko-katolickie opisane pod względem historycznym*, Warszawa 1885.
- I. Galicka, H. Sygietyńska [Wstęp], [w:] *Ciechanów i okolice*, „Katalog zabytków sztuki w Polsce”. T. 10, [Województwo warszawskie], z. 1, Warszawa 1977.
- M. M. Grzybowski, *Parafia św. Zygmunta w Opinogórze*, Płock 2014.
- M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo diecezji płockiej*, t. 3, Płock 2012.
- M. M. Grzybowski, *Ciechanów. Szkice do dziejów parafii*, Płock 1988.
- M. M. Grzybowski, *Szkolnictwo w miastach północnomazowieckich 1795–1863*, „Studia Płockie” 1991–1992, t. 19-20, s. 215-229.
- M. M. Grzybowski, *Postawa Wincentego Chościak-Popiela, biskupa płockiego, wobec kasaty klasztorów z 1864 r. w jego diecezji*, „Studia Płockie” 1983, t. 11, s. 257-272.
- M. M. Grzybowski, *Wyśiłki bpa MJ Poniatowskiego nad podniesieniem oświaty na Mazowszu poprzez szkolnictwo parafialne (1773–1785)*, „Notatki Płockie” 1978, nr 4, s. 18-22.
- W. Góralski, *Diecezja płocka i jej synody w okresie potrydenckim: szkic do badań nad recepcją soboru trydenckiego w świetle ustawodawstwa synodów diecezjalnych*, „Studia Płockie” 1986, t. 14, s. 159-186.
- W. J. Górczyk, *Topografia sakralna Ciechanowa do roku 1600*, „Biezuńskie Zeszyty Historyczne” 2016, nr 30, s. 55-80.
- W. J. Górczyk, *Lokacja Ciechanowa*, „Notatki Płockie” 2013, nr 4, s. 8-12.
- W. J. Górczyk, *Herb Ciechanowa*, „Notatki Płockie” 2013, nr 2, s. 3-7.
- W. J. Górczyk, *Ciechanów – Zarys dziejów do XV w.*, „Kultura i Historia” 2011, nr 19.
- J. Kłoczowski, *Reforma polskiej prowincji dominikańskiej w XV-XVI w.*, „Roczniki Humanistyczne” 1953, z. 4, s. 45-92.
- W. Krassowski, *Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach Polski*, t. 2, Warszawa 1990.
- Z. Kratochwil, *Augustianie na Mazowszu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1998, t. 69, s. 415-440.
- Z. Kratochwil, *Augustianie w Ciechanowie*, „Studia Płockie” 1996, t. 24, s. 151-166.
- Z. Kratochwil, *Augustianie w Warszawie*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 1994, t. 7, s. 191-216.
- W. Muller, *Diecezja płocka od drugiej połowy XVI wieku do rozbiorów*, „Studia Płockie” 1975, t. 3, s. 153-266.
- S. Pazyra, *Dzieje Ciechanowa i Ziemi Ciechanowskiej*, Ciechanów 1976.
- W. Smoleński, *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej*, Kraków 1908.
- G. Uth, *Szkic historyczno-biograficzny zakonu augustiańskiego w Polsce*, Kraków 1930.
- A. Witkowska, *Kościół na Mazowszu Płockim w XIII i pocz. XIV w.*, „Studia Płockie” 1975, t. 3, s. 85-98.

Internet

- <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/2280#sdfotnote38anc> [dostęp: 15.01. 2021].
- <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/c/552-ciechanow/99-historia-spolcznosci/137182-historia-spolcznosci> [dostęp: 26.01.2021].

THE AUGUSTINIAN FRIARS IN CIECHANÓW.
AN OUTLINE OF THE MONASTERY'S HISTORY UNTIL ITS DISSOLUTION IN 1864

Summary

The Augustinian Friars were brought to Ciechanów in 1358 by Duke Siemowit III. They experienced the most turbulent times during the Reformation. From the 17th century, the Augustinians' pastoral presence was growing in the towns. The monastery – characterised by mild observance – was usually inhabited by 4 to 7 monks. It ceased to exist in 1864 when monasteries were dissolved.

Keywords: Augustinian Friars, Ciechanów, monastery, sacral topography

STANISŁAW TADEUSZ WOŁOWSKI (1845–1903). PŁOCCZANIN, UCZESTNIK POWSTANIA STYCZNIOWEGO I EMIGRANT

Abstrakt

Stanisław Tadeusz Wołowski pochodził z płockiej polsko-angielskiej rodziny. Angażował się w konspirację między 1860 i 1863 r., wyemigrował, pod koniec życia wrócił do kraju. Był związany z warszawskim środowiskiem malarskim.

Słowa kluczowe: polsko-angielska rodzina, konspiracja, emigracja, repatriacja

1. Drugie imię

W stuleciu powstań narodowych w Królestwie Kongresowym imiona wielorakie mogły być wykorzystywane do kamuflażu tożsamości. Na przykład postać inspirująca Henryka Sienkiewicza, Antoni Rudolf Piotrowski żyjący w latach 1814–1883, był odznaczonym oficerem w powstaniu listopadowym, a później uciekinierem z austriackiego internowania. Po zamieszkaniu we Francji zmienił imiona chrzestne zachowując jedynie drugie z nich, aby nie narażać rodziny w kraju¹. Taki sposób zmylenia zaborcy bywał też stosowany przez emigrantów po powstaniu styczniowym, a w szczególności przez młodych Wołowskich. Chłopiec ochrzczony jako Piotr Bronisław Jan stał się emigracyjnym publicystą znanym jako Bronisław Wołowski². Jego młodszy kuzyn, urodzony w Płocku Stanisław Tadeusz był po repatriacji znany w rodzinie autorki jako wuj Tadeusz Wołowski³.

2. Rodzina

Dziadek wspomnianych kuzynów, Józef (Józef Kazimierz) Wołowski był warszawsko-płockim kupcem⁴ i deputowanym z okręgu m. Płocka na sejm 1818 r.⁵ Jeden z jego synów, Hieronim Wołowski, adwokat wymieniony w słowniku biograficznym płocczan⁶ był

ojcem m.in. Bronisława Wołowskiego. Młodszy brat Hieronima, Franciszek, był ojcem m.in. Stanisława Tadeusza Wołowskiego.

Franciszek Wołowski swoje życie zawodowe związał z handlem, a życie rodzinne – z Płockiem. W aktach zgonu jego młodszego brata oraz ojca, świadek Franciszek Wołowski jest scharakteryzowany jako subiekt handlu w Warszawie zamieszkały⁷. Po upływie roku i kwartału od zgonu ojca, Franciszek ożenił się w Płocku, a jego wybranką była panna pochodząca z Anglii⁸.

4 sierpnia 1836 r. zostało zawarte religijne małżeństwo między Franciszkiem Ksawerym Józefem Wołowskim a Elżbietą Lesser. Pan młody jest określony jako kawaler religii rzymskokatolickiej, lat 25 i 9 miesięcy mający, obywatel w Płocku zamieszkały, urodzony w Płocku z Józefa i Marianny z Jasińskich małżonków Wołowskich, obywateli dawniej w Płocku, później w Warszawie zamieszkałych, obojga zmarłych. Panna młoda, wyznania ewangelicko-augsburskiego, licząca lat 18 i 9 miesięcy była córką Augusta Wilhelma i Elżbiety małżonków Lesserów, obywateli wyznania anglikańskiego reformowanego, dawniej w Londynie a teraz w Płocku przy rodzicach zostającą. Młodzi małżonkowie oświadczyli, iż nie zawarli umowy przedślubnej. Panna młoda podpisała się pod aktem małżeństwa jako Elżbieta Lesser. Metryka jej chrztu, spisana 6 listopada 1817 r. w parafii St. Bride w Londynie, dotyczyła dziecka nazwanego Elizabeth Lesser,

¹ F. German, *Piotrowski (Korwin-Piotrowski) Antoni Rudolf*, „Polski Słownik Biograficzny” t. XXVI, Wrocław 1981, s. 502.

² J.E. Utkin, *Potomkowie kupca Wołowskiego – prawnicy, powstańcy w XIX stuleciu*, „Miscellanea Historico – luridica” 2019, nr XVIII, z. 2, s. 81-83.

³ J.E. Utkin, *Wspomnienie o Witoldzie Świącickim. Czasy do 1944 roku*, „Miscellanea Historico – luridica” 2017, nr XVI, z. 2, s. 214.

⁴ J.E. Utkin, *Potomkowie...*, s. 71.

⁵ M. Karpińska, *Senatorowie, posłowie i deputowani Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego*, Warszawa 2002, s. 95.

⁶ A.J. Papierowski, J. Stęfański, *Płocczanie znani i nieznan. Słownik biograficzny*, t. 1, Płock 2002, s. 645.

⁷ Archiwum Państwowe w Warszawie (dalej: APW), akta urodzeń, małżeństw i Zgonów, akt zgonu nr 522 z 1832 r. par. św. Jana w Warszawie; akt zgonu nr 169 z 1835 r. par. św. Andrzeja w Warszawie.

⁸ Źródłem informacji o rodzinie założonej przez Franciszka Wołowskiego są wybrane wpisy do ksiąg metrykalnych rzymskokatolickiej parafii św. Bartłomieja w Płocku, dokonywane najpierw przez ks. Hilarego Zawadzkiego, a następnie przez ks. Franciszka Szanior. Są one uzupełnione informacjami ze źródeł londyńskich.

którego rodzicami byli August William Lesser i Elizabeth Lesser⁹.

Skąd A. W. Lesser, londyńczyk, anglikanin, pojawił się z rodziną w Płocku? Być może należał do angielskiego personelu technicznego, sprowadzanego z Anglii nad Wisłę przez Konstantego Wolickiego po 1825 r. Personel techniczny towarzyszył importowanym przez niego urządzeniom mechanicznym, takim jak statki parowe czy zmechanizowane warsztaty tkackie¹⁰. Dawniej w Anglii Lesser był kupcem włókienniczym (ang. *merchant, dealer and chapman*). Kupiec taki nabywał surowiec: wełnę, bawełnę czy jedwab, powierzał go prządnikom i tkaczom, a potem sprzedawał wyprodukowane przez nich tkaniny. Gdy w 1814 r. kupiec August William Lesser zbankrutował, londyńska prasa ogłosiła wszczęcie przeciw niemu postępowania upadłościowego¹¹. Lesser musiał być znawcą surowców włókienniczych, dopasowania przędzy do charakterystyki warsztatu tkackiego, w tym również przeliczania ilości przędzy na ilość utkanego materiału. Taki specjalista był niezbędny do unowocześniania tkactwa w Królestwie Polskim. Jest więc prawdopodobne, że o przeprowadzce rodziny Lesserów nad Wisłę przesyłała wiedza włókiennicza ojca.

Edward Franciszek Józef Wołowski, pierwsze dziecko Franciszka i Elżbiety Wołowskich, urodził się w Płocku 25 września 1837 r. Zgłoszenie narodzin i chrzciny miały miejsce 7 listopada tamtego roku. Narodzenie zgłaszali Ferdynand Bulewski, sekretarz w Rządzie Gubernialnym Płockim i Wilhelm August Lesser, obywatel. Rodzicami chrzestnymi byli Józef Pestuggia, obywatel i Konstancja Kuklińska, rektorka oraz Jacenty Kukliński, rektor byłych Szkół Wojewódzkich Płockich i Sara Eugenia Manillas, obywatelka¹². Jeszcze w czasach przedrozbiorowych zamożne mieszczaństwo w Rzeczypospolitej dbało o splendor chrzciny dzieci poprzez nadawanie imion wielorakich i udział wielu par rodziców chrzestnych¹³. Od czasów

zaprowadzenia w parafiach ksiąg stanu cywilnego, zapraszano także świadków zgłaszających narodzenie dziecka. Wysoka pozycja społeczna oraz liczba zaproszonych uczestników ceremonii świadczyła o pozycji rodziny dziecka, a przynajmniej o aspiracjach. Orszak sześciu osób wymienionych w akcie narodzenia Edwarda Wołowskiego jest imponujący. Na końcu aktu odnotowano opóźnienie (w stosunku do daty narodzin) z powodu nieobecności ojca w domu, ojciec zaś jest określony jako kupiec i obywatel. Zapewne odbywał dalekie podróże w interesach. Ponadto, uwagę zwraca włoskie i hiszpańskie brzmienie nazwisk dwojga spośród rodziców chrzestnych, świadczące o międzynarodowych kontaktach rodziny.

Gdy kilka lat później na świat przyszedł Stanisław Tadeusz Wołowski, drugi syn Franciszka i Elżbiety Wołowskich, chrzciny były skromniejsze. Stanisław Tadeusz Wołowski urodził się w Płocku 3 marca 1845 r. Jego narodzenie zgłaszali Piotr Janicki, pisarz i Franciszek Kasiński, zakrystianin. Zgłoszenie i chrzciny odbyły się 15 marca tamtego roku. Rodzicami chrzestnymi byli Wojciech Elbrandt, obywatel i Teresa Karszowiecka, panna¹⁴. Franciszek i Elżbieta Wołowscy mieli ponadto dwie córki. Były to Cecylia Salomea Wołowska żyjąca w latach 1841–1847¹⁵ oraz Maria Elżbieta Wołowska urodzona w 1846 r.¹⁶

Dzieci straciły ojca w 1850 r. Franciszek Wołowski, kupiec i obywatel w Płocku zamieszkały, zmarł 29 marca 1850 r. w szpitalu Św. Trójcy, w wieku 39 lat. Pozostawił po sobie żonę Elżbietę z Lesserów i troje dzieci. Akt zgonu został spisany dopiero 13 czerwca 1850 r.¹⁷, prawdopodobnie był potrzebny do wszczęcia postępowania spadkowego. W rodzinie nie przechowała się opinia o szczególnej zamożności wdowy, więc jej zasoby musiały być ograniczone. Mimo tego, Elżbieta Wołowska znalazła środki na wysłanie Stanisława Tadeusza na naukę do Warszawy. Zbieżność panieńskiego nazwiska Elżbiety Lesser i jej rówieśnika, malarza Aleksandra Lessera jest raczej przypadkowa¹⁸.

3. Nauka w Warszawie

Wdowa Elżbieta Wołowska, z racji swojego pochodzenia i międzynarodowych kontaktów rodziny,

Warszawa 2009, s. 322, 325.

¹⁴ APP, akta urodzeń, małżeństw i zgonów, akt urodzenia nr 63 z 1845 r., par. św. Bartłomieja w Płocku.

¹⁵ Ibidem, akt urodzenia nr 256 z 1841 r.; akt zgonu nr 275 z 1847 r.

¹⁶ Ibidem, akt urodzenia nr 116 z 1846 r.

¹⁷ Ibidem, akt zgonu nr 122 z 1850 r.

¹⁸ *Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie LXXV*, red. M. Nehring, S. Radecki-Mikulicz, życiorysy L. Jankowski, Warszawa 1936, s. 149.

⁹ Archiwum Państwowe w Płocku (dalej: APP), akta urodzeń, małżeństw i zgonów, akt małżeństwa nr 22 z 1836 r., par. św. Bartłomieja w Płocku; <https://www.myheritage.pl/site-591127561/utkin>; zob.: England Parish Records links: UKBMD – Births, Marriages, Deaths Indexes & Census Transcriptions Online for UK Family History and Genealogy, baptism record of Elizabeth Lesser: 06.11.1817, St. Bride Church, City of London [dostęp: 28.12.2020].

¹⁰ R. Kołodziejczyk, *Piotr Steinkeller kupiec i przemysłowiec 1799–1854*, Warszawa 1963, s. 28-29; P.T. Śliwiński, *Krótką historia żeglugi parowej na Wiśle*, „Notatki Płockie” 2011, nr 4, s. 4.

¹¹ *Whereas a Commission of Bankrupt is awarded and issued forth against August William Lesser...*, „The London Gazette” 1814, nr 16860 z 19 lutego, s. 400; <http://rmhh.co.uk/occup/c.html>, R. M. H. Hall, Hall Genealogy Website [dostęp: 28.12.2020].

¹² APP, akta urodzeń, małżeństw i zgonów, akt urodzenia nr 201 z 1837 r., par. św. Bartłomieja w Płocku.

¹³ C. Kuklo, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*,

postanowiła wysłać młodszego syna do Warszawy, aby tam skończył gimnazjum i opanował języki obce. Być może Stanisław Tadeusz Wołowski pierwsze klasy gimnazjum kończył w Płocku, na co wskazywałyby późniejsze przyjacielskie stosunki z Ludwikiem Święcickim, bratem Adolfa, rówieśnika i powinowatego Stanisława Tadeusza, także płockiego gimnazjalisty¹⁹. W Warszawie mieszkali i kształcili się młodszy synowie Hieronima i Balbiny Wołowskich: Piotr Bronisław Jan urodzony w 1842 r. i Władysław Andrzej Józef urodzony w 1843 r.²⁰

Podczas policyjnego spisu mieszkańców Warszawy w 1854 r. w kamienicy Wolfa Blumberga pod nr. 2322 przy ul. Dzikiej²¹, mieszkali m.in. Balbina Wołowska utrzymująca się z funduszy własnych, wdowa po Hieronimie i Józef Grodecki asesor kolegialny, szwagier Balbiny, a także ojciec chrzestny Władysław²². Kamienica Blumberga, która zajmowała róg ul. Dzielnej i ul. Dzikiej, miała później adres Dzika 5²³. Na pierwszej równoległej do ul. Dzielnej, ul. Nowolipki pod nr. 11/13/15 mieściło się II Gimnazjum Męskie²⁴. Młodzież z kamienicy Blumberga miała szkołę w pobliżu. Można domyślać się, że Stanisław Tadeusz Wołowski mieszkał na stacji u ciotki Balbiny i uczęszczał do tego samego gimnazjum, co jej synowie. Synowie Balbiny posiadali dobrą znajomość różnych języków obcych, również w piśmie. Przepuszczalnie korzystali z pozaszkolnych kompletów językowych, do których dołączył także Stanisław Tadeusz. Najmłodszy z Wołowskich był ponadto uzdolniony plastycznie i, sądząc po spuściźnie, musiał być profesjonalnie szkolony w zakresie rysunku. Wiadomo, że od końca lat pięćdziesiątych XIX wieku, malarz Wojciech Gerson prowadził w swojej pracowni przy ul. Miodowej rysunek wieczorny²⁵. Nie wiadomo jednak pod którym kierunkiem Wołowski nauczył się rysować.

W Warszawie działały wówczas dwa centra malarstwa: Warszawska Szkoła Sztuk Pięknych (WSSP) i pracownia Wojciecha Gersona, skupiająca malarzy na różnym poziomie. Artyści z obu tych ośrodków porozumieli się i przy współdziałaniu popierających sztukę urzędników oraz arystokratów opracowali statut Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych (TZSP). Na czele

TZSP stał wybieralny komitet, któremu z urzędu przewodniczył kurator warszawskiego okręgu naukowego. Po zatwierdzeniu statutu przez władze Królestwa Polskiego, pierwsze walne zebranie członków odbyło się 13 grudnia 1860 r. TZSP miało na celu stymulowanie rozwoju sztuki narodowej²⁶.

4. Udział w konspiracji i w powstaniu

Równocześnie z regularną nauką w gimnazjum oraz dodatkowymi lekcjami języków i rysunku, Stanisław Tadeusz Wołowski przebywał w otoczeniu osób i środowisk konspiracyjnych w Warszawie w latach 1860–1861, reprezentowanych przez stryjecznego brata, Piotra Bronisława Jana Wołowskiego i agitatorów z WSSP. Mimo, że jego dom rodzinny miał charakter kosmopolityczny, to synowie Balbiny Wołowskiej musieli wprowadzić kuzyna w historię udziału w powstaniu listopadowym jego stryjów: Andrzeja – lekarza sztabowego, Hieronima – audytora pułkowego, a także Jana Tadeusza – obrońcy podchorążego Kazimierza Płaczkowskiego, spiskowca Nocy Listopadowej²⁷. Wydaje się, że pierwotną motywacją konspiracji było zainteresowanie tematem powstania listopadowego. O ile starszy kuzyn musiał w domu matki utrzymywać swoje zaangażowanie w konspirację²⁸ w tajemnicy, to środowisko uczniów WSSP inicjowało obchody narodowych rocznic jawnie, poprzez oprawy graficzną.

Warszawskie manifestacje miały charakter religijno-patriotyczny i początkowo odbywały się lub rozpoczynały w kościele na Lesznie²⁹. Kościół ten był położony blisko kamienicy Blumberga i gimnazjum. Pierwsza manifestacja odbyła się w trzydziestą rocznicę Nocy Listopadowej, która zapoczątkowała powstanie listopadowe. Była zorganizowana przez młodzież z WSSP na polecenie Edwarda Jurgensa. Wierni byli wzywani do udziału w wieczornym patriotycznym nabożeństwie na Lesznie, za pomocą ulotek oraz ustnie. Śpiewano tam pieśni nie tylko religijne, ale również patriotyczne, jak na przykład mazurek autorstwa Józefa Wybickiego³⁰.

Druga manifestacja, zaplanowana na 25 lutego 1861 r., miała uczcić trzydziestą rocznicę bitwy pod Grochowem. W bitwie tej brał udział Drugi Pułk Mazurów, w którym służył Hieronim Wołowski³¹. Manifestację przygotowała młodzież „czerwona”, głównie

¹⁹ A.J. Papierowski, J. Stefański, *op. cit.*, s. 497.

²⁰ J.E. Utkin, *Potomkowie...*, s. 81.

²¹ *Skorowidz mieszkańców miasta Warszawy z przedmieszciami na rok 1854*, Warszawa 1854.

²² APW, akta urodzeń, małżeństw i zgonów, akt urodzenia nr 16 z 1844 r., par. Nawiedzenia NMP, Warszawa; J.E. Utkin, *Potomkowie...*, *op. cit.*, s. 83.

²³ Zakładka historyczna strony internetowej: <http://mapa.um.warszawa.pl> [dostęp: 07.11.2020].

²⁴ J. Leociak, *Biografie ulic*, Warszawa 2017, s. 360.

²⁵ *Towarzystwo...*, s. 14.

²⁶ *Ibidem*, s. 14-16.

²⁷ J.E. Utkin, *Potomkowie...*, s. 76-79.

²⁸ B. Wołowski, *Z pamiętnika tułacza. Legion Polski we Francji w 1870–1871 roku*, Lwów 1873, s. 102.

²⁹ *Zakładka historyczna...*, *op. cit.*

³⁰ J. Komar, *Warszawskie manifestacje patriotyczne 1860–1861*, Warszawa 1970, s. 17-18.

³¹ J.E. Utkin, *Potomkowie...*, s. 79.

z WSSP, pod kierunkiem Karola Majewskiego i Władysława Gołemberskiego. Mieszkańcy Warszawy byli zapraszani za pomocą rozplakatowanych odezwo na Rynek Starego Miasta. Na miejscu młodzież otrzymała wydrukowaną odezwę do członków Towarzystwa Rolniczego, dotyczącą reformy rolnej. Gdy manifestanci uformowali pochód wychodzący z rynku w kierunku ul. Świętojańskiej, zostali zatrzymani przez żandarmerię konną i rozprzedzeni przy użyciu białej broni. Aresztowano 30 osób, w tym ucznia WSSP³².

Nazajutrz młodzież „czerwona” pod kierunkiem Majewskiego agitowała za udziałem następnego dnia w manifestacji pod hasłem uwolnienia aresztowanych. Po nabożeństwie w kościele na Lesznie za poległych, manifestanci mieli przejść na pl. Zamkowy i dalej na Krakowskie Przedmieście³³. W Pałacu Namiestnikowskim obradowało Towarzystwo Rolnicze. Drugim hasłem manifestacji miało być „całkowite rozwiązanie kwestii chłopskiej”³⁴. 27 lutego manifestacja przebiegała zgodnie z planem do momentu przejścia z pl. Zamkowego na Krakowskie Przedmieście, gdzie manifestanci obrzucili żołnierzy obstawiających Krakowskie tym, co mogli podnieść z ziemi. Wtedy dowódca generał Wasyl Zabłocki, wydał rozkaz odania do tłumu salwy. Było pięciu zabitych i sześciu rannych. Wśród rannych niektóre źródła wymieniają Wołowskiego³⁵. Wystrzelono 55 nabojów³⁶.

Kozacy atakują nahajkami uczestników demonstracji 27 lutego 1861 r. przed Kościołem św. Anny w Warszawie (malarz nieznanym, Wikipedia, domena publiczna)

³² J. Komar, *op. cit.*, s. 28, 31, 33, 36.

³³ *Ibidem*, s. 39.

³⁴ A. Taras, *Anatomia nienawiści. Stosunki polsko-rosyjskie XVIII–XX w.*, Warszawa 2015, s. 259.

³⁵ J. Komar, *op. cit.*, s. 43-44; https://pl.wikipedia.org/wiki/Pi%C4%99ciu_poleg%C5%82ych [dostęp: 07.11.2020].

³⁶ I. Kurz, *Pięciu poległych jako metaobraz kultury polskiej połowy XIX wieku*, „Widok. Teorie i praktyki kultury wizualnej” 2012, nr 10, s. 1/12.

Portret pośmiertny Michała Arcichiewicza. Fot. Karol Beyer, 1861
Źródło: Polona/ Iwona Kurz, *Pięciu poległych...*, *op. cit.*, s 2/12.

Tłum rozpierchł się, oprócz poszkodowanych na placu został Karol Majewski ze współpracownikami, którzy udzielali pomocy rannym³⁷. Ciało najmłodszego zabitego, gimnazjalisty Michała Arcichiewicza, zanieśiono do domu rodziców, zaś ciała pozostałych zastrzelonych złożono w salonie Hotelu Gerlacha, gdzie na parterze mieściła się retuszernia zakładu fotograficznego Karola Beyera (w miejscu późniejszego Hotelu Europejskiego). Beyer wykonał zdjęcia pięciu poległych i przedstawił je w postaci tableau³⁸.

Jesienią 1861 r. w Królestwie Polskim wprowadzono stan wojenny, fotograf Beyer został aresztowany, a TZSP podpisało kontrakt na wynajem sal wystawowych w Hotelu Gerlacha³⁹.

Spośród młodych Wołowskich przebywających w Warszawie, tamtego roku, w konspiracyjną działalność angażował się Piotr Bronisław Jan, o czym sam pisał⁴⁰. Stanisław Tadeusz asystował działaniom konspiracyjnym i stopniowo się w nie wciągał. Władysław Andrzej Józef wspominał wyłącznie swój udział w kampanii 1863–1864⁴¹. Najstarszy z nich, mimo iż w swoich tekstach przywoływał wszystkie bohaterские akcje, o żadnej kontuzji nie napisał. Rannym Wołowskim mógł być Stanisław Tadeusz, kaleką jednak nie został, a przynajmniej nie obnosił się z tym.

Wiosną 1863 r. osiemnastoletni Stanisław Tadeusz Wołowski pełnił już funkcję w tajnej organizacji powstańczej. Mianowicie, z treści wyroku audytoriatu polowego nr 1996 przetłumaczonego przez Henryka Cederbauma wynika, że student Szkoły Głównej Stanisław Wołowski był w kwietniu 1863 r. naczelnikiem VII sekcji XI okręgu w Organizacji Miejskiej, a w lipcu tamtego roku wyjechał z Warszawy⁴².

³⁷ J. Komar, *op. cit.*, s. 44.

³⁸ I. Kurz, *op. cit.*, s. 1-3/12.

³⁹ *Ibidem*, s. 8, 12; *Towarzystwo...*, s. 18.

⁴⁰ B. Wołowski, *op. cit.*, s. 102.

⁴¹ L. Wołowski, *Corps franc des Vosges. Souvenirs*, Paris 1871, s. 4.

⁴² H. Cederbaum, *Powstanie styczniowe. Wyroki audytoriatu*

Obraz Aleksandra Lessera – „Pogrzeb pięciu poległych 2 marca 1861 r.” (Wikipedia, domena publiczna)

Wyrok nr 1996, datowany na grudzień/styczeń 1863/4 roku, wydany był na poddanego pruskiego, Mikołaja Bezlera, 35-letniego czeladnika krawieckiego, którego aresztowano na ulicy 15 listopada 1863 r. Podczas przesłuchania Bezler zeznał, że w kwietniu tego roku Stanisław Wołowski wciągnął go do organizacji powstańczej i w końcu maja wręczył mu nominację na swojego pomocnika oraz poinformował o obowiązkach poborcy podatkowego. Bezler nie wykonywał tych obowiązków, gdyż nie otrzymał kwitariusza. Po wyjeździe Wołowskiego z Warszawy przejął obowiązki naczelnika sekcji i otrzymał odpowiednią instrukcję, którą później znalaziono przy rewizji. Od lipca działalność Bezlera sprowadzała się do spotkań z trzema nieznanymi, z których jeden był naczelnikiem XI okręgu, czyli okręgowym, a dwaj pozostali naczelnikami sekcji. W trakcie spotkań rozdawane były gazety i tajne druki, a także podawane czas i miejsce kolejnych schadzek. W trakcie jednej z nich okręgowy polecił sekcijnym zbierać podatki na skarb narodowy, lecz i tym razem Bezler nie otrzymał kwitariusza. Wyrokiem audytoriatu polowego Mikołaj Bezler został skazany na pozbawienie praw stanu i ciężkie roboty w twierdzach⁴³.

Tajny ośrodek władzy narodowej, Organizacja Miejska w Warszawie, powstała najwcześniej, a w momencie wybuchu powstania była już silna i rozbudowana⁴⁴. Powstańczy Rząd Tymczasowy wydał 8 kwietnia 1863 r. dekret o podatku Ofiary Narodowej⁴⁵. Ściąganiem podatku w Warszawie zajmowała się Organizacja Miejska⁴⁶. Po podziale kraju na okręgi, Komisja Skarbu rządu narodowego miała,

tu polowego z lat 1863, 1864, 1865 i 1866, Warszawa 1917, s. 38.

⁴³ Ibidem, s. 38-39.

⁴⁴ F. Ramotowska, *Tajemne państwo polskie w powstaniu styczniowym 1863–1864*, Część I, Warszawa 1999, s. 17.

⁴⁵ Ibidem, s. 154.

⁴⁶ Ibidem, s. 142.

Herb powstańców styczniowych z herbami Polski, Litwy i Rusi (Wikipedia, domena publiczna)

przy udziale delegacji okręgowych, oszacować majątki i dochody obywateli. W skład delegacji wchodził naczelnik miasta lub powiatu, okręgowy (naczelnik okręgu podatkowego) oraz zaufany reprezentant mieszkańców⁴⁷. W dużej aglomeracji miejskiej konieczne było rozdrobnienie podziału, stąd zapewne wziął się podział okręgu na sekcje. Jako zarządzenie wykonawcze do dekretu o podatku z 8 kwietnia, rząd wydał instrukcję dla poborców skarbowych⁴⁸.

Cederbaum podzielił się dwiema uwagami dotyczącymi sprawy Bezlera. Po pierwsze, wyraził zdziwienie, że w sentencji nie wskazano długości czasu katorgi skazanego⁴⁹. Komentarz nasuwa się sam: sędziowie oczekiwali reakcji pruskiego konsulatu. Po drugie, według zacytowanego rosyjskiego kronikarza Nikołaja Wasylewicza Berga *przysięgę od spiskowych odbierał młody człowiek, lat około trzydziestu, młej powierzchowności, nazywający siebie hrabią (?) Wołowskim*⁵⁰. Do postaci „hrabiego Wołowskiego” najlepiej pasuje osoba Stanisława Leona Wołowskiego, który w 1863 r. miał 29 lat i był synem sędziego Adama Wołowskiego i jego żony Barbary z Maryewskich. Od 1856 r. Stanisław Leon Wołowski był mężem Marii z Rawiczów i współnikiem firmy bankierskiej „A. Rawicz i S-ka”⁵¹. Ignotus napisał o nim w „Finansjerze warszawskiej...”, że miał wykształcenie rolnicze i mimo wejścia na drogę finansową

⁴⁷ Ibidem, s. 156.

⁴⁸ Ibidem, s. 155.

⁴⁹ H. Cederbaum, *op. cit.*, s. 39.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ APW, akta urodzeń, małżeństw i zgonów, akt małżeństwa nr 2 z 1856 r., par. św. Andrzeja w Warszawie.

podtrzymywał kontakty z ziemiaństwem utożsamianym w znacznym stopniu z arystokracją, do której się zaliczał. Teodor Jeske – Choiński opisał zaś jego arystokratyczne powiązania rodzinne⁵².

Student Stanisław Tadeusz Wołowski i finansista Stanisław Leon Wołowski nie byli spokrewnieni, ponieważ finansista nie wywodził się od przodka studenta, Franciszka Wołowskiego, kupca korzennego⁵³.

Gotowość do objęcia przez Stanisława Tadeusza Wołowskiego funkcji sekcyjnego zaraz po wydaniu dekretu o opodatkowaniu świadczy o jego wcześniejszych kontaktach z ludźmi z ośrodków przygotowujących wybuch powstania. Przekazanie zaś funkcji Bezlerowi wynikało, być może, z planów skierowania Stanisława Tadeusza do działalności konspiracyjnej na innym odcinku, co mogło wiązać się z jego bardzo młodym wiekiem lub z posiadaniem przez niego kwalifikacji innego rodzaju. Młody poliglota o niepozornym wyglądzie, nienagannyh manierach i spostrzegawczości wypracowanej w trakcie nauki rysunku, nadawał się na przykład do roli międzynarodowego kuriera.

5. Emigracja i repatriacja

Stanisław Tadeusz Wołowski po opuszczeniu Warszawy w lipcu 1863 r., ale jeszcze przed końcem powstania styczniowego, wyjechał z Królestwa Polskiego, o czym wiadomo było z przekazu rodziny autorki. Można przypuszczać, że jego matka wykorzystała swoje zagraniczne koneksje i pozostałe fundusze, aby zorganizować podróż i urządzenie się w Dominikanie, gdzie jej młodszy syn miał spędzić większą część życia.

W Paryżu 24 lutego 1865 r. zawiązał się komitet kolonizacji polskiej w Ameryce Środkowej, na czele którego stanął gen. Aleksander Waligórski. W odezwie komitetu tak oto przywódca postycziowej emigracji zachwalał panujące tam warunki:

Swobodne instytucje, klimat łagodny i zdrowy, urodzajna ziemia, bogactwo produktów, niski dotychczas stopień przemysłu i handlu, są nieomylną rękojmią, iż przy wytrwałości i lekkiej pracy osiedli w tych stronach Polacy z łatwością sobie dostąpią materialny zapewnić potrafią.

Nikt z paryskich emigrantów nie dał się skusić na proponowany wyjazd⁵⁴. Możliwe jest, że władze Dominikany były zainteresowane rekrutacją

pracowników średniego szczebla, a postycziowe wychodźstwo mogło dostarczyć potencjalnych kandydatów. Emigracyjny dziennikarz Bronisław Wołowski⁵⁵ mógł pośredniczyć w przekazaniu tej oferty rodzinie Elżbiety Wołowskiej poszukującej nowego miejsca osiedlenia.

Po trzydziestu kilku latach dominikański emigrant wrócił do kraju jako Tadeusz Wołowski. W latach 1898–1900 TZSP budowało własną siedzibę przy pl. Ewangelickim⁵⁶ (obecnie pl. Małachowskiego) i ul. Królewskiej. W czterdziątą rocznicę ukonstytuowania się Towarzystwa, 15 grudnia 1900 r. nastąpiło otwarcie gmachu Zachęty⁵⁷. Pierwszym dyrektorem administracyjnym został Tadeusz Wołowski⁵⁸. W okresie budowy gmachu przebywał już w Europie, a jako człowiek zauroczony malarstwem, zapewne w Paryżu. W 1900 r. polscy artyści święcili tam triumfy: Józef Mehoffer otrzymał złoty medal, Henryk Weyssenhoff – srebrny medal, a Jan Stanisławski – honorowe wyróżnienie⁵⁹. Wtedy to, Tadeusz Wołowski miał okazję złożyć swoją ofertę pracy przedstawicielowi TZSP.

Również finansista, wspomniany wcześniej Stanisław Leon Wołowski był związany z TZSP, choć w inny sposób niż Tadeusz. Jak wielu bankierów, był on miłośnikiem sztuk pięknych i członkiem rzeczywistym TZSP⁶⁰.

W latach 1902–1903 Tadeusz Wołowski mieszkał w domu owdowiałego Ludwika Świącickiego. Był tam otoczony szacunkiem należnym bohaterowi narodowemu. Wnuczka Ludwika, Zofia Świącicka-Utkin słyszała, że wuj Wołowski brał udział w powstaniu styczniowym, chociaż nie z bronią w rękę, i że z tego powodu ucierpiał. Potem wyemigrował, pracował na Dominikanie jako zarządca plantacji. Na Haiti zaraził się żółtą febrą i będąc już schorowanym starszym człowiekiem wrócił do kraju. Świącicy zapamiętali go jako bardzo miłego, starszego człowieka (choć nie miał 60 lat), drobnej postury, który nie narzucał swoich opinii⁶¹. W Królestwie Polskim najbliższą jego rodzinę stanowili Balbina Wołowska i jej starsze dzieci. Ludwik Świącicki był siostrzeńcem Balbiny. Ciotka Balbina zmarła 27 października 1903 r. w wieku

⁵² Ignocius, *Finansjera warszawska (1870–1925)*, red. A. Podolska-Meducka, Warszawa 2008, s. 81; T. Jeske-Choiński, *Neofici polscy, Warszawa 1904*, s. 102.

⁵³ J. E. Utkin, *Potomkowie...*, s. 71.

⁵⁴ W. Mickiewicz, *Emigracja polska 1860–1890*, Kraków 1908, s. 56–57.

⁵⁵ J. W. Borejsza, *Emigracja polska po powstaniu styczniowym*, Warszawa 1966, s. 63.

⁵⁶ Zakładka historyczna..., *op. cit.*

⁵⁷ *Towarzystwo...*, s. 34.

⁵⁸ Przekaz Zofii Świącickiej-Utkin, matki autorki; w sprawozdaniach TZSP z tamtego okresu nie uwzględniano obsady personalnej stanowisk administracyjno-technicznych.

⁵⁹ *Towarzystwo...*, s. 150, 153, 154.

⁶⁰ *Sprawozdanie Komitetu Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Królestwie Polskiem za rok 1872*, Warszawa 1873, s. 28.

⁶¹ Przekaz Zofii Świącickiej-Utkin.

osiemdziesięciu kilku lat⁶². Tego samego roku, na atak żółtej febry zmarł Tadeusz Wołowski. Został pochowany w grobie rodziny Ludwika Świącickiego na Cmentarzu Powązkowskim⁶³. Pochówek odbył się na podstawie świadectwa lekarskiego, bez parafialnego aktu zgonu. Dokumentacja pochówków z tamtego okresu spłonęła w czasie ostatniej wojny. Z materialnych pamiątek po wuju Wołowskim w Warszawie zostały tylko pejzaże z Dominikany rysowane przez niego sepią, przedstawiały m.in. widok na hacjendę. Wisiały na ścianie mieszkania rodziców Zofii Świącickiej-Utkin do września 1944 r., kiedy spłonęły w zbombardowanej kamienicy. Ona sama, później absolwentka PWSSP w Łodzi mówiła, że widoki z Dominikany były „takie wysmakowane” i potwierdziła plastyczny talent wuja⁶⁴. Nie jest wykluczone, że jakieś pejzaże sygnowane T. Wołowski zachowały się u spadkobierców Wołowskich.

Wuj Wołowski miał również talent dydaktyczny. Syn Ludwika Świącickiego, Witold, uczeń III Gimnazjum w Warszawie⁶⁵, z uwagą słuchał opowieści wuja. Najbardziej musiały przemawiać do niego historie, których bohaterem był Bronisław Wołowski. Wnioski wyciągane przez Witolda, kształtowały jego republikańskie poglądy i przyszłe działania. Mimo, że był synem wyższego urzędnika bankowego

i właścicielki nieruchomości w Warszawie⁶⁶, przyswoił sobie, że w słusznej sprawie należy konspirować, a na wiecach przemawiać przekonując audytorium do swoich racji. Zasady te, Witold Świącicki zaczął wdrażać już w 1905 r. w czasie strajku warszawskich uczniów⁶⁷. W rezultacie przyszło mu zdawać egzamin maturalny w Rosji⁶⁸.

W Europie są dwa niezbadane miejsca, w których w XIX wieku mogły znaleźć się informacje związane ze Stanisławem Tadeuszem Wołowskim. W Płocku władze gubernialne musiały odnotować osiedlenie się w mieście angielskiej rodziny Lesserów. W Paryżu losem Stanisława Tadeusza Wołowskiego mógł interesować się jego dalszy krewny, francuski prawnik i ekonomista Ludwik Wołowski (1810–1876)⁶⁹. Ludwik Wołowski angażował się w działalność na rzecz powstańczego rządu narodowego. Doradzał mianowicie Komisji Skarbu przy planowaniu budżetu⁷⁰, a także działał w Komitecie Polskim w Paryżu⁷¹. Konspirator i emigrant Stanisław Tadeusz Wołowski był pewnie wzmiankowany w prywatnej korespondencji Ludwika Wołowskiego albo sam pisał do niego lub jego rodziny. Nie wiadomo jednak, czy listy te były zarchiwizowane.

⁶² Epitafium nagrobne na cmentarzu Stare Powązki.

⁶³ Przekaz Zofii Świącickiej-Utkin.

⁶⁴ J. Szmidi, *Wspomnienia pośmiertne. Zofia Świącicka-Utkin (1921–1985)*, „Sztuka Polska. Biuletyn Informacyjny” 1986, nr 3, s. 40.

⁶⁵ Archiwum Sądu Najwyższego (dalej: ASN),teczka sygn. 320, życiorys.

⁶⁶ ASN, tamże, ankieta personalna.

⁶⁷ J.E. Utkin, *Wspomnienie...*, s. 214.

⁶⁸ ASN, dz. cyt., życiorys.

⁶⁹ J.E. Utkin, *Potomkowie...*, s. 72: prababka Stanisława Tadeusza Wołowskiego i babka Ludwika Wołowskiego były siostrami z Lanckorońskich.

⁷⁰ F. Ramotowska, *op. cit.*, s. 621.

⁷¹ *Proclamation du Comité institué a Paris par le Gouvernement National de la Pologne*, Paris 1863.

Bibliografia

Archiwalia

- Archiwum Państwowe w Płocku

Księgi metrykalne par. rzym. kat. pw. św. Bartłomieja w Płocku.

- Archiwum Państwowe w Warszawie

Księgi metrykalne par. rzym. kat. pw. św. Andrzeja i pw. św. Jana w Warszawie.

- Archiwum Sądu Najwyższego,teczka osobowa sygn. 320.

Opracowania

J.W. Borejsza, *Emigracja polska po powstaniu styczniowym*, Warszawa 1966.

H. Cederbaum, *Powstanie styczniowe. Wyroki audytoriatu polowego z lat 1863, 1864, 1865 i 1866*, Warszawa 1917.

F. German, *Piotrowski (Korwin-Piotrowski) Antoni Rudolf*, „Polski Słownik Biograficzny” t. XXVI, Wrocław 1981, s. 501-503.

Ignotus, *Finansjera warszawska (1870–1925)*, red. A. Podolska-Meducka, Warszawa 2008.

T. Jeske-Choiński, *Neofici Polscy*, Warszawa 1904.

M. Karpińska, *Senatorowie, posłowie i deputowani Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego*, Warszawa 2002.

R. Kołodziejczyk, *Piotr Steinkeller kupiec i przemysłowiec 1799–1854*, Warszawa 1963.

J. Komar, *Warszawskie manifestacje patriotyczne 1860–1861*, Warszawa 1970.

C. Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009.

I. Kurz, *Pięciu poległych jako metaobraz kultury polskiej połowy XIX wieku*, „Widok. Teorie i praktyki kultury wizualnej” 2012, nr 10, s. 1-12.

- J. Leociak, *Biografie ulic*, Warszawa 2017.
- W. Mickiewicz, *Emigracja polska 1860–1890*, Kraków 1908.
- A.J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie znani i nieznani. Słownik biograficzny*, Płock 2002.
- Proclamation du Comité institué à Paris par le Gouvernement National de la Pologne*, Paris 1863.
- F. Ramotowska, *Tajemne państwo polskie w powstaniu styczniowym 1863–1864*, Część I, Warszawa 1999.
- Skorowidz mieszkańców miasta Warszawy z przedmieściami na rok 1854*, Warszawa 1854.
- Sprawozdanie Komitetu Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Królestwie Polskiem za rok 1872*, Warszawa 1873.
- J. Szmidt, *Wspomnienia pośmiertne. Zofia Święcicka-Utkin (1921–1985)*, „Sztuka Polska. Biuletyn Informacyjny” 1986, nr 3, s. 40.
- P.T. Śliwiński, *Krótką historia żeglugi parowej na Wiśle*, „Notatki Płockie” 2011, nr 4, s. 3-7.
- A. Taras, *Anatomia nienawiści. Stosunki polsko-rosyjskie XVIII–XX w.*, Warszawa 2015.
- Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie LXXV*, red. M. Nehring, S. Radecki-Mikulicz, życiorysy L. Jankowski, Warszawa 1936.
- J.E. Utkin, *Wspomnienie o Witoldzie Święcickim. Czasy do 1944 roku*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2017, t. XVI/ 2, s. 209-225.
- J.E. Utkin, *Potomkowie kupca Wołowskiego – prawnicy, powstańcy w XIX stuleciu*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2019, t. XVIII/2, s. 69-90.
- Whereas a Commission of Bankrupt is awarded and issued forth against August William Lesser...*, „The London Gazette” 1814, nr 16860 z 19 lutego, s. 400.
- L. Wolowski, *Corps franc des Vosges. Souvenirs*, Paris 1871.
- B. Wołowski, *Z pamiętnika tułacza. Legion Polski we Francji w 1870–1871 roku*, Lwów 1873.
- Strony internetowe**
- <http://mapa.um.warszawa.pl/>, zakładka historyczna, okres 1891–1908 [dostęp: 07.11.2020].
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Pi%C4%99ciu_poleg%C5%82ych [dostęp: 07.11.2020].
- <https://www.myheritage.pl/site-591127561/utkin> [dostęp: 28.12.2020].
- England Parish Records links : UKBMD - Births, Marriages, Deaths Indexes & Census Transcriptions Online for UK Family History and Genealogy, baptism record of Elizabeth Lesser: 06.11.1817, St. Bride Church, City of London [dostęp: 28.12.2020].
- <http://rmhh.co.uk/occup/c.html> , R. M. H. Hall, Hall Genealogy Website [dostęp: 28.12.2020].

STANISŁAW TADEUSZ WOŁOWSKI (1845–1903).
RESIDENT OF PŁOCK, PARTICIPANT OF THE JANUARY UPRISING AND EMIGRANT

Summary

Stanisław Tadeusz Wołowski came from a Polish-English family from Płock. He got involved in the conspiracy between 1860 and 1863, emigrated, came back to the country at the end of his life. He was associated with the Warsaw painters community.

Keywords: Polish-English family, conspiracy, emigration, repatriation

MARIAN PRYLIŃSKI „OJCIEC” (1871–1937). ZAPOMNIANY BOJOWIEC POLSKIEJ PARTII SOCJALISTYCZNEJ – FRAKCJI REWOLUCYJNEJ I ZASŁUŻONY MIESZKANIEC ŁĘCZYCY

Abstrakt

Marian Pryliński urodził się we Włocławku lub Sompolnie w marcu 1871 r. Był członkiem Polskiej Partii Socjalistycznej – Frakcji Rewolucyjnej. Prowadził w Dąbiu tajny magazyn broni, materiałów wybuchowych i prasy konspiracyjnej. Aresztowany przez władze carskie został zesłany na Syberię w 1914 r. Powrócił do kraju w 1922 r. i zamieszkał w Łęczycy. Czynn timer włączył się w życie społeczne i gospodarcze miasta. Dziś pozostaje postacią zupełnie zapomnianą.

Słowa kluczowe: Marian Pryliński, Łęczycza, Dąbie, Polska Partia Socjalistyczna, Syberia

Spacerując po cmentarzu rzymskokatolickim przy ul. Kaliskiej w Łęczycy możemy natknąć się na duży, lastrykowy grób rodziny Prylińskich (kwatery K). Wśród ledwie widocznych inskrypcji, poświęconych czterem pochowanym w nim osobom, odnajdziemy informacje o Marianie Prylińskim, z których wynika, że był on bojownikiem o wolność Polski, karany więzieniem i zesłany na Syberię.

Taki zapis musi zelektryzować historyka, szczególnie po weryfikacji, że postać ta nie występuje w monografii Łęczycy, ani w suplemencie do tej publikacji¹. Co więcej, znawca łęczycyjskiej nekropolii Mirosław Pisarkiewicz, w swojej „Historii grobami pisanej” wzmiankuje Prylińskiego tylko dwóch miejscach. Raz określa go mianem „zesłańca syberyjskiego”, raz pisze o „bojowniku o wolność Polski, zesłany na Syberię”. Innymi słowy wiedza autora nie wykroczyła tu poza informacje zawarte w nagrobnych inskrypcjach.

Autor niniejszego szkicu podjął próbę zrekonstruowania biografii zapomnianego – jak można wnioskować ze stanu technicznego grobu – łęczyczanina. Pierwszym krokiem w poszukiwaniu wiadomości o M. Prylińskim było sprawdzenie, czy nie figuruje on wśród osób odznaczonych Krzyżem Niepodległości. W „Monitorze Polskim” (nr 235 z 1933 r.), pod poz. 658 odnajdujemy, wśród wyróżnionych tym odznaczeniem, M. Prylińskiego³. Kolejnym etapem

Tablica na grobie M. Prylińskiego
Fot. B. Bijak

kwereńdy był kontakt z Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie. Tu udało się odnaleźć dwie jednostki archiwalne dotyczące odznaczeń nadanych Prylińskiemu, z kolei w Archiwum Państwowym w Łodzi zachowały się akta śledztwa prowadzonego przeciw niemu przez rosyjską żandarmerię⁴. I chociaż dokładna analiza przywołanych materiałów źródłowych wykazuje występujące w nich pewne nieścisłości to jednak dają one podstawę do opracowania niniejszego tekstu.

Marian Pryliński urodził się we Włocławku lub Sompolnie w marcu 1871 r.⁵ jako syn Władysława

¹ Łęczycza. Monografia miasta do 1990 roku, red. R. Rosin, Łęczycza 2001; Łęczycza. Dzieje miasta w średniowieczu i w XX wieku. Suplement do monografii miasta, red. J. Szymczak, Łęczycza 2003.

² M. Pisarkiewicz, *Historia grobami pisana. Cmentarz Parafii pw. św. Andrzeja Apostoła w Łęczycy*, Łęczycza 2014, s. 32, 102.

³ [http://scan.lex.pl/monitory/1933/674774.pdf?_](http://scan.lex.pl/monitory/1933/674774.pdf?_ga=2.103622592.17426546371613066713-1025369788.1613066713#xd_co_f=NmYyMTJlNjAtODkyNy00OWViLWE-4OWMtNjdkNTFmjk3YTBk-)

⁴ Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), kolekcja akt personalnych i odznaczeniowych, Pryliński Marian KN – 09.10.1933; Pryliński Marian OPWI 2869; Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), Zarząd Żandarmerii Powiatu Będzińskiego, sygn. 94.

⁵ W kwestionariuszach odznaczeniowych wypełnianych

Marian Pryliński. W kłapie marynarki widoczne Krzyż Niepodległości i Odznaka Pamiątkowa Więźniów Ideowych.

Źródło: CAW

i Natalii z Rajskich w rodzinie wyznania rzymskokatolickiego. Posiadał pięciu braci i cztery siostry. Edukację na etapie podstawowym zdobywał prawdopodobnie w rodzinnym mieście, ale do szkoły średniej uczęszczał już w Kole lub w Kole i Kaliszu⁶.

odręcznie przez Prylińskiego jako miejsce urodzenia widnieje Włocławek, z kolei w tych wypełnianych maszynowo dwukrotnie odnajdziemy „Lisków (pow. włocławski)”, a raz m. „Liske (pow. włocławski)”. W ostatnim przypadku prawdopodobnie jest jakiś błąd literowy w zapisie, a najbliższy Lisków leży ok. 120 km na płd.-zach. od Włocławka w pow. kaliskim. Z kolei na obrzeżach współczesnego Włocławka znajduje się ul. Lisek, a ok. 20 km na pół. od miasta jest wieś o tej samej nazwie. Jeśli zaś dokonamy sprawdzenia w internetowej bazie Polskiego Towarzystwa Genealogicznego odnajdziemy wówczas rekord dot. Mariana Prylińskiego z datą ur. 1873 r., miejscem urodzenia i parafią Włocławek. Niestety rubryki dot. rodziców są puste, a przede wszystkim nie ma skanu księgi metrykalnej. Zamieszczenia w kwestii miejsca urodzenia bohatera artykułu dopełnia fakt, że w dokumentacji proweniencji rosyjskiej podaje on jeszcze inną miejscowość – Sompolno. Podobnie jest z datą urodzenia. W kwestionariuszach odznaczeniowych widnieje 23 marca 1871 r., a aktach śledczych 13 marca 1871 r. Por.: CAW, kolekcja akt personalnych i odznaczeniowych, Pryliński Marian KN – 09.10.1933, kwestionariusz dla osoby odznaczonej Krzyżem lub Medalem Niepodległości z 7 października 1933 r., b.p., wniosek o nadanie M. Prylińskiemu Orderu Odrodzenia Polski (bez daty), b.p.; Pryliński Marian OPWI 2869, karta zgłoszenia o przyznaniu Odznaki Pamiątkowej Więźniów Ideowych, b.p.; APŁ, Zarząd Żandarmerii Powiatu Będzińskiego, sygn. 94, protokół przesłuchania M. Prylińskiego nr 2 z 17 grudnia 1910 r., s.18-19; https://geneteka.genealodzy.pl/index.php?op=gt&lang=pol&bdm=B&w=02kp&rid=9495&search_lastname=pryli%C5%84ski&search_name=marian&search_lastname2=&search_name2=&from_date=&to_date= [dostęp: 15.02.2021].

⁶ Zeznając w śledztwie Pryliński podaje, że ukończył

Następnie praktykował jako aplikant sądowy i pracował w administracji (bliższych szczegółów nie znamy). W 1900 r. rozpoczął pracę jako kasjer miejski w Dąbiu⁷.

Od 1906 lub 1907 r. działał w Polskiej Partii Socjalistycznej. Z doniesień agentów policji carskiej wynika, że brał czynny udział w ruchu rewolucyjnym z lat 1905–1907.

W związku z tym faktem 27 września 1907 r. żandarmeria przeprowadziła przeszukanie w mieszkaniu Prylińskiego, lecz wówczas nie znaleziono niczego, co pozwoliłoby wnieść oskarżenie przeciwko kasjerowi z Dąbia⁸. Nie potrafimy zatem na podstawie dostępnych materiałów rozstrzygnąć, czy podczas rozłamu w partii opowiedział się za nurtem niepodległościowym, czy też przyłączył się do już istniejącej PPS – Frakcji Rewolucyjnej.

Pryliński – jak możemy wyczytać z akt odznaczeniowych – dostarczał i przechowywał broń i amunicję (sześć karabinów Mauser, cztery pistolety Browning) zbierał informacje o instytucjach, które bojowcy mogli zaatakować, zdobywając pieniądze na działalność, udzielał mieszkania na spotkania konspiracyjne. Pozostawał także w stałym kontakcie z przedstawicielami struktur partyjnych zajmujących się gromadzeniem, magazynowaniem i transportem broni oraz materiałów wybuchowych, a także kolportażem nielegalnych wydawnictw⁹.

Wszystko trwało do 14 grudnia 1910 r., kiedy M. Pryliński został zatrzymany przez władze rosyjskie. Dwa dni później w niewielkim mieszkaniu (pokój z kuchnią) rodziny Prylińskich w Dąbiu przeprowadzono przeszukanie. Rotmistrz Samodzielnego Korpusu Żandarmerii Pieriekisłowa w towarzystwie burmistrza i kilku innych urzędników oraz funkcjonariuszy

4-klasową szkołę realną w Kole, a starając się o nadanie mu odznaczeń w okresie międzywojennym, iż ukończył jeszcze dwie klasy Gimnazjum Realnego w Kaliszu. Por.: APŁ, Zarząd Żandarmerii Powiatu Będzińskiego, sygn. 94, protokół przesłuchania M. Prylińskiego nr 2 z 17 grudnia 1910, s. 18-19; CAW, kolekcja akt personalnych i odznaczeniowych, Pryliński Marian KN – 09.10.1933, kwestionariusz w sprawie nadania Odznaczenia Niepodległości z 18 maja 1931 r, b.p.; Pryliński Marian OPWI 2869, karta zgłoszenia o przyznaniu Odznaki Pamiątkowej Więźniów Ideowych, b.p.

⁷ CAW, kolekcja akt personalnych i odznaczeniowych, Pryliński Marian KN - 09.10.1933, wniosek o nadanie M. Prylińskiemu Orderu Odrodzenia Polski (bez daty), b.p.

⁸ APŁ, Zarząd Żandarmerii Powiatu Będzińskiego, sygn. 94, pismo naczelnika Kaliskiego Gubernialnego Zarządu Żandarmerii do naczelnika Piotrkowskiego Gubernialnego Zarządu Żandarmerii z 3 stycznia 1911 r., s. 10-12.

⁹ CAW, kolekcja akt personalnych i odznaczeniowych, Pryliński Marian KN – 09.10.1933, wniosek o nadanie M. Prylińskiemu Medalu Niepodległości (bez daty), b.p., wniosek o nadanie M. Prylińskiemu Orderu Odrodzenia Polski (bez daty), b.p.; Pryliński Marian OPWI 2869, odpis zaświadczenia wydanego przez starostę pow. łęczyckiego z 2 maja 1931, b.p.

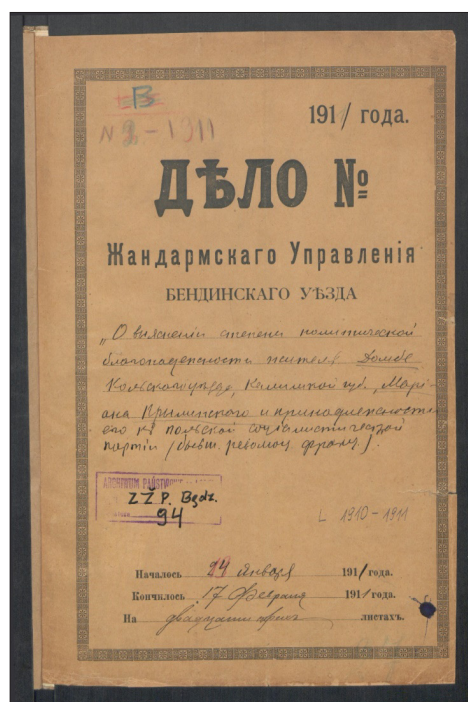
Materiały śledcze żandarmerii rosyjskiej
Źródło: APŁ

sprawdził mieszkanie, strych, piwnicę i sąsiednie budynki jednak działania te nie doprowadziły do odnalezienia – jak to określono – *niczego wyraźnie przestępczego*. Zarekwirowano jedynie paszport Prylińskiego oraz *różne korespondencje celem ich przeglądu*. Analiza zarekwirowanej korespondencji, a także listów, które odnaleziono u Filipa Żurka, działacza PPS z Sieradza, dała asumpt do oskarżenia bohatera naszego biogramu o przynależność do nielegalnej organizacji i przechowywanie broni¹⁰.

On sam uparcie nie przyznawał się do działalności w partii i znajomości z jej członkami¹¹.

¹⁰ APŁ, Zarząd Żandarmerii Powiatu Będzińskiego, sygn. 94, karta rejestracyjna zatrzymanego, s. 2; Zarządzenie nr 4 rotmistrza Samodzielnego Korpusu Żandarmów Rubana z 24 stycznia 1911 r., s. 30; protokół nr 4 przeglądu listu z 17 lutego 1911 r., s. 33; zaświadczenie rotmistrza Samodzielnego Korpusu Żandarmów Kruszyńskiego ze spraw Zarządu Żandarmerii powiatu będzińskiego guberni piotrkowskiej, s. 34.

¹¹ Ibidem, protokół przesłuchania M. Prylińskiego nr 2 z 17 grudnia 1910 r., s. 18-19; protokół przesłuchania M. Prylińskiego nr 3 z 30 grudnia 1910 r., s. 21-23.

Okładka akt śledczych dotyczących M. Prylińskiego
Źródło: APŁ

W momencie aresztowania rozpoczął się więzienny etap w życiu bojowca, a także – jak można się domyślać – bardzo trudny czas w życiu jego rodziny, czyli żony Stanisławy z Czaplinskih i dzieci: Janusza (lat 11), Haliny (lat 9), Marii (lat 8) i najmłodszej czteroletniej Zofii¹². Pryliński został osadzony początkowo w więzieniu w Łęczycy. Przebywał tam do 20 marca 1911 r., kiedy to został odesłany do więzienia w Piotrkowie, gdzie przebywał prawie osiem miesięcy. 15 listopada 1911 r. opuścił piotrkowskie więzienie po wpłaceniu kaucji w wysokości 2 tys. rubli i do 3 października 1913 r. znajdował się na wolności. Następnie ponownie trafił do więzienia w Łęczycy, skąd 4 maja 1914 r. wywieziono go do warszawskiego „Pawiaka”, gdzie oczekiwał na sprawę sądową¹³.

Na posiedzeniu Urzędu Specjalnego Warszawskiej Izby Sądowej, w dniu 29 kwietnia 1914 r. zapadł wyrok, z art. 102 ust. 2 kodeksu karnego, przewidującego karę od 4 do 15 lat ciężkich robót. Jednocześnie sąd zamienił karę robót przymusowych na zesłanie w głąb Rosji, bez podania w sentencji wyroku, jego długości oraz pozbawienie praw stanu. Koszty sądowe ponieść musieli, po równo, wszyscy wówczas sądzeni członkowie PPS. W kontekście opowieści o naszym bohaterze warto przytoczyć opis jego przestępstwa, a mianowicie:

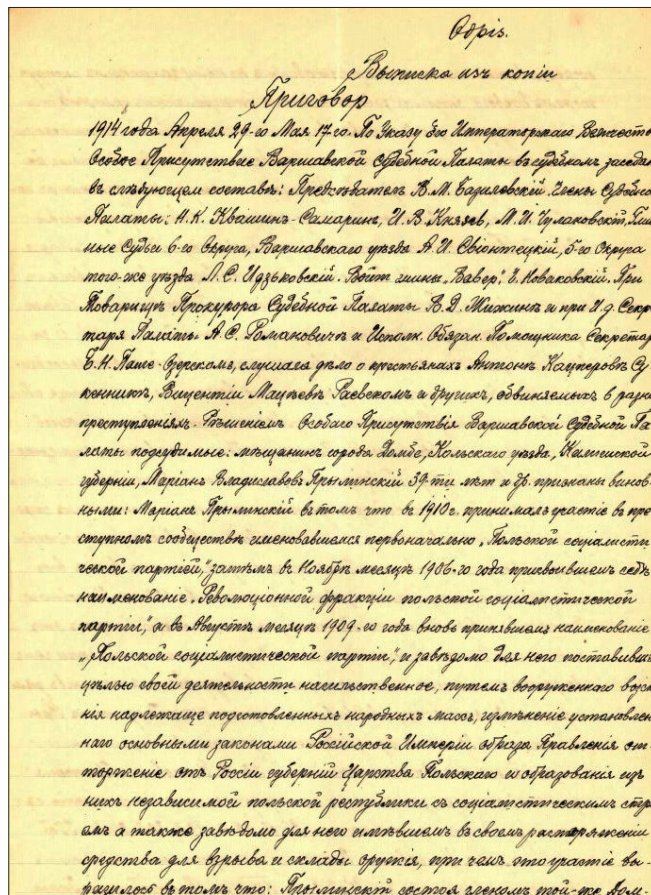
[...] udział w nielegalnym stowarzyszeniu noszącym nazwę „Polska Partia Socjalistyczna” i „Fracja Rewolucyjna Polskiej Partii Socjalistycznej”, które w sposób jawny dla niego prowadziło działalność mającą na celu przymusową, poprzez uzbrojone powstanie odpowiednio przygotowanych mas ludowych, zmianę sposobu zarządzania, ustanowionego przez główne przepisy Imperium Rosyjskiego, oderwanie od Rosji guberni Królestwa Polskiego i utworzenie z nich niezależnej Rzeczypospolitej o ustroju socjalistycznym oraz jawne dla niego dysponowanie materiałami wybuchowymi i magazynem broni¹⁴.

W materiałach sądowych znajdziemy również opis fizyczny skazanego. Otóż liczył Pryliński ok. 1,75 cm wzrostu (2 arszyny i 8 werszków), był mężczyzną „okazałym” postury o niebieskich oczach, włosach koloru ciemno płowego z siwizną oraz brodzie i wąsach

¹² Ibidem, protokół przesłuchania M. Prylińskiego nr 2, z 17 grudnia 1910 s.18-19.

¹³ CAW, kolekcja akt personalnych i odznaczeniowych, Pryliński Marian OPWI 2869, karta zgłoszenia o przyznaniu Odznaki Pamiątkowej Więźniów Ideowych, b.p.

¹⁴ CAW, kolekcja akt personalnych i odznaczeniowych, Pryliński Marian KN - 09.10.1933, wyciąg z wyroku Urzędu Specjalnego Warszawskiej Izby Sądowej z 29 kwietnia 1914 r., b.p.

Fragment wyroku (odpis) Warszawskiej Izby Sądowej
Źródło: CAW

w tymże kolorze. Skórę miał jasnoróżową, a na lewej dłoni sześciocentymetrową bliznę¹⁵.

Po wydaniu wyroku jeszcze trzy tygodnie spędził skazany na „Pawiaku”, a następnie został ponownie skierowany do więzienia w Piotrkowie. Po ostatnim, miesięcznym pobycie w więzieniu na terenie Polski, w pierwszej dekadzie sierpnia 1914 r. rozpoczął podróż na Syberię. Najpierw koleją przez Tułę, Orzeł, Samarę i Krasnojarsk do Irkucka, a stamtąd pieszo 450 km w ekstremalnych, zimowych warunkach do miejsca osiedlenia we wsi Biełousowo (pow. wiercholeński), dokąd dotarł 4 marca 1915 r. Tam oddany pod nadzór policyjny pracował początkowo fizycznie, a następnie w lokalnej administracji jako referent inspektora podatkowego, a później jako referent finansowy. Ponadto zaangażował się w pomoc innym zesłańcom osiedlonym w okolicy Wiercholeńska. Ostatnim miejscem zamieszkania Prylińskiego na Syberii było Ułus Magdan, gdzie pracował jako pisarz gminny. W materiałach źródłowych pojawia się również informacja o powstańczej działalności

¹⁵ CAW, kolekcja akt personalnych i odznaczeniowych, Pryliński Marian OPWI 2869, zestawienie tabelaryczne bez tytułu dot. M. Prylińskiego (rubryki: „Wygląd”, „Punkt docelowy/Przeniesienie”, „Wyznanie”, Stan cywilny”, „Uwagi końcowe”), b.p.

SEKRETARJAT KAPITUŁY Odznaki Pamiątkowej Więźniów Ideowych Warszawa, ul. Emilia Plater Nr. 13/13.		K A R T A Z G Ł O S Z E N I A o przyznaniu "Odznaki Pamiątkowej Więźniów Ideowych" Więźniów Ideowych - list 13/4 23 Wpłynęła dnia 10 X 1931 Licz. 10220	
1. Imię i Nazwisko :		Marjan P R Y L I Ń S K I	
2. Zawód :	2889	Urzędnik.	
3. Dokładny adres :		Łęczycza ul. Dominikańska Nr. 19	
4. Data i miejsce urodzenia /gmina, powiat, województwo/		25 marca 1871 r. wieś Liske pow. Włocławski województwo Warszawskie.	
5. Przynależność obecna państwowa w chwili uwięzienia		Polska Polska z pod zaboru rosyjskiego.	

Fragment karty zgłoszenia o przyznaniu Odznaki Pamiątkowej Więźniów Ideowych

Źródło: CAW

anty bolszewickiej socjalisty z Dąbia, lecz ze względu na trudność w jej weryfikacji nie będziemy rozwijać tego wątku¹⁶.

4 października 1922 r. Pryliński wyruszył z Irukca do Polski z zamiarem połączenia się z rodziną. Zaraz po przyjeździe do Łęczycy (20 grudnia 1922 r.), gdzie mieszkała jego żona z dziećmi zaangażował się zawodowo i społecznie w życie miasta, w którym przyszło mu spędzić kolejne 14 lat. Mieszkał przy ul. Ogrodowej 7 i Dominikańskiej 19, ale na podstawie dostępnych informacji nie jesteśmy w stanie sprecyzować w jakich latach, pod którym adresem. 1 stycznia 1923 r. objął funkcję kierownika Banku Spółdzielczego w Łęczycy i ratując go przed bankructwem wyprowadził na prostą. Działal aktywnie w Związku Strzeleckim jako prezes oddziału miejskiego i skarbnik obwodu (powiat łęczycki), a także poświęcał czas na pracę w Powiatowym Komitecie Przygotowania Wojskowego i Wychowania Fizycznego. Uczestniczył również czynnie w działaniach komitetów obchodów uroczystości państwowych oraz brał udział w działaniach organizacji charytatywnych i kulturalnych, choć w tych dwóch przypadkach nie znamy ich konkretnych nazw. Poświęcał swój czas również na pracę w ramach instytucji określonej w aktach jako Powiatowy Komitet „Oszczędność”. Być może chodzi w tym przypadku o Komunalną Kasę Oszczędności Powiatu łęczyckiego¹⁷. W roku

1928 i 1930 Marian Pryliński zasiadał w obwodowych komisjach wyborczych do Sejmu pełniąc funkcję przewodniczącego. Bohater naszego szkicu udzielał się także w Komisji Rewizyjnej Rady Powiatowej¹⁸.

W jednej z opinii o Prylińskim możemy przeczytać:

Powszechnie ceniony i szanowany obywatel m. Łęczycy – wybitny patriota i ideowiec. Charakter prawy, bezinteresowny – całkowicie oddany pracy społecznej¹⁹.

Opinia powyższa współgra z odznaczeniami, którymi został w swoim życiu wyróżniony dawny bojowiec PPS. Były to Krzyż Niepodległości (1933 r.) i Odznaka Pamiątkowa Więźniów Ideowych (1932 r.). Ponadto w aktach Prylińskiego odnajdujemy również niedatowany wniosek o uhonorowanie go Orderem Odrodzenia Polski klasy V (krzyż kawalerski) z pozytywną opinią wojewody łódzkiego. Nazwiska bohatera tego szkicu nie odnajdujemy jednak w „Monitorze Polskim” z okresu międzywojennego, w którym publikowane były listy odznaczonych. W materiałach archiwalnych dot. Prylińskiego znajduje się także dokument zatytułowany Kwestionariusz w sprawie nadania Odznaczenia Niepodległości stworzony – jak

w Płocku Oddział w Łęczycy.

¹⁶ CAW, karta zgłoszenia o przyznaniu Odznaki Pamiątkowej Więźniów Ideowych, b.p.; zestawienie tabelaryczne bez tytułu dot. M. Prylińskiego (rubryki: „Wygląd”, „Punkt docelowy/Przeniesienie”, „Wyznanie”, „Stan cywilny”, „Uwagi końcowe”), b.p.; lista osób pochodzenia polskiego zamieszkałych w Olzoczarajdowskim chosunie Echirt-Buługackiego ajmaku chcących wrócić do Polski (bez daty), b.p.; zaświadczenie pomocnika wójta gminy Wiercholeńsk z 9 listopada 1912 r.; Pryliński Marian KN – 09.10.1933, kwestionariusz w sprawie nadania Odznaczenia Niepodległości z 18 maja 1931 r, b.p.

¹⁷ Kilka jednostek archiwalnych dotyczących działalności tej instytucji w okresie II RP znajduje się w Archiwum Państwowym

¹⁸ W materiałach archiwalnych jest mowa o Komisji Rewizyjnej Wydziału Powiatowego, ale uważam, iż jest to zapis błędny, ponieważ to Rada, jako organ kontrolujący Wydział, powoływała Komisję Rewizyjną, która stanowiła jej stałą komórkę organizacyjną. CAW, kolekcja akt personalnych i odznaczeniowych, Pryliński Marian KN – 09.10.1933, kwestionariusz dla osoby odznaczonej Krzyżem lub Medalem Niepodległości z 7 października 1933 r., b.p.; wniosek o nadanie M. Prylińskiemu Orderu Odrodzenia Polski (bez daty), b.p.; odpis zaświadczenia wydanego przez starostę pow. łęczyckiego z 2 maja 1931, b.p.

¹⁹ Ibidem, wniosek o nadanie M. Prylińskiemu Orderu Odrodzenia Polski (bez daty), b.p.

można się domyślić na podstawie tytułów rubryk – dla członków Związku Sybiraków. Odznaczenia o tej nazwie nie odnajdujemy w literaturze przedmiotu z okresu międzywojennego²⁰, więc uprawniona wydaje się być hipoteza, że może chodzić o Medal Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości²¹.

Marian Pryliński zmarł w 1937 r. i spoczął na cmentarzu rzymskokatolickim w Łęczycy. Prezes Instytutu Pamięci Narodowej, na podstawie art. 3 ust. 11 Ustawy z dnia 22 listopada 2018 r. o grobach weteranów walk o wolność i niepodległość Polski (Dz. U. z 2018 r., poz. 2529) wpisał grób bojowca PPS-FR do

²⁰ K. Sejda, *Ordery, odznaczenia i medale Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1932.

²¹ CAW, Kolekcja akt personalnych i odznaczeniowych, Pryliński Marian KN - 09.10.1933, kwestionariusz do wydania, osobie odznaczonej, legitymacji upoważniającej do otrzymania znaczki kolejowej, b.p.; wniosek o nadanie M. Prylińskiemu Orde-ru Odrodzenia Polski (bez daty); Pryliński Marian OPWI 2869, dowód wpłaty za odznakę i dyplom, b.p. O przyznaniu odznaki świadczą również adnotacje poczynione przez sekretariat Kapituły Odznaki Pamiątkowej Więźniów Politycznych na karcie zgłoszenia.

Grób rodziny Prylińskich na cmentarzu rzymskokatolickim w Łęczycy
Fot. B. Bijak

ewidencji grobów weteranów walk o wolność i niepodległość Polski pod numerem 1334²².

²² Dokumentacja Oddziałowego Biura Upamiętniania Walk i Męczeństwa IPN w Łodzi, BUWŁd-904-116/20, Zawiadomienie o wpisie grobu M. Prylińskiego do ewidencji grobów weteranów walk o wolność i niepodległość Polski z 29 stycznia 2021 r.

Bibliografia

Archiwalia

- Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego
Kolekcja akt personalnych i odznaczeniowych
Pryliński Marian, KN z 09.10.1933
Pryliński Marian, OPWI 2869
- Archiwum Państwowe w Łodzi
Zarząd Żandarmerii Powiatu Będzińskiego, sygn. 94.

Opracowania

- Łęczycza. *Monografia miasta do 1990 roku*, red. R. Rosin, Łęczycza 2001.
- Łęczycza. *Dzieje miasta w średniowieczu i w XX wieku. Suplement do monografii miasta*, red. J. Szymczak, Łęczycza 2003.
- M. Pisarkiewicz, *Historia grobami pisana. Cmentarz Parafii pw. św. Andrzeja Apostoła w Łęczycy*, Łęczycza 2014.
- K. Sejda, *Ordery, odznaczenia i medale Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1932.

MARIAN PRYLIŃSKI „FATHER” (1871-1937). THE FORGOTTEN FIGHTER OF THE POLISH SOCIALIST PARTY – REVOLUTIONARY FACTION AND DEFENDED RESIDENT OF ŁĘCZYCA

Summary

Marian Pryliński was born in Włocławek or Sompolno in 1871. He was a member of the Polish Socialist Party - Revolutionary Faction. He ran a secret warehouse of weapons, explosives and the underground press in Dąbie. Arrested by the Russian authorities, was exiled to Siberia in 1914. He returned to Poland in 1922 and settled in Łęczycza. He was actively involved in social and economic life of the city. Today he remains a completely forgotten figure.

Keywords: Marian Pryliński, Łęczycza, Dąbie, Polish Socialist Party, Siberia

GRZEGORZ GOŁĘBIEWSKI

**STARSZY ŻANDARM IGNACY NOWOGÓRSKI
ODZNACZONY KRZYŻEM ZA MĘSTWO I ODWAGĘ
ORAZ KRZYŻEM WALECZNYCH
ZA EWAKUACJĘ MIENIA PAŃSTWOWEGO
Z SIERPCA W 1920 R.**

Abstrakt

W sierpniu 1920 r. bezpośrednio przed zajęciem Sierpca przez wojska bolszewickie st. żand. Ignacy Nowogórski z dwoma żandarmami ewakuował mienie państwowe z miasta, za co w 1921 r. otrzymał Krzyż za Męstwo i Odwagę i Krzyż Walecznych.

Słowa kluczowe: wojna polsko-bolszewicka, Sierpiec w 1920 r., żandarmeria, Ignacy Nowogórski

W relacji prasowej z zajęcia Sierpca przez wojska bolszewickie w sierpniu 1920 r. znalazła się krótka wzmianka, iż:

[...] najazd na Sierpiec był tak gwałtowny i niespodziewany, że władze miejscowe ledwie zdolały umknąć osobiście przed nieprzyjacielem. Część majątku skarbowego udało się wywieźć pod gradem kul posterunkowi żandarmerii, składającemu się z podoficera i 2-ch szeregowców. Szef posterunku wyjechał wcześniej¹.

Wszystko wskazuje na to, że niewymienionym z nazwiska żandarmem, który uratował majątek skarbowy był Ignacy Nowogórski. W sierpniu 1920 r. st. żand. Ignacy Nowogórski przydzielony był do 5 plutonu żandarmerii wojskowej, dowodzonego przez por. Edwarda Czuruca i pełnił służbę w Sierpcu². Wyróżnił się tam w czasie zajmowania miasta przez wojska bolszewickie 11/12 sierpnia 1920 r. Za swoją postawę przedstawiony został do odznaczenia orderem *Virtuti Militari* V klasy. We wniosku odznaczeniowym, wystawionym 27 sierpnia 1920 r. przez rtm. Edwarda Czuruca czytamy:

W dniu 11 sierpnia 1920 r. gdy bolszewicy atakowali Sierpiec z narażeniem życia ocalił majątek państwowy, wynosząc ze Starostwa pozostawione tam maszyny do pisania, z poczty wywiózł aparaty telefoniczne i cały inwentarz, z policji

miejscowej wyniósł akta i cały inwentarz, gdyż ta w popłochu uciekła, pozostawiając wszystko³.

Do wniosku dołączona jest krótka opinia por. E. Czuruca, jednak napisana tak niewyraźnie, że praktycznie nie do odczytania. Jednak dysponujemy obszernymi zeznaniami kilku innych osób, które były świadkami zachowania st. żand. Ignacego Nowogórskiego. W zeznaniu st. szer. Kazimierza Ruszkowskiego z Sierpca, syna Franciszka, ur. w 1897 r., czytamy:

Dnia 11.8.20 r. po odejściu garnizonu z pozycji, wyszedłszy z kancelarii posterunku spotkałem na mieście st. żand. Nowogórskiego i żand. Maciejkę. Wówczas st. żand. Nowogórski objął dowództwo i oświadczył nam, że udajemy się w patrol w strefę pozycji. Gdyśmy wyszli za miasto stwierdziliśmy, że Sierpiec ostrzeliwany jest z karabinów maszynowych i artylerii [i] widząc groźną sytuację wróciliśmy do miasta.

Po powrocie zauważyliśmy popłoch policji miejscowej i popisowych⁴. Wszyscy oni uciekali w stronę Lipna. Widząc to st. żand. Nowogórski zwrócił się do siedzących na wozach policjantów, ażeby się zatrzymali, lecz oni nie zważając wówczas wraz z popisowymi odjechali w stronę Lipna. Widząc, że nie mamy pomocy udaliśmy się w stronę poczty celem zabrania materiałów technicznych. W tym momencie zabiegł nam drogę mantes (?) z poczty i zawiadomił, że dotąd nic z poczty nie wywieziono. Natychmiast udaliśmy się na pocztę, gdzie zastaliśmy telefonistkę.

¹ Z inwazji bolszewickiej. Z Sierpca, „Kurier Płocki” 1920, nr 203 z 29 sierpnia, s. 3; Por.: ks. M.M. Grzybowski, *Wojna polsko-rosyjska 1920 r. w Płocku i na Mazowszu. Studium historyczno-pastoralne*, Płock 1990, s. 115.

² 5 pluton żandarmerii wojskowej z miejscem postoju dowództwa w Płocku obejmował swoim działaniem powiaty płocki, sierpecki i rypiński.

³ Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (dalej: CAW), akta personalne i odznaczeniowe, sygn. I.482.102-10373, wniosek odznaczeniowy dla I. Nowogórskiego z 27 sierpnia 1920 r., k. 2.

⁴ Chodzi o rekrutów.

Tu st. żand. Nowogórski oświadczył telefonistce, ażeby przestała nadawać, gdyż nieprzyjacieli się zbliża i my jako władza wojskowa musimy ratować majątek państwowy, po czym telefonistka odeszła, a my we trzech zaczęliśmy wynosić aparaty, centralę, materiały techniczne, itp.

Podczas tego przyszedł zastępca komendanta policji z kilkoma policjantami i wtenczas st. żand. Nowogórski zwrócił się do niego o pomoc. Zastępca kom. pol. p. Sadowski dał kilku policjantów i wraz z nimi skończyliśmy wynosić aparaty telefoniczne, po czym odjechaliśmy do Piastowa, tam się zatrzymaliśmy i st. żand. Nowogórski zapytał p. Sadowskiego, czy z biura policji wszystko zostało wywiezione. P. Sadowski odpowiedział, że pozostały konie, wozy i inne rzeczy. St. żand. zapytał, czy by z obecnych ktoś poszedł z nim na ochotnika do miasta celem zabrania pozostałych w policji rzeczy skarbowych. Wówczas wystąpiłem ja i kilku policjantów, po czym pod komendą Nowogórskiego udaliśmy się do miasta, gdzie zabraliśmy z policji trzy konie, jeden wóz, maszynę do pisania, rozmaite akta, książki, itp. Gdyśmy z tem wszystkim przyjechali do Piastowa, Nowogórski zaproponował, ażeby jechać jeszcze raz do miasta po rzeczy skarbowe Starostwa sierpeckiego, co też uczyniliśmy i po przybyciu do Starostwa zabraliśmy jednego konia, bryczkę, pięć maszyn i wiele innych rzeczy wartościowych. Po połączeniu się z taborem ewakuującym nas w Piastowie odjechaliśmy do Ligowa, gdzie zmieniliśmy parę koni, po czym mieliśmy jechać na Skępę, lecz na wiadomość o tym, że w Skępem są bolszewicy, zawróciliśmy na Dobrzyń nad Wisłą, lecz wyjeżdżając z Ligowa natknęliśmy się na konną patrol bolszewicką. Po wymianie strzałów bolszewicy uciekli, my zaś przez Dobrzyń dojechaliśmy do Włocławka, gdzie rzeczy z poczty sierpeckiej zdaliśmy w tamtejszym urzędzie, a rzeczy policji i powiatu zabrał kom. pol. Jegieł.

Drugi z uczestników opisywanych czynów inspektor szkolny Stanisław Kowal z Sierpca, syn Józefa, ur. w 1870 r., zeznał do protokołu:

Dnia 11/8 o godz. 24.00 podczas obstrzału miasta Sierpca przez bolszewików wyszedłem do miasta i koło Magistratu spotkałem trzech żandarmów, którzy wynosili rzeczy skarbowe z policji i z poczty. Wówczas ja zwróciłem się do żandarmów o pomoc. Żandarmi przystali mi podwode, którą jednak zastępca komendanta policji

⁵ CAW, wniosek odznaczeniowy I. Nowogórskiego, sygn. I.482.102-10373, protokół z przesłuchania st. szer. Ruskowskiego Kazimierza w dniu 10 września 1920 r. na posterunku żandarmerii w Sierpcu, k. 4 - 7.

miejscowej zabrał z powrotem i na moje żądanie, ażeby mnie zabrał kategorycznie odmówił, pomimo to, że przedtem solennie mi to obiecał. Zaznaczyć muszę, że podczas ogólnego popłochu, kiedy już wojska ani policji nie było w mieście trzech żandarmi z miejscowego posterunku, z których jeden był - jak się później dowiedziałem - st. żand. Nowogórski, ratowali do ostatniej chwili majątek państwowy, jako to materiały techniczne z poczty, maszyny do pisania ze Starostwa, a nawet z policji, która uciekając nie zabrała takowej⁶. Z kolei żand. Antoni Maciejko z Sierpca, syn Jana, ur. w 1896 r. w Grójcu, stolarz zamieszkały w Sierpcu, w wojsku służył od 1914 r. zeznał:

Dnia 11/8 20 r. o godz. 9-ej rano otrzymałem rozkaz od komendanta posterunku chor. Patrozia (?⁷) sprowadzenia pięćdziesięciu podwód w celu zabrania drutu kolczastego i przewiezienia go do Płocka. O godz. 8-ej wieczorem przybyłem z dwudziestoma trzema podwodami do Sierpca. Jadąc do Sierpca na drodze spotkałem jednego policjanta rannego. Zapytałem go, jak daleko są bolszewicy od Sierpca, na co otrzymałem odpowiedź, że w trzech wiorstach. Wówczas ja z podwodami, które prowadziłem, odesłałem trzy do posterunku żand., z resztą zaś podwód udałem się na rynek, gdzie spotkałem komend. poster. żand. Patrozia i kom. policji sierpeckiej. Po zameldowaniu się u chor. Patrozia otrzymałem rozkaz wprowadzenia podwód w podwórze i czekania na dalsze rozkazy. O godz. 9.30 wieczorem spotkałem na rynku st. żand. Nowogórskiego i st. żand. Ruskowskiego i wszyscy trzej udaliśmy się w stronę, skąd dochodziły wystrzały nieprzyjaciela.

Po drodze spotkaliśmy czterech żołnierzy, których zatrzymaliśmy celem wylegitymowania. Żołnierze ci objaśnili nam, że są z komp. p.[iechoty], stanowiącej załogę Sierpca i że byli wysłani w patrol, lecz wracają nazad, gdyż pod miastem są już bolszewicy, lecz my ich zawróciliśmy nazad w to miejsce, skąd przyszli, sami zaś obeszlśmy miasto dookoła i stwierdziliśmy, że bolszewików nie ma.

O godz. 11-ej wieczorem stojąc za miastem (około tartaku) usłyszeliśmy cztery strzały

⁶ CAW, wniosek odznaczeniowy I. Nowogórskiego, sygn. I.482.102 - 10373, protokół z przesłuchania Stanisława Kowala w dniu 11 września 1920 r. na posterunku żandarmerii w Sierpcu, k. 8 - 9.

⁷ Według Michała Trubasa dowódcą posterunku żandarmerii w Sierpcu był st. wachm. Józef Krzemiński. Zob.: M. Trubas, *Żandarmeria Wojska Polskiego w obronie Ziemi Płockiej w 1920 r.*, „Notatki Płockie” 2006, nr 1, s. 28.

armatnie. Strzały te były dość bliskie, gdyż widać było ogień podczas strzałów. Wnioskując z tego, że bolszewicy są już blisko zawróciliśmy do miasta. Tu przekonał się, że wojska już nie ma, pozostało tylko kilku policjantów. Wówczas my trzej wraz z czterema policjantami przyszliśmy na pocztę, gdzie nie zastaliśmy nikogo, oprócz jednej telefonistki. Na poczcie w pakach przygotowano już część aparatów do wywiezienia. Wówczas st. żand. Nowogórski kazał nam wynosić paki na wóz, pomagając czynnie sam. Policjanci zaś gdzieś znikli. Dopiero gdy większa połowa materiałów technicznych została wyniesiona, przechodził zastępca kom. pol. Sadowski, do którego st. żand. Nowogórski zwrócił się o pomoc. P. Sadowski dał czterech policjantów i przy ich pomocy wynieśliśmy resztę aparatów. Następnie odjechaliśmy za miasto w stronę Piastowa.

Gdyśmy dojechali do Piastowa st. żand. Nowogórski zapytał p. Sadowskiego, czy z biura policji wszystko wywieziono. Ten odpowiedział, że konie, wozy, itp. pozostało. Wówczas Nowogórski zapytał obecnych, kto pójdzie na ochotnika, ażeby wozy pozostawione zabrać z policji. Na wezwanie pospieszył st. żand. Ruszkowski oraz kilku policjantów i pod komendą Nowogórskiego udali się do miasta, ja zaś otrzymałem rozkaz pozostać na miejscu przy wozach. Po upływie dwóch godzin Nowogórski wraz z innymi powrócił, prowadząc trzy wozy naładowane rzeczami [?]⁸ zabranymi z policji. Podani na propozycję, zrobioną przez Nowogórskiego, udali się znowu do miasta po rzeczy skarbowe do powiatu (Starostwa). W pół godziny powrócili prowadząc wóz naładowany rzeczami oraz bryczkę wraz z końmi. Następnie wyruszyliśmy do Mochowa, a następnie do Ligowa. W Ligowie zmieniliśmy parę koni i mieliśmy zamiar jechać na Skępe, lecz właściciel majątku Ligowo poinformował nas, że Skępe zajęte jest przez bolszewików. Wówczas zawróciliśmy z zamiarem udania się w stronę Dobrzyń nad Wisłą. Wyjeżdżając z wioski Ligowa napotkaliśmy konną patrol bolszewicką, która zaczęła nas ostrzeliwać z karabinów, na co my odpowiedziliśmy strzałami, po czym bolszewicy uciekli.

Po potyczce pojechaliśmy przez Dobrzyń do Włocławka, gdzie rzeczy z poczty sierpeckiej przyjął za pokwitowaniem Urząd Pocztowy włocławski, zaś rzeczy zabrane policji i powiatu zabrał komendant policji sierpeckiej Jegiel⁹.

⁸ Słowo nieczytelne.

⁹ CAW, wniosek odznaczeniowy I. Nowogórskiego, sygn. I.482.102-10373, protokół z przesłuchania żand. Antoniego Maciejki w dniu 11 września 1920 r. na posterunku żandarmerii

Dysponujemy jeszcze zeznaniem młodej telefonistki Henryki Sudolskiej z Sierpca, córki Wincentego, ur. w 1902 r.:

Dnia [11.08.1920 r.]¹⁰ o godz. 22.30 przyszło na stację trzech żandarmów i oświadczyli mi, że obejmują stację i będą w tej chwili zdejmować aparaty. Po zapytaniu, kim panowie są, odpowiedzieli: - jesteśmy władzą wojskową, przyszliśmy zdejmować aparaty i zaraz zaczęli zdejmować aparaty z policjantami. Czekalam na stacji aż będzie powynoszone wszystko, wtedy zgasłam światło i poszłam do domu.

I niżej jeszcze dopisek protokolanta:

P. Sudolska dodatkowo zeznaje, że podczas tego, gdy trzej żandarmi przyszli na stację zdejmować aparaty, strzały słyhać było tuż pod miastem¹¹.

W materiale archiwalnym są ślady nadania wniosku E. Czuruka biegu służbowego. 9 listopada 1920 r. dowództwo I Dywizjonu Żandarmerii Wojskowej przekazało go do Dowództwa Żandarmerii w Warszawie. 20 listopada wniosek wraz z załącznikami z został przekazany do kpt. Adama Koca z Kapituły Orderu Virtuti Militari z adnotacją: *Przedkłada się z wnioskiem przychylnym, celem dalszego urzędowego traktowania.* 29 listopada Biuro Prezydyjne Ministerstwa Spraw Wojskowych przekazało go do załatwienia według kompetencji do Sekcji Ogólnej Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego. Wreszcie 9 grudnia 1920 r. ppłk Kamil Jakesch z Oddziału V Naczelnego Dowództwa przesał wniosek do Adiutantury Generalnej Naczelnego Wodza w Belwederze. Przyjęcie wniosku potwierdzono pieczęcią Adiutantury Generalnej z datą 14 grudnia 1920 r. i L.dz. 4458¹².

w Sierpcu, k. 10-15.

¹⁰ W protokole przesłuchania brakuje daty.

¹¹ CAW, wniosek odznaczeniowy I. Nowogórskiego, sygn. I.482.102-10373, protokół z przesłuchania Henryki Sudolskiej w dniu 31 sierpnia 1920 r. na posterunku żandarmerii w Sierpcu, k. 16-17. O postawie niewymienionej z nazwiska dzielnej telefonistki z Sierpca, która do nadejścia bolszewików przekazywała wiadomości do Płocka, wspominał w swojej relacji rtm. Romuald Borycki z tatarskiego pułku ułanów. Zob.: R. Borycki, *Epizod z wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku. Płock, sierpień 1920 r.*, przygotował do druku G. Gołębiowski, „Notatki Płockie” 2010, nr 1, s.26.

¹² CAW, wniosek odznaczeniowy I. Nowogórskiego, sygn. I.482.102-10373, pismo dowództwa I Dywizjonu Żandarmerii Wojskowej z 9 listopada 1920 r. do dowództwa Żandarmerii Wojskowej, k. 21; pismo dowództwa Żandarmerii Wojskowej z 20 listopada 1920 r. do sekretarza Tymczasowej Kapituły Orderu Virtuti Militari kpt. A. Koca, k. 20; pismo Biura Prezydyjnego MSWojsk. z 29 listopada 1920 r. do Sekcji Ogólnej ND WP, k. 19; pismo ppłk Kamila Jakescha z ND WP z 9 grudnia

Odwaga i poświęcenie Ignacego Nowogórskiego i podległych mu żandarmów zostały też dostrzeżone przez przełożonych w dowództwie I Dywizjonu Żandarmerii w Warszawie. W wykazie żandarmów, którzy wyróżnili się w czasie walk z wojskami bolszewickimi wymieniony został Ignacy Nowogórski, Józef Krzemiński, Antoni Maciejko i Kazimierz Ruszkowski. W opisie czynów I. Nowogórskiego czytamy:

Po kilku godzinach walki z przeważającym wrogiem wszedł do miasta, by uratować skarbowe rzeczy, mając do pomocy 3-ch żandarmów. Oprócz tego pod gradem kul w dn. 12.8.20 r. wywiózł na 17 podwodach rzeczy skarbowe oraz wszystkie aparaty telefoniczne z miasta Sierpca. Przedstawiony do Krzyża Virtuti Militari.

Przy nazwisku trzech pozostałych żandarmów znajduje się krótka adnotacja:

Pod komendą st. żand. NOWOGÓRSKIEGO wszedł do m. Płocka¹³, celem uratowania rzeczy skarbowych¹⁴.

Czyn Ignacego Nowogórskiego został też dostrzeżony przez Kapitułę Krzyża za Męstwo i Odwagę 206 Pułku Piechoty Armii Ochotniczej i Obrony Płocka, ustanowionego przez dowództwo 206 ochotniczego pułku piechoty. W skład kapituły Krzyża wchodził: płk Józef Lewszecki – były dowódca Grupy Dolnej Wisły i odcinka „Włocławek”, kpt. Henryk Bigoszt – były dowódca 206 ochotniczego pułku piechoty w likwidacji, Ksawery Cygański – były komendant Straży Obywatelskiej w Płocku, mjr Janusz Mościcki – były dowódca przedmościa płockiego i rtm. Edward Czuruk – były dowódca 5 plutonu żandarmerii wojskowej¹⁵.

W § 3 statutu Krzyża określono, że Krzyż mogły otrzymać [...] osoby, które bądź wyróżniły się czynem męstwa i odwagi w boju na odcinku b. D-twa Dolnej Wisły (Chabry¹⁶ – Wyszogród) pośrednio lub bezpośrednio, tj. w szeregu lub jako bezpośredni D-cy, wchodzący w skład 206 p.p. i obrońcy Płocka, bądź też w wyraźny i wybitny sposób z nimi współdziałały¹⁷. Na tej podstawie I. Nowogórski formalnie

1920 r. do Adiutantury Generalnej NW, k. 18; formularz wniosku odznaczeniowego, k. 1.

¹³ Oczywisty błąd – powinno być – Sierpca.

¹⁴ CAW, Dowództwo Żandarmerii, sygn. I.300.51.53, wykaz szeregowych I Dywizjonu Żand. Wojsk., którzy odznaczyli się w ofensywie, (b.d.), k. 407.

¹⁵ *Chwała Mazowska Płockiego. Rozdanie „Krzyża za męstwo i odwagę”, „Kurier Płocki” 1921, nr 69 z 25 marca, s. 2; G. Gołębiewski, Obrona Płocka przed bolszewikami, Płock 2004, s. 157; K.J. Waluś, J.H. Waluś, Krzyż za Męstwo i Odwagę, „Notatki Płockie” 2010, nr 1, s. 35, przypis 22;*

¹⁶ Pomyłka – powinno być Chrapy.

¹⁷ *Chwała Mazowska Płockiego, op. cit., s. 2; K.J. Waluś,*

Krzyż za Męstwo i Odwagę 206 ochotniczego pułku piechoty
Źródło: zbiory Zbigniewa Jeziorowskiego

kwalifikował się do odznaczenia, jako działający na odcinku Grupy Dolnej Wisły. Choć nie znamy wniosków odznaczeniowych, można zakładać, że do odznaczenia przedstawił go jego bezpośredni przełożony, czyli por. Edward Czuruk.

Kapituła przyznała łącznie 42 Krzyże, z których Krzyż nr 34 przypadł plut. Ignacemu Nowogórskiemu¹⁸. Poza tym wśród odznaczonych byli najwyżsi dowódcy wojskowi: marsz. Józef Piłsudski (Naczelny Wódz), gen. Józef Haller (dowódca Frontu Północnego), gen. Tadeusz Rozwadowski (szef Sztabu Naczelnego Wodza) oraz oficerowie, żołnierze i cywile, walczący głównie w obronie Płocka, ale także na innych odcinkach Grupy Dolnej Wisły¹⁹.

Uroczyste wręczenie Krzyży miało miejsce 20 marca 1921 r. w Płocku w trzech miejscach: II Gimnazjum Męskim, I Gimnazjum Żeńskim i w starostwie. Czy I. Nowogórski był obecny na uroczystości – nie wiadomo, bowiem relacja prasowa takich szczegółów nie podała. Gdyby był w Płocku, zapewne brałby udział w uroczystości w budynku starostwa przy pl. Floriańskim.

10 kwietnia 1921 r. odbyła się w Płocku znacznie ważniejsza uroczystość wręczenia odznaczeń obrońcom miasta w sierpniu 1920 r. Na tę okoliczność do Płocka przyjechał marsz. J. Piłsudski w asyście kilku generałów i wyższych oficerów. Wprawdzie głównym celem przyjazdu naczelnika państwa było odznaczenie miasta Płocka i obrońców Płocka, jednak wśród uhonorowanych byli też obrońcy Włocławka i przedmościa włocławskiego oraz zasłużeni w walkach w okolicznych miejscowościach, co pokazuje przykład I. Nowogórskiego. W relacji prasowej z wizyty J. Piłsudskiego w Płocku, zamieszczonej w „Kurierze Płockim”, st. żand. Ignacy Nowogórski wymieniony został

J.H. Waluś, *op. cit.*, s. 35, przypis. 22.

¹⁸ Prawdopodobnie w 1920 lub 1921 r. awansował do stopnia plutonowego.

¹⁹ Pełna lista odznaczonych zob.: *Chwała Mazowska Płockiego, op. cit.*, s. 2, K.J. Waluś, J.H. Waluś, *op. cit.*, s. 32-33.

Krzyż Walecznych
Źródło: Wikipedia

w grupie 64 oficerów i żołnierzy odznaczonych Krzyżem Walecznych, co zostało potwierdzone rozkazem Naczelnego Dowództwa Nr 15 z 1921 r.²⁰

A zatem – mimo wniosku por. E. Czuruka na order Virtuti Militari – Kapituła Orderu uznała, że I. Nowogórski do odznaczenia Virtuti Militari się nie kwalifikuje i nadała mu Krzyż Walecznych, co i tak było wysokim odznaczeniem, biorąc pod uwagę okoliczności, czyli brak bezpośredniego starcia z nieprzyjacielem. Właśnie dlatego raczej nie można było mu przyznać orderu Virtuti Militari. W artykule 4 ustawy z 1919 r. wyraźnie określono że *order wojskowy „Virtuti Militari” jest nagrodą czynów wybitnego męstwa i odwagi, dokonanych w boju i połączonych z poświęceniem się dla dobra Ojczyzny*²¹. Brakowało tu boju, więc przyznano mu Krzyż Walecznych.

Starszy żandarm Ignacy Nowogórski jest rzadkim przykładem tego, że można było być odznaczonym nie tylko za czyny na polu walki z karabinem w ręku, ale także za działania innego rodzaju. W tym

²⁰ Kamo [K. Bolesta-Modliński] *Naczelnik Państwa w Płocku*, „Kurier Płocki” 1921, nr 82 z 12 kwietnia, s.2. Za relacją prasową odznaczenie I. Nowogórskiego odnotowało wielu autorów, piszących o obronie Płocka: T. Świecki, F. Wybult, *Mazowsze Płockie w czasach wojny światowej i powstania państwa polskiego*, Toruń 1932, s. 366; R. Juskiewicz, *Obrona Płocka w 1920 roku*, „Zapiski Ciechanowskie” 1992, z. 8, s. 121; idem, *Obrona Płocka*, „Kronika Warszawy” 1995, nr 2, s. 65; idem, *Działania militarne na północnym Mazowszu i w korytarzu pomorskim. 1920 rok*, wyd. 2, Mława 2011, s. 351; G. Gołębiowski, *Wizyty dostojników państwowych, wojskowych i kościelnych w Płocku 1918–1939*, Płock 2008, s. 68; idem, *Obrona Płocka przed wojskami bolszewickimi 18-19 sierpnia 1920 r.*, Płock 2015, s. 185. Gdyby I. Nowogórski został odznaczony orderem Virtuti Militari zachowałaby się ankieta personalna, jaką wypełniali kawalerowie VM na początku lat 30.

²¹ „Dziennik Ustaw RP” 1919, nr 67, poz. 409, art. 4, s. 730; zob. też: K. Filipow, *Order Virtuti Militari 1792-1945*, Warszawa 1990, s. 78; W. Bigoszevska, *Polskie ordery i odznaczenia*, Warszawa 1989, s. 47.

przypadku było to ratowanie mienia państwowego i niedopuszczenie, aby wpadło ono w ręce nieprzyjaciela.

Niestety, nie wiemy nic więcej o Ignacym Nowogórskim. W Centralnym Archiwum Wojskowym nie zachowały się żadne akta personalne. Nie wiemy więc, skąd pochodził, jak długo służył w żandarmerii i jakie były jego późniejsze losy. Aczkolwiek w zasobach Geneteki występuje Ignacy Nowogórski, urodzony w 1890 r. w Kozicach pod Gostyninem, co wydaje się bardzo prawdopodobne. Według danych genealogicznych rodzicami Ignacego Nowogórskiego byli Stanisław i Franciszka z domu Stawska małżonkowie Nowogórcy, którzy zawarli małżeństwo w 1871 r. w Gąbinie. Małżeństwu urodziło się liczne potomstwo: Ewa (ur. 1872), Marianna (ur. 1893), Adam (ur. 1875), Anna (ur. 1877), Józef (ur. 1879), Małgorzata (ur. 1881), Jan (ur. 1883), Józefa (ur. 1884), Agnieszka (ur. 1886), Franciszek (ur. 1888), Ignacy (1890), Antonina (ur. 1891), Stanisława (ur. 1894) i Stanisław (ur. 1897). Wszyscy urodzili się w Budach Kozickich, poza Ignacym (ur. w Kozicach) oraz Stanisławem, który urodził się w m. Heineleben (parafia Gostynin)²².

Występuje też inny Ignacy Nowogórski, urodzony w 1879 r. w Budach Kozickich, jednak z racji wieku (w 1920 r. miał 41 lat) wydaje się mniej prawdopodobny²³. Rodzina Nowogórskich była bardzo liczna

²² Archiwum Państwowe w Płocku, akta urodzeń parafii rz.-kat. w Gostyninie w latach 1872–1897, https://geneteka.genealodzy.pl/index.php?op=gt&lang=pol&bdm=B&w=07mz&rid=B&search_lastname=Nowog%C3%B3rski&search_name=Stanis%C5%82aw&search_lastname2=Stawska&search_name2=Franciszka&from_date=1870&to_date=1900&exac=1&pair=1; https://geneteka.genealodzy.pl/index.php?op=gt&lang=pol&bdm=B&w=07mz&rid=B&search_lastname=Nowog%C3%B3rski&search_name=Ignacy&search_lastname2=&search_name2=&from_date=1890&to_date=1904&exac=1; https://geneteka.genealodzy.pl/index.php?op=gt&lang=pol&bdm=B&w=07mz&rid=B&search_lastname=Nowog%C3%B3rski&search_name=Stanis%C5%82aw&search_lastname2=&search_name2=&from_date=1840&to_date=; akta małżeństw parafii Gąbin w 1871 r., nr 10; https://geneteka.genealodzy.pl/index.php?op=gt&lang=pol&bdm=S&w=07mz&rid=S&search_lastname=Nowog%C3%B3rski&search_name=Stanis%C5%82aw&search_lastname2=Stawska&search_name2=Franciszka&from_date=1870&to_date=1900&exac=1&pair=1&rpp1=&ordertable=. Stanisław Nowogórski urodził się w 1852 r. w Budach Kozickich w parafii Gostynin, a Franciszka Stawska w 1852 r. w Szarlatach Szlacheckich w parafii Gąbin (APP, akta urodzeń parafii Gostynin z 1852 r., nr 83, akta urodzeń parafii Gąbin z 1852 r., nr 209) https://geneteka.genealodzy.pl/index.php?op=gt&lang=pol&bdm=B&w=07mz&rid=B&search_lastname=Stawska&search_name=Franciszka&search_lastname2=&search_name2=&from_date=1850&to_date= [dostęp: 02.04.2021].

²³ Rodzicami tego Nowogórskiego byli Jan i Małgorzata z domu Śmiałkowska; https://geneteka.genealodzy.pl/index.php?op=gt&lang=pol&bdm=B&w=07mz&rid=B&search_lastname=Nowog%C3%B3rski&search_name=Ignacy&search_last

i różni Nowogórcy występują w dziejach Gostynina w XIX-XX w., więc jest całkiem prawdopodobne, że okolice Gostynina są właściwym miejscem

pochodzenia Ignacego Nowogórcskiego²⁴. Być może uda się jeszcze natrafić na dokumenty, mogące przybliżyć jego sylwetkę.

name2=&search_name2=&from_date=1870&to_date=1900&exac=1&rpp]=&ordertable= [dostęp: 02.04.2021].

²⁴ *Dzieje Gostynina od XI do XXI wieku*, pod. red. Barbary Konarskiej-Pabiniak, Gostynin 2010, indeks nazwisk.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie

Akta personalne i odznaczeniowe

Wniosek odznaczeniowy na order Virtuti Militari dla I. Nowogórcskiego, sygn. I.482.102-10373

Dowództwo Żandarmerii, sygn. I.300.51.53, wykaz szeregowych I Dywizjonu Żandarmerii Wojskowej, którzy odznaczyli się w ofensywie, (b.d.)

Źródła drukowane

„Dziennik Ustaw RP” 1919, nr 67, poz. 409

Relacje i wspomnienia

Borycki Romuald, *Epizod z wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku. Płock, sierpień 1920 r.*, przygotował do druku Grzegorz Gołębiowski, „Notatki Płockie” 2010, nr 1, s.

Opracowania

W. Bigoszewska, *Polskie ordery i odznaczenia*, Warszawa 1989.

Dzieje Gostynina od XI do XXI wieku, pod. red. Barbary Konarskiej-Pabiniak, Gostynin 2010.

K. Filipow, *Order Virtuti Militari 1792-1945*, Warszawa 1990.

G. Gołębiowski, *Obrona Płocka przed bolszewikami*, Płock 2004.

G. Gołębiowski, *Obrona Płocka przed wojskami bolszewickimi 18-19 sierpnia 1920 r.*, Płock 2015.

G. Gołębiowski, *Wizyty dostojników państwowych, wojskowych i kościelnych w Płocku 1918-1939*, Płock 2008.

ks. M.M. Grzybowski, *Wojna polsko-rosyjska 1920 r. w Płocku i na Mazowszu. Studium historyczno-pastoralne*, Płock 1990.

R. Juskiewicz, *Działania militarne na północnym Mazowszu i w korytarzu pomorskim. 1920 rok*, wyd. 2, uzup. i rozsz., Mława 2011.

T. Świecki, F. Wybułt, *Mazowsze Płockie w czasach wojny światowej i powstania państwa polskiego*, Toruń 1932.

Artykuły naukowe

R. Juskiewicz, *Obrona Płocka w 1920 roku*, „Zapiski Ciechanowskie” 1992, z. 8, s. 114-125.

R. Juskiewicz, *Obrona Płocka*, „Kronika Warszawy” 1995, nr 2, s. 43-72.

M. Trubas, *Żandarmeria Wojska Polskiego w obronie Ziemi Płockiej w 1920 r.*, „Notatki Płockie” 2006, nr 1, s. 26-31.

K.J. Waluś, J.H. Waluś, *Krzyż za Męstwo i Odwagę*, „Notatki Płockie” 2010, nr 1, s. 30-35.

Artykuły prasowe

Chwała Mazowsza Płockiego. Rozdanie „Krzyża za męstwo i odwagę”, „Kurier Płocki” 1921, nr 69 z 25 marca, s. 1-2.

Z inwazji bolszewickiej. Z Sierpca, „Kurier Płocki” 1920, nr 203 z 29 sierpnia, s. 3.

Kamo [Konstanty Bolesta-Modliński], *Naczelnik Państwa w Płocku*, „Kurier Płocki” 1921, nr 82 z 12 kwietnia, s. 1-2.

Internet

https://geneteka.genealodzy.pl/index.php?op=gt&lang=pol&bdm=B&w=07mz&rid=B&search_lastname=Nowog%C3%B3rcski&search_name=Ignacy&search_lastname2=&search_name2=&from_date=1890&to_date=1904&exac=1

https://geneteka.genealodzy.pl/index.php?op=gt&lang=pol&bdm=B&w=07mz&rid=B&search_lastname=Nowog%C3%B3rcski&search_name=Stanis%C5%82aw&search_lastname2=Stawska&search_name2=Franciszka&from_date=1870&to_date=1900&exac=1&pair=1

https://geneteka.genealodzy.pl/index.php?op=gt&lang=pol&bdm=B&w=07mz&rid=B&search_lastname=Nowog%C3%B3rcski&search_name=Ignacy&search_lastname2=&search_name2=&from_date=1890&to_date=1904&exac=1

[https://geneteka.genealodzy.pl/index.php?op=gt&lang=pol&bdm=S&w=07mz&rid=S&search_lastname=Nowog%C3%B3rcski&search_name=Stanis%C5%82aw&search_lastname2=Stawska&search_name2=Franciszka&from_date=1870&to_date=1900&exac=1&pair=1&rpp\]=&ordertable=](https://geneteka.genealodzy.pl/index.php?op=gt&lang=pol&bdm=S&w=07mz&rid=S&search_lastname=Nowog%C3%B3rcski&search_name=Stanis%C5%82aw&search_lastname2=Stawska&search_name2=Franciszka&from_date=1870&to_date=1900&exac=1&pair=1&rpp]=&ordertable=)

https://geneteka.genealodzy.pl/index.php?op=gt&lang=pol&bdm=B&w=07mz&rid=B&search_lastname=Stawska+&search_name=Franciszka&search_lastname2=&search_name2=&from_date=1850&to_date=

https://geneteka.genealodzy.pl/index.php?op=gt&lang=pol&bdm=B&w=07mz&rid=B&search_lastname=Nowog%C3%B3rcski&search_name=Stanis%C5%82aw&search_lastname2=&search_name2=&from_date=1840&to_date=

SENIOR GENDARME IGNACY NOWOGÓRSKI
DECORATED WITH A CROSS FOR FORTITUDE AND COURAGE
AND THE CROSS OF VALOR FOR THE EVACUATION OF STATE PROPERTY
FROM SIERPC IN AUGUST 1920

Summary

In August 1920, immediately before the occupation of Sierpc by the Bolshevik army, senior gendarme Ignacy Nowogórski with two gendarmes evacuated the treasury property from the city, for which he was awarded cross for fortitude and courage and the cross of valor.

Keywords: Polish-Bolshevik war, Sierpc in 1920, gendarmerie, Ignacy Nowogórski

RECENZJE

Jan Szymczak, *Łęczyccy Piastowie. Książęta, księżne i księżniczki w Łęczycy w XII-XIV wieku*, Towarzystwo Naukowe Płockie Oddział w Łęczycy, Płock- Łęczycza, 2019, ss. 228

W każdym kraju panujący i ich dynastie cieszą się dużym zainteresowaniem wśród badaczy oraz czytelników. Nie inaczej jest w Polsce. Od dawien dawna powstają opracowania dotyczące pierwszej polskiej dynastii Piastów. Mamy leksykony, słowniki, genealogie oraz biografie poszczególnych władców. W ostatnich latach jedno z krakowskich wydawnictw wydało sporo prac poświęconych życiu poszczególnych Piastów, tych znanych i mniej znanych. Zainteresowaniem badawczym cieszą się Piastowie władający Mazowiem, Śląskiem czy Pomorzem.

Do tej pory nie powstało opracowanie ukazujące rządy Piastów w mniejszych ziemiach Polski, jak Kujawy, Sieradzkie i Łęczyckie. Jak zaznaczył sam autor, prezentowana książka jest zbiorem artykułów o władcach łęczyckich, należących do dynastii Piastów. Skupia się na ich działalności jako władców łęczyckich, pomijając jednocześnie dzieje samego księstwa łęczyckiego.

Książka ma klasyczny układ treści, z podziałem na rozdziały, gdzie każdy z nich to opowieść o konkretnym władcy księstwa i jego najbliższej rodzinie. Jako pierwszy pojawia się Konrad I Mazowiecki (1229–1247), potem jego syn Kazimierz Konradowic. Rozdział III wypełnia biografia Kazimierza II Kazimierzowicza (1275–1294), kolejny – Władysława Łokietka, a kończy rozdział V, w którym odnajdujemy m.in. opowieść o Władysławie Garbacz, ostatnim księciu łęczyckim, zmarłym w połowie XIV wieku. Obok władców łęczycy autor uwzględnił także ich żony oraz córki. Biogramy tych ostatnich są krótkie, wręcz symboliczne, będące niejako uzupełnieniem obrazu ich rodziców. Autor niektórym małżonkom jak Konstancja, czy Eufrozyna poświęcił więcej uwagi, gdyż odegrały znaczącą i samodzielną rolę w dziejach księstwa łęczyckiego.

Niektórzy z władców księstwa łęczyckiego odgrywali niebagatelną rolę w dziejach Polski i władali także innymi ziemiami. Ich biografie zostały tak skonstruowane by skupiały się na problematyce łęczyckiej, chociaż czasami jest to trudne z braku stosownych źródeł. Jak można się domyślać, w niniejszym opracowaniu znalazły się wykłady wygłaszane przez autora książki począwszy od 2005 roku na temat poszczególnych władców łęczyckich (s. 18). Pozostałe części zapewne zostały napisane na potrzeby tej książki. Dla autora tematyka władców łęczyckich nie była nowa, gdyż od czasów studiów historycznych

wydarzenia związane ze średniowieczną Łęczycą przewijały się w jego badaniach, a dorobek naukowy w tym zakresie jest wręcz fundamentalny. Niewątpliwie Jan Szymczak uchodzi za znawcę tej tematyki.

Książka zbiera i porządkuje wiedzę o władcach tego księstwa, w sposób przystępny zapoznaje czytelnika z historią dynastii i ziemi łęczyckiej. Opiera się na szerokiej kwerendzie literatury naukowej dotyczącej Piastów, wspartej gruntowną analizą zachowanych źródeł, które zresztą są często cytowane w tekście głównym lub też w przypisach. Autor nie stroni od prezentacji różnych stanowisk poszczególnych badaczy, a nawet modyfikuje swoje wcześniejsze poglądy na dane zagadnienie.

Opracowanie posiada znaczny aparat naukowy. Są więc rozbudowane przypisy, które pozwalają czytelnikowi śledzić tok wywodu, podstawę źródłową przywoływanych faktów oraz opinie różnych badaczy na dany temat. Jest też obszerna, bo licząca ponad 20 stron bibliografia, obejmująca źródła

archiwalne, drukowane oraz opracowania. Śledząc ją można zauważyć, że Autor wykorzystał najnowszą literaturę przedmiotu, uzupełniając tym samym wcześniejsze teksty wygłoszone podczas wykładów. Zastosowany w książce język i forma narracji pozwala także czytelnikowi nieobeznanemu z warsztatem naukowym historyka swobodnie poruszać się po zawartych tam ustaleniach. Tak więc praca ta skierowana jest zarówno do profesjonalnych badaczy historii, jak też do osób parających się historią regionalną, czy też do miłośników historii i ziemi łęczyckiej. Inicjator wydania tej publikacji, łęczycki Oddział Towarzystwa Naukowego Płockiego w osobie jego przewodniczącego, słusznie uznaje, iż książka ta ma upowszechnić wiedzę o przeszłości miasta i regionu (s. 8). Sam autor, jak napisał, ofiaruje ją wszystkim mieszkańcom Ziemi łęczyckiej (s. 19).

Publikacja w znacznym sposób przybliżyła wiedzę o książkach, księżnych i księżniczkach łęczyckich doby średniowiecznej. Czasami książka wnosi znaczące uzupełnienia do stanu badań i wiedzy nad poszczególnymi wydarzeniami. Tak jest w przypadku choćby Kazimierza Konradowicza. Nieco wcześniej ukazała się praca zbiorowa o tym księciu jako władcy Kujaw, gdzie niewiele miejsca poświęcono na sprawy łęczyckie¹. Znakomitym uzupełnieniem biografii tego księcia jest więc zawarty na s. 52-85 obszerny wywód prof. Szymczaka. Nieco inaczej jest w przypadku księcia Konrada Mazowieckiego, posiadającego zresztą własną monografię². W tym wypadku Jan Szymczak skupił się na łęczyckiej działalności księcia dając tym inną perspektywę starań tego władcy o tron krakowski.

Od schematu większości biografii władców zamieszczonych w tej książce odbiega rozdział poświęcony życiu księcia Władysława Garbacza z pierwszej połowy XIV stulecia. Postać ta jest mało znana, trochę zapomniana gdyż nie doczekała się żadnego, nawet skromnego biogramu. Tym razem autor skupił większą uwagę na niektórych zagadnieniach związanych z panowaniem tego księcia. Sporo miejsca poświęcił konfliktowi polsko-krzyżackiemu, w tym wojnie z lat 1331–1333, dobrze przebadanemu procesowi warszawskiemu wytoczonemu krzyżakom, gdzie Łęczyca zajęła poczesne miejsce (1339 r.) Ponadto zostali omówieni urzędnicy księstwa łęczyckiego różnych szczebli działający za panowania księcia oraz przedstawiono kilkanaście regestrów dokumentów wystawionych przez tego władcę.

¹ *Książę Kazimierz Konradowicz i Kujawy jego czasów*, red. D. Karczewski, Kraków 2017.

² H. Samsonowicz, *Konrad Mazowiecki (1187/88–31 VIII 1247)*, Kraków 2008; A. Teterycz-Puzio, *Konrad I Mazowiecki. Książę wielki łacki (1187/89–31 sierpnia 1247)*, Kraków 2019.

Książka stanowi syntetyczne ukazanie biografii poszczególnych władców łęczyckich z zachowaniem pełnych wymogów naukowego podejścia. Widać też starania autora idące w kierunku pogodzenia podejście naukowego z popularnonaukowym, więc nie można się spodziewać wszechstronnej analizy różnorodnych zjawisk nawiązującej choćby do pracy poświęconej dynastii Piastów mazowieckich. Tam bowiem dokonano analizy genealogicznej książąt tej dzielnicy z uwzględnieniem dziejów politycznych, przestudiowano i odniesiono się do obszernej dotychczasowej literatury genealogicznej, a całość wsparto licznymi aneksami³.

Do pewnych mankamentów książki można zaliczyć niekonsekwencję w cytowaniu źródeł, a także powtarzających się partii informacji. Jak wiadomo średniowieczne źródła pisane były po łacinie, więc ich cytaty autor zamieścił w oryginalnym brzmieniu (s. 31, 88, 97, 103, 122, 131, 179). Mamy też dwa fragmenty ze źródeł pisanych w języku ruskim, gdzie zapewne dla czytelników niewprawionych pojawią się trudności z samym odczytaniem tego zapisu (s. 30, 135). Lepszym rozwiązaniem jest, zwłaszcza dla zwykłego czytelnika, podawanie wersji oryginalnej i tłumaczenia, co zresztą czasami autor książki czyni. W taki sposób zaprezentowano napis na odnalezionym przez archeologów pierścieniu (s. 14), fragmenty z Kroniki wielkopolskiej (s. 72), czy czeskiej kroniki Pukawy (s. 141).

W większości przypadków łacińskie cytaty były wcześniej jakoś w tekście scharakteryzowane oraz omówione i tym samym wiadomo było co w nich jest zawarte (s. 31, 41, 56, 58, 66, 68, 69, 93, 105, 168, 191). Taka konstrukcja nie przeszkadza czytelnikowi nieobytemu z językiem łacińskim, a wręcz przeciwnie, pomaga w zrozumieniu wywodów autora. Gorzej gdy tekst źródłowy jest tego wszystkiego pozbawiony i przytoczony w oryginalnym brzmieniu. Dla jasności można było umieścić fragmenty źródła w tekście, a jego tłumaczenie w przypisach, czy też na odwrót. Taki zabieg pozwoliłby na lepszy komfort lektury przez miłośników historii.

Na stronie 57 pojawiła się pewna niezręczność. Mamy bowiem tłumaczenie polskie, a w przypisie 35 zamieszczono łaciński cytat o przejęciu grodu w Łądzie, ale tylko fragment, a nie całość zapiski podanej w przekładzie polskim. Niewprawny czytelnik może odnieść wrażenie, że obie formy źródła treściowo się pokrywają, ale tak nie jest.

Są także cytaty wyłączone w tłumaczeniu na język polski. Dotyczy to kroniki Jana Długosza (s. 79, 179),

³ J. Grabowski, *Dynastia Piastów mazowieckich. Studia nad dziejami politycznymi Mazowsza, intytulacją i genealogią książąt*, Kraków 2012.

Kroniki wielkopolskiej (s. 89), żywotu św. Kingi (s. 133). Niewątpliwie zwykłemu czytelnikowi ułatwia to zrozumienie tekstu, natomiast dla badacza dziejów ważniejszy jest oryginalny zapis.

Wprowadzenie na kartach całej książki jednolitej zasady cytowania źródeł i ich tłumaczeń byłoby lepszym rozwiązaniem, niż równoległe stosowanie kilku. Oczywiście w przypadku omawianej pracy sposób prezentacji tekstu źródłowego nie wpływa na trafność zaprezentowanych tam wywodów.

Drugą niedogodnością jest powtarzanie się pewnych informacji. W niektórych biografiach książęcych żon czy dzieci pojawiły się powtórzenia z części dotyczących ich mężów czy ojców. Są one oczywiście nieuniknione, o czym zdaje sobie sprawę autor książki (s. 19), ale chodzi o skalę tych powtórzeń. Niekiedy można było nieco złagodzić ten mankament, dokonując pewnych skrótów, czy uogólnień, tak aby owo „wprowadzenie” nie było prawie powtórzeniem wcześniej podanych informacji.

Tekst uzupełniają liczne ilustracje, mapy czy tablice genealogiczne. Te w liczbie 40 rycin są starannie dobrane i różnorodne. Wizerunki władców wyszły spod ręki Jana Matejki, wszak innych nie mamy, ale są też

przerysy książęcych pieczęci, fotografie różnorodnych artefaktów, czy obiektów architektonicznych. Zwrócić należy uwagę na zamieszczonych kilka wizualizacji rekonstrukcji grodziska w podłęczyckim Tumie.

Książka pod względem edytorskim prezentuje się dostojnie. Twarda, lakierowana okładka przetykana złotymi literami komponującymi się z centralnym elementem okładki – zdjęciem pateny do kielicha Konrada Mazowieckiego. Wnętrze książki rozplanowano zgodnie z klasycznym układem, bez udziwnień. Delikatny przerys pieczęci księcia Kazimierza Konradowca stał się motywem przewodnim całej publikacji jako element zdobniczy. Szata edytorska podkreśla wagę zawartych wewnątrz treści.

Książkę o władcach ziemi łęczyckiej w średniowieczu można uznać za udaną, będącą istotnym wkładem w badania nad tym okresem. Dość obszerna literatura, dotycząca średniowiecznej łęczycy wzboğaciła się o kolejną pozycję oświełającą dawne dzieje tej dzielnicy. Omawiana praca ma nie tylko lokalne znaczenie, ale niewątpliwie będzie spożytkowana przez szersze środowisko historyczne.

Zbigniew Zyglewski

Badania nad dziejami ziemiaństwa nie były w Polsce Ludowej prowadzone, gdyż ziemianie uważani byli za warstwę wsteczną. Dopiero w latach 80. podjęto próby opracowań tematycznych.

Fundamentalne prace Ireny Rychlikowej¹ i Janiny Leskiewiczowej² przełamały złe trendy i spowodowały zainteresowanie tematem. Przeglądu badań w historiografii polskiej dokonał Tadeusz Epsztein³. Opracowano też słownik *Ziemiaństwo polscy XX wieku*⁴. Już ukazywało się coraz więcej opracowań, wydawano pamiętniki ziemian np. Eugeniusza Kłoczowskiego, *Wspomnienie mazowieckiego ziemianina z lat 1897–1951*⁵. Podejmowano także próby zbiorowych opracowań tematycznych.

Przez wiele lat Muzeum Szlachty w Ciechanowie organizowało konferencje naukowe. Inicjatorką i realizatorką spotkań była Bogumiła Umińska. Ona także była redaktorem wydań materiałów z konferencji. Pod wspólnym tytułem *Ziemiaństwo Mazowsza* ukazały się materiały z konferencji: *Aktywność kulturalno-oświatowa mazowieckich ziemian w XIX i XX wieku* (Ciechanów 2007), *Spuścizna duchowa i materialna mazowieckich ziemian* (Ciechanów 2011), *Działalność społeczno-gospodarcza mazowieckich ziemian w okresie od XVIII do XX w.* (Ciechanów 2014), *Ziemiaństwo mazowieckie wobec obronności Ojczyzny. Od konfederacji barskiej po II wojnę światową* (Ciechanów-Łódź 2015). Konferencjom towarzyszyły wystawy, promocje książek itp.

Zainteresowanie tematem sprawiło, że powstało opracowanie Tomasza Piekarskiego opisujące ziemian Mazowsza Płockiego w latach 1918–1939⁶, jako praca doktorska na Akademii Humanistycznej w Pułtusku. Również i w innych częściach Polski wydawano prace związane z ziemiaństwem np.: A. Kwilecki opracował ziemiaństwo wielkopolskie⁷, G. Welik ziemiaństwo guberni siedleckiej⁸, a B. Szczerbińska ziemiaństwo

¹ I. Rychlikowa, *Ziemiaństwo polskie 1789–1864. Różnicowanie społeczne*, Warszawa 1983.

² J. Leskiewiczowa, *Ziemiaństwo polskie 1795–1945*, Warszawa 1985.

³ T. Epsztein, *Ziemiaństwo w historiografii polskiej po 1989. Próba charakterystyki [w:] Aktywność kulturalno oświatowa mazowieckich ziemian w XIX i XX wieku*, pod red. Bogumiły Umińskiej, Ciechanów 2007, s. 9-22.

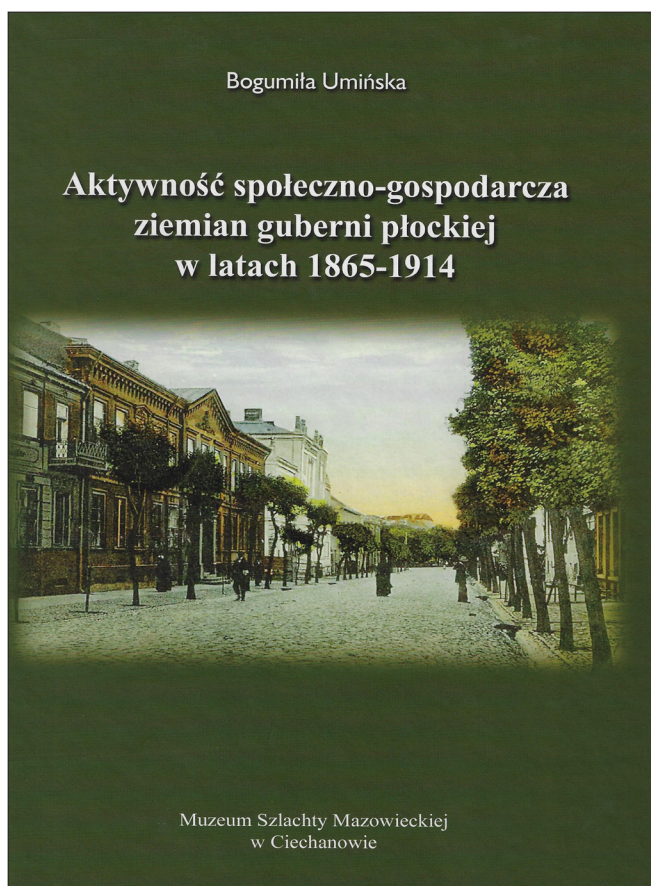
⁴ *Ziemiaństwo polscy XX wieku*, Warszawa 1992-2016.

⁵ E. Kłoczowski, *Wspomnienie mazowieckiego ziemianina z lat 1897–1951*, Ciechanów 2006.

⁶ T. Piekarski, *Ziemiaństwo Mazowsza Płockiego w latach 1918–1939*, Poznań 2013.

⁷ A. Kwilecki, *Ziemiaństwo wielkopolskie*, Warszawa 1998.

⁸ G. Welik, *Ziemiaństwo guberni siedleckiej 1867–1912*, Siedlce 2012.

w guberni łomżyńskiej⁹. Należy tu także wymienić opracowania: P. S. Łoś¹⁰ i W. Micha¹¹ i inne.

Przygotowanie zawodowe Bogumiły Umińskiej – mgr historii i absolwentka Wydziału Rolniczego Akademii Rolniczo-Technicznej w Olsztynie oraz doświadczenie nabyte z organizacji konferencji i innych form popularyzacji tematu (lekcje, wystawy) sprawiło, że kierownik Działu Historycznego, kustosz dyplomowany, podjęła się opracowania dotyczącego ziemiaństwa mazowieckiego w latach 1864–1914 i w 2015 roku obroniła pracę doktorską na Wydziale Historycznym Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztorą w Pułtusku.

Jak autorka pisze we wstępie: *praca ma charakter problemowy wieloaspektowy przy zachowaniu układu chronologicznego*. Celem autorki było ukazanie zaangażowania ziemian guberni płockiej na polu społeczno-gospodarczym i modernizacji polskiego rolnictwa, poprzez prymat zmian własnościowych

⁹ B. Szczerbińska, *Ziemiaństwo w guberni łomżyńskiej na przełomie XIX i XX wieku*, Łomża 2007.

¹⁰ P. S. Łoś, *Szkice do portretu ziemian polskich XX wieku*, Warszawa 2005.

¹¹ W. Mich, *Ideologia polskiego ziemiaństwa 1918–1939*, Lublin 2000.

w warunkach niewoli narodowej zaboru rosyjskiego. Bogumiła Umińska wybrała sobie trudny okres historii Polski. Carski ukaz uwłaszczeniowy z 1864 r., represje po powstaniu styczniowym oraz polityka rusyfikacji społeczeństwa sprawiły, że zaborca szczególnie ostro rozprawiał się z ziemianami. Specyfiką źródłową omawianego okresu są archiwalia w języku rosyjskim. W Archiwum Państwowym w Płocku zachowały się akta Rządu Gubernialnego i Kancelarii Gubernatora Płockiego. Podstawowym źródłem były akta hipoteczne poszczególnych majątków, publikowane akta statystyczne w postaci „Obzorów” oraz „Pamiętych Kniżek”, akta Towarzystwa Rolniczego w Płocku oraz gazety „Echa Płockie i Łomżyńskie”, „Gazeta Rolnicza” i inne.

Książka *Aktywność społeczno-gospodarcza ziemian guberni płockiej w latach 1865–1914* składa się z V rozdziałów: I – *Gubernia płocka w latach 1864–1914*, II – *Struktura własnościowa majątków ziemskich na przełomie XIX i XX wieku*, III – *Charakterystyka gospodarowania folwarków ziemskich na przełomie XIX i XX wieku*, IV – *Organizacje bankowe polem aktywności ekonomiczno-gospodarczej ziemian*, V – *Aktywność ziemian w zakresie modernizacji rolnictwa*.

W aneksach autorka umieściła wybrane biogramy ziemian oraz co najbardziej cenne: wykaz największych folwarków w guberni płockiej liczących ponad 1000 ha, sporządzony na podstawie „Pamiętnej książki Płockiej Guberni” z 1895 i 1913 r. Z zestawień wynika, że największym majątkiem był w 1895 r. w pow. lipnowskim majątek Skępe należący do Władysława Zielińskiego o powierzchni 13 716 ha, a w pow. przasnyskim Puszcza Płodownicka w gminie Baranowo, własność Maurycego Rejcherta (10 098 ha). W 1913 roku natomiast do największych dóbr guberni należała Opinogóra w powiecie ciechanowskim, licząca 7 604 ha, własność hr. Józefa Krasińskiego i nadal Skępe W. Zielińskiego w powiecie lipnowskim, ale znacząco pomniejszone, obejmujące 7064 ha – Aneks nr 6 i 7 s. 447- 452. W guberni płockiej w tym czasie przeważały majątki o areale 500-1000 ha.

W I rozdziale Autorka daje charakterystykę guberni płockiej obejmującej obszar północnego Mazowsza. Szczególną uwagę poświęciła strukturze organizacyjnej władz zaborczych. Tu pomocnym był drugi tom *Dziejów Płocka* z 2006 r. Administracja zaborcy miała za zadanie prowadzić represje wobec wszystkich warstw społecznych, a szczególnie wobec posiadaczy ziemskich. Ukazanie głównych cechy rolnictwa, drobnego przemysłu przetwórczego, rzemiosła i handlu pozwoliło na charakterystykę omawianego terenu. Słaby rozwój komunikacyjny oraz nadal

funkcjonujące drobne rzemiosło miało niewątpliwie wpływ na ograniczenie rozwoju rolnictwa, przemysłu i handlu. Niewątpliwie rusyfikacja miała także wpływ na powstawanie placówek oświatowych. Ziemianie, którzy zakładali szkółki elementarne w swych dworach i inne formy edukacji byli aresztowani i otrzymywali surowe kary więzienia nawet w Twierdzy Pietropawłowskiej w Petersburgu.

W II rozdziale autorka dokonała analizy zmian własności większych majątków ziemskich na przełomie XIX i XX wieku. Wskazano na proces rozdrobnienia majątków na Północnym Mazowszu już w XVI wieku. Ukaz uwłaszczeniowy z 1864 r. jeszcze bardziej pogłębił ten proces. Parcelacja wiązała się często z koniecznością odsprzedaży części gruntów, celem ratowania finansowego pozostałości majątków. Licytacje majątków były częstym zjawiskiem. Ziemianie, właściciele majątków chcąc ratować swe posiadłości założyli Towarzystwo Kredytowe Ziemskie, które przez system długoterminowych pożyczek wspierało ziemian.

Rozdział III zawiera charakterystykę gospodarowania folwarków ziemskich na przełomie XIX i XX wieku. Autorka odnosi się tu do metod gospodarowania arealem rolnym, podkreśla rolę melioracji, nowe metody upraw oraz nowe uprawy. Rozwój przemysłu rolno-spożywczego stworzył możliwości upraw. Ziemianie z entuzjazmem przyczynili się do rozwoju przemysłu rolno-spożywczego. Powstawały zwłaszcza cukrownie, gorzelnie, olejarnie i młyny, ale także młeczarnie. Wykorzystywano płody rolne i produkty hodowli zwierząt na większą skalę. To właśnie hodowla bydła i trzody chlewnej przynosiła dość znaczne dochody. Na północnym Mazowszu hodowano także konie, owce, trzodę chlewną i drób.

W rozdziale IV Autorka stara się ukazać, jak ziemianie tworząc organizacje typu bankowego rozwiązywali potrzeby pozyskiwania pieniędzy dla rozwoju swych poczynań gospodarczych, które w konsekwencji przynosiły dochody. Już nie tylko Towarzystwo Kredytowe Ziemskie, które działając od 1825 r. wspierało ziemian w trudnej sytuacji finansowej dotyczącej utrzymania, ale także założone przez ziemian na zasadzie udziałów własnych członków Towarzystwo Wzajemnego Kredytu, czy Towarzystwo Drobного Kredytu, które udzielając kredytów przyczyniło się do rozwoju drobnego przemysłu, melioracji, hodowli czy nowych upraw. Autorka zaprezentowała strukturę funkcjonowania tych instytucji typu bankowego. Skład osobowy oraz funkcje i zadania.

Rozdział V poświęcony został udziałowi ziemian w organizacjach rolniczych. Początkowo, tj. od 1901 do 1907 r. funkcjonowało gubernialne Towarzystwo Rolnicze z siedzibą w Płocku. Było ono organizacją

o szerokim spektrum działania, opartym o aktywność społeczną ziemian, a ich priorytetem była praca nad rozwojem rolnictwa, ale także szerzenie świadomości patriotycznej i tworzenie polskiego szkolnictwa powszechnego. Towarzystwo pełniło funkcję ośrodka postępu rolniczego, sprawowało pieczę nad uprawami roślin i hodowlą zwierząt. Warto także podkreślić, że w skład Towarzystwa wchodził ziemianie z wyższym wykształceniem rolniczym, prawniczym, technicznym. Ludzie kształceni nie tylko w polskich uczelniach ale i absolwenci wyższych uczelni zagranicznych. Autorka zamieszcza w aneksie biogramy niektórych z tych ziemian.

Towarzystwo Rolnicze poprzez wystawy, konkursy a także działalność oświatową (prelekcje, pokazy, spotkania) prowadziło popularyzację wiedzy rolniczej. Założone przez Towarzystwo czasopismo „Echa Płockie i Włocławskie” a później „Echa Płockie i Łomżyńskie” miało przybliżać nie tylko wiedzę rolniczą, ale także rodzimą kulturę i historię. Zmiany organizacyjne towarzystw rolniczych nastąpiły w 1907 r. Towarzystwa gubernialne zostały zastąpione okręgowymi. Na terenie guberni płockiej działały trzy takie towarzystwa: płockie (obejmujące pow. płocki i sierpecki), ciechanowskie (ciechanowski, przasnyski i mławski), Towarzystwo Rolnicze Ziemi Dobrzyńskiej (lipnowski i rypiński). Jak twierdzi Bogumiła Umińska praca nad podnoszeniem poziomu gospodarstw rolnych z udziałem ziemian, przyniosła w guberni płockiej wiele pomyslnych

rezultatów, szczególnie w działaniach naukowo-badawczych w sferze rolnictwa i oświaty rolniczej (Szkoła Rolnicza w Trzepowie, Szkoła Rolnicza w Gołotczyźnie i Sokołótku).

Pracę uzupełniają aneksy zawierające: biogramy ziemian, wykazy majątków w guberni płockiej oraz indeksy: nazwisk i miejscowości. Bogate ilustracje pochodzące z zbiorów Muzeum w Ciechanowie, Muzeum Mazowieckiego w Płocku, Towarzystwa Naukowego Płockiego, zbiorów rodzinnych ziemian wzbogacają opracowanie.

Obszerna praca dr Bogumiły Umińskiej zasługuje na polecenie nie tylko w zakresie zaprezentowanego obszernego materiału ale przede wszystkim z racji podjętego trudnego tematu.

Uzupełnia bowiem lukę w zakresie dziejów ziemian na Mazowszu. Autorka do zagadnienia przystąpiła nie tylko z ogromną wiedzą, ale wykazała się znajomością warsztatu badawczego historyka, pokonała wiele trudności w pozyskaniu nowych akt i materiałów, co jeszcze bardziej wzbogaciło pracę. Nie mogę się oprzeć gratulacjom dla Autorki ale i dla Dyrekcji Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie za wydanie tej pracy. Książka *Aktywność społeczno-gospodarcza ziemian w guberni płockiej w latach 1865–1914* została ładnie wydana przez drukarnię w Ciechanowie i służyć będzie następnym pokoleniom badaczy i czytelników.

Anna Maria Stogowska

100. rocznica zwycięstwa w wojnie polsko-bolszewickiej zaowocowała wieloma publikacjami na ten temat. Znalazło się wśród nich opracowanie prof. Janusza Szczepańskiego *Mazowsze Północne podczas najazdu bolszewickiego 1920 roku*. Autor należy do jednego z pierwszych historyków, którzy po 1989 r. podjęli temat wojny polsko-bolszewickiej, w tym obrony Płocka w 1920 r. Plonem tych badań było kilka opracowań książkowych i wiele artykułów naukowych¹.

Omawiana pozycja stanowi poniekąd nowe wydanie – zmienione i rozszerzone – książki wydanej w 1995 r. *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*. Tym razem Autor ograniczył się do Mazowsza Północnego, rezygnując z Podlasia i ziemi dobrzyńskiej oraz szczegółowego opisu obrony Włocławka. Oparł się o archiwa rosyjskie w Moskwie oraz archiwa polskie z Archiwum Akt Nowych i Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie na czele. Uzupelnieniem materiałów archiwalnych są liczne źródła drukowane, pamiętniki i wspomnienia, opracowania i artykuły naukowe. Praca ma charakter chronologiczno-problemowy i składa się z sześciu rozdziałów:

I – *Wobec groźby bolszewickiego najazdu (lipiec 1920 r.)*

II – *Rola Komitetów Obrony Państwa i mobilizacja społeczeństwa do walki z bolszewickim zagrożeniem (lipiec – początek sierpnia 1920 r.)*

III – *Działania wojenne na północnym Mazowszu (I połowa sierpnia 1920 r.)*

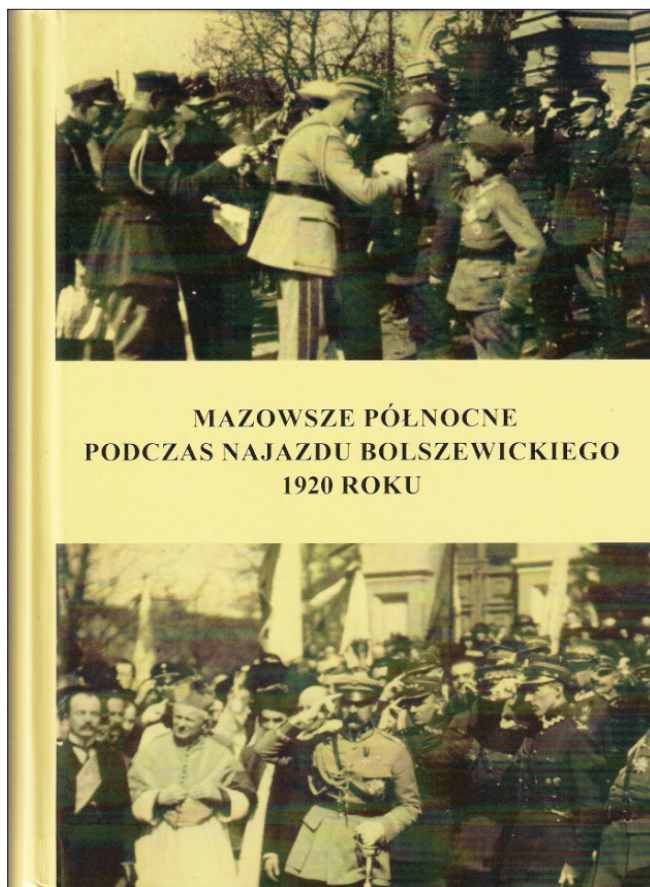
IV – *Okupacja sowiecka Mazowsza Północnego*

V – *Podczas Bitwy Warszawskiej 1920 r.*

VI – *Konsekwencje bolszewickiego najazdu*

Uzupelnieniem tekstu są liczne fotografie, bibliografia, indeks osobowy i indeks miejscowości oraz załączniki w postaci plakatów z 1920 r. i map ilustrujących działania wojenne na Mazowszu. Płockiego czytelnika musi cieszyć okładka ze zdjęciami z wizyty J. Piłsudskiego w Płocku 10 kwietnia 1920 r., choć odznaczanym na zdjęciu jest nie Tadeusz Jeziorowski, jak to omyłkowo opisano na końcu książki, ale Józef Kaczmarski.

¹ Zob. np.: J. Szczepański, *Wojna 1920 roku w powiecie pułtuskim*, Pułtusk 1990, idem, *Płock podczas wojny polsko-rosyjskiej 1920 roku*, „Notatki Płockie” 1993, nr 2, s. 12-19; tegoż, *Wojna 1920 roku na ziemi wyszkowskiej*, Wyszków 1993; tegoż, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa – Pułtusk 1995; idem, *Wojna 1920 roku w Ostrołęckim*, Warszawa – Ostrołęka – Pułtusk 1998, idem, *Spółczesność Polski w walce z najazdem bolszewickim 1920 roku*, Warszawa – Pułtusk 2000.

MAZOWSZE PÓLNOCNE
PODCZAS NAJAZDU BOLSZEWICKIEGO
1920 ROKU

W pierwszym rozdziale Autor przedstawił reakcję państwa polskiego i społeczeństwa na narastające latem 1920 r. zagrożenie bolszewickie. Na szczeblu centralnym była to Rada Obrony Państwa z J. Piłsudskim na czele i Generalny Inspektorat Armii Ochotniczej, kierowany przez popularnego w społeczeństwie gen. J. Hallera. Na szczeblu lokalnym był to spontaniczny ruch ochotniczy i ofiarności na rzecz wojska oraz powstawanie powiatowych Obywatelskich Komitetów Obrony Państwa, straży obywatelskich i innych organizacji.

Ten element społecznej mobilizacji został przybliżony w rozdziale II. Dowiadujemy się z niego o działalności lokalnych OKOP-ów w poszczególnych miastach powiatowych z Płockiem, Mławą i Ciechanowem na czele. Ich przewodniczącymi zostawali zwykle ludzie znani i szanowani w lokalnych środowiskach, jak np. Tadeusz Świecki w Płocku, Wacław Gurbcki w Sierpcu, Józef Ossowski w Mławie, czy syn Marii Konopnickiej – Jan Konopnicki w Ciechanowie.

Działalność OKOP-ów skupiała się na zachęcaniu do wstępowania do wojska, ofiarności na rzecz walczących, pomocy żołnierzom miejscowych garnizonów oraz pomocy uchodźcom z terenów zajętych przez

wojska bolszewickie. Dalej Autor scharakteryzował postawy poszczególnych grup społecznych i organizacji. Ważną rolę mobilizującą do obrony i ofiarności odegrało duchowieństwo z biskupem płockim Antonim Julianem Nowowiejskim i biskupem augustowskim Romualdem Jałbrzykowskim na czele. Dużą aktywnością wykazało się ziemiaństwo, wspierając wysiłki obronny finansowo oraz zgłaszając się do wojska z własnymi końmi. Liczny udział wśród ochotników miała młodzież gimnazjalna, która masowo wstępowała do wojska, co występowało praktycznie w każdym mieście powiatowym. Wśród ochotników było wielu harcerzy, którzy ukończyli 17 rok życia. Młodszy pełnił służbę pomocniczą na miejscu.

Wysiłek obronny wspierały też różne stowarzyszenia i organizacje, jak Związek Obrony Ojczyzny, Służba Narodowa Kobiet Polskich, czy ochotnicze straże pożarne. Początkowo bierna postawa ludności chłopskiej zmieniła się po utworzeniu Rządu Obrony Narodowej z W. Witosem na czele. Do wojska zgłaszali się robotnicy, zwłaszcza związani z PPS. Natomiast robotnicy rolni z nadzieją na poprawę swego bytu wyczekiwali bolszewików. Wysiłek obronny starali się paraliżować komuniści, jednak skuteczne aresztowania znacznie ograniczyły ich możliwości działania. Postawy mniejszości narodowych i religijnych były mocno zróżnicowane: wśród Żydów byli tak ochotnicy do wojska, jak dezercerzy i komuniści agitujący na rzecz bolszewików. Jeszcze bardziej otwarcie sprzyjali bolszewikom Niemcy, zwłaszcza na terenie powiatu działdowskiego.

W rozdziale III J. Szczepański scharakteryzował działania wojenne w pierwszej połowie sierpnia 1920 r., czyli do czasu rozpoczęcia bitwy nad Wkrą i polskiej kontrofensywy znad Wieprza. W tym czasie wojska bolszewickie zajmowały teren północnego Mazowsza, łamiąc opór wojsk polskich. Po mniejszych lub większych walkach, a czasem bez oporu nieprzyjacieli zajmował kolejne miasta Mazowsza. Ciężkie walki toczyły się na początku sierpnia 1920 r. o Ostrołękę, której w pierwszej fazie walk broniły VIII Brygada Jazdy gen. Stefana Suszyńskiego oraz zgrupowanie płk. Jerzego Ferek-Błęszyńskiego, łącznie ok. 5 tys. piechoty i 2 tys. kawalerii. Atakowały jednostki IV Armii bolszewickiej Jewgienija Siergiejew, wśród których szczególnie groźny był III Korpus Konny Gaja Bżyszkiana. Po czterech dniach obrony siły polskie musiały opuścić miasto, co otworzyło Armii Czerwonej drogę do opanowania północnego Mazowsza. Próby zatrzymania nieprzyjaciela w oparciu o miasta, np. Wyszaków i Pułtusk, okazały się nieskuteczne. Bolszewicki walec parł dalej na zachód.

Okupacji sowieckiej Mazowsza poświęcony jest rozdział IV. Wejście oddziałów bolszewickich zwykle

oznaczało rabunki i gwałty, a potem dostawy obowiązkowe w bydło, trzodzie chlewnej i zbożu. Wprawdzie niektórzy dowódcy bolszewicy próbowali dyscyplinować swoje oddziały, ale na niewiele się to zdało. Grabione były tak miasta, jak i wsie, a zwłaszcza dwory, przy współudziale robotników rolnych. Na zajętych terenach bolszewicy wprowadzali swoje rządy ustanawiając komitety rewolucyjne, do których wciągali przedstawicieli miejscowego społeczeństwa. Jednocześnie w kierunku Warszawy zmierzali członkowie Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polski, którzy zatrzymali się na parafii w Wyszakowie, czekając tam na zdobycie Warszawy. W tworzeniu rewkomów z bolszewikami współpracowali robotnicy rolni, miejscowi komuniści oraz częściowo Żydzi i Niemcy.

Decydujące walki w drugiej połowie sierpnia 1920 r. omówione zostały w rozdziale V. Z wojskowego punktu widzenia najważniejszym starciem była bitwa nad Wkrą, trwająca od 14 sierpnia. W toku ciężkich i gwałtownych walk 5 Armia polska gen. Władysława Sikorskiego zaatakowała i pokonała dwie Armie bolszewickie: XV i III. Szczególnie ważne było odbicie Nasielska 16 sierpnia i obrona Płońsk 16-17 sierpnia, gdzie wyróżnił się brawurowymi szarżami 1 pułk szwoleżerów mjr. Jerzego Grobickiego. Istotnym epizodem dla późniejszego rozwoju sytuacji na północnym Mazowszu był wypad VIII Brygady Jazdy gen. Aleksandra Karnickiego na Ciechanów 15 sierpnia, w czasie którego zniszczona została radiostacja dowódcy IV Armii bolszewickiej Aleksandra Szuwajewa. Spowodowało to duże problemy w łączności IV Armii z dowództwem Frontu Zachodniego. Nie mając łączności jednostki IV Armii realizowały nieaktualne zadania, nie uwzględniające zmiany sytuacji operacyjnej i strategicznej.

18 sierpnia jednostki bolszewickiej IV Armii zaatakowały Płock, próbując opanować miasto, aby potem skierować się na Płońsk i włączyć do bitwy nad Wkrą. Płocki czytelnik z satysfakcją odnotuje, że walkom w Płocku Autor poświęcił ponad 10 stron swego opracowania. J. Szczepański przedstawił wszystkie fazy walk w obronie miasta: od pogromu polskich pododdziałów pod Trzepowem, przez wdarcie się nieprzyjaciela do miasta i ciężkie walki uliczne do wyparcia bolszewików 19 sierpnia przed południem. Podkreślone zostały też zasługi mieszkańców Płocka, wspierających żołnierzy, walczących na barykadach.

Po opuszczeniu Płocka III Korpus Konny skierował się na północ, do granicy niemieckiej w Prusach, bowiem droga na Płońsk była już zablokowana przez siły polskie. Tym działaniom został poświęcony osobny fragment, bowiem oddziały polskie podjęły szereg nieskutecznych prób zatrzymania Korpusu, który

walcząc z wielką determinacją i brutalnością zdołał osiągnąć granicę pruską. Tymczasem w toku ciężkich walk pozostałe siły bolszewickie zostały wyparte z północnego Mazowsza na wschód przez jednostki 5 Armii. Walczący żołnierze mogli liczyć na wsparcie ludności cywilnej, co najbardziej uwidoczniło się w Płocku. Część cywili, w tym chłopcy włączyła się także w czynne atakowanie bolszewików.

Najazd bolszewicki miał dla północnego Mazowsza poważne skutki społeczno-gospodarcze, karne i polityczne. Przede wszystkim były to znaczne zniszczenia terenów, na których toczyły się walki oraz bardzo dotkliwe rabunki i rekwizycje inwentarza żywego i martwego. Osoby współpracujące z najeźdźcą i okupantem poniosły surowe konsekwencje, do kary śmierci włącznie. Represjonowano też Żydów, stosując często odpowiedzialność zbiorową, czego przykładem był obóz internowanych w Jabłonie. Podobnie było w przypadku robotników folwarcznych, wspierających bolszewików.

Jak słusznie zauważył J. Szczepański w zakończeniu, najazd bolszewicki w sierpniu 1920 r. był ważnym doświadczeniem tak dla mieszkańców Polski, jak

i mieszkańców północnego Mazowsza, gdzie toczyła się znaczna część walk. Wydarzenia te na długo pozostały mieszkańcom w pamięci, czemu sprzyjało upamiętnienie poległych na cmentarzach i w miejscach walk. Dla płocczan było to związane także z nadaniem miastu Krzyża Walecznych i wizytą J. Piłsudskiego w celu odznaczenia zasłużonych obrońców. Z wojskowego punktu widzenia bitwa nad Wkrą była jedną z kluczowych w wojnie, choć dzisiaj nieco niedocenianą.

Opracowanie J. Szczepańskiego ma charakter syntetyczny, więc trudno w nim wskazać jakieś słabsze punkty. Autor jest znawcą tematyki wojny 1920 r. i to widać w trakcie lektury. Swobodnie operuje materiałem archiwalnym, wspomnieniowym i naukowym. Opracowanie jest bardzo wartościowe i warte polecenia. Książka powinna zainteresować osoby, pasjonujące się historią regionalną i wojną polsko-bolszewicką. Może też być inspiracją do bardziej szczegółowych badań, dotyczących poszczególnych miejscowości, czy epizodów wojny 1920 r.

Grzegorz Gołębiewski

**BIBLIOGRAFIA MAZOWSZA PŁOCKIEGO
ZA OKRES 1 I – 31 III 2020 R.**

I. DZIAŁ OGÓLNY

Bibliografie

1. **Bibliografia** Mazowska Płockiego za okres 1 I – 31 III 2019 r. / oprac. Justyna Bziuk, Izabela Istał, Ewa Kozłowska, Wiesława Mazurska, Iwona Typiak-Kowalska. // Notatki Płockie. – 2020, nr 1/262, s. 52-70

Czasopisma regionalne. Wydawnictwa ciągłe

2. **Aktualności** Teatru Płockiego / red. kolegium. – 2020, [R. 13], nr styczeń-luty. – Płock: Teatr Dramatyczny im. Jerzego Szaniawskiego, 2020. – Niereg. – ISSN 1641-7356
3. **Aktywny Senior**: kwartalnik Stowarzyszenia na Rzecz Wspierania Aktywności Seniorów „AS”. – 2020, [r.2], nr 1. – Mława: Stowarzyszenie na Rzecz Wspierania Aktywności Seniorów „AS”, 2020. – Kwart. – Wydanie bezpłatne.
4. **Biuletyn** Informacyjny Powiatu Gostynińskiego. – 2020, [R.10], nr 24. – Gostynin: Powiat Gostyniński, 2020. – Niereg. – ISSN 2084-0896
5. **Biuletyn**. Kwartalnik Okręgowej Izby Lekarskiej w Płocku / red. nac. Joanna Sokołowska. – 2020, [R. 30], nr 1. – Płock: OIL, 2020. – Kwart. – ISSN 1509-0051
6. **Biuletyn** Mazowieckiego Obserwatorium Rynku Pracy / red. Anna Węglińska, Katarzyna Kozakowska. – 2020, nr 1. – Warszawa: Mazowieckie Obserwatorium Rynku Pracy; Wojewódzki Urząd Pracy, 2020. – Kwart.
7. **Czas** Wisły: oficjalny magazyn piłkarskiej Wisły Płock. – 2020, nr 126-129. – Płock: Wisła Płock S.A., 2020. – Niereg.
8. **Echo** Gąbina: kwartalnik miasta i gminy Gąbin / red. zespół. – 2020, [R. 25], nr 1. – Gąbin: UMiG, 2020. – Kwart. – ISSN 2354-0222
9. **Eko i My**: poradnik ekologiczny / red. nac. Maria Ciesielska. – 2020, nr 1-3. – Grodzisk Mazowiecki: Wydawnictwo Studio Puenta, 2020. – Mies. – ISSN 1232-4531
10. **Ekstra** Sierpc: Sierpc, Gozdowo, Mochowo, Rościszewo, Szczutowo, Zawidz / red. nac. Anna Matuszewska. – 2020, [R.4], nr 60-64. – Sierpc: Słowem namalowane Anna Matuszewska, 2020. – Dwutyg. – ISSN 2544-7114
11. **eWyszogrod.pl**: Czerwińsk, Bodzanów, Bulkowo, Mała Wieś, Młodzieszyn, Radzanowo, Wyszogrod, Zakroczym, Brochów / red. nac. Paweł Kłobukowski. – 2020, [R. 7], nr 65. – Wyszogrod: Boruta Motors P. Kłobukowski, 2020. – Niereg. – ISSN 2544-476X
12. **Fan** Fary: przewodnik parafialny. – 2020. – Płock: Parafia św. Bartłomieja, 2020. – Rocz.
13. **Gazeta** Szkoły Wyższej im. Pawła Włodkowica / red. nac. Kamila Bielińska. – 2020, [R. 27], nr 51. – Płock: SWPW, 2020. – Półroc. – ISSN 1425-2740
14. **Gazeta** Wyborcza / red. nac. Adam Michnik. – 2020, nr 1-76. – Warszawa: Agora SA, 2020. – Dz. – ISSN 0860-908X
Zawiera dod. „Gazeta Wyborcza Płock”; red. nac. Arkadiusz Adamkowski.
15. **GO!** miesięcznik Grupy ORLEN. – 2020, [R. 3], nr 1-3. – Płock: PKN ORLEN SA, 2019. – Mies.
16. **Gość** Niedzielnny: tygodnik katolicki / red. nac. ks. Adam Pawlaszczyk. – 2020, [R. 97], nr 1-13. – Katowice: Wydawnictwo Kurii Metropolitalnej w Katowicach, 2020. – Tyg. – ISSN 0137-7604
17. **Humanizacja** Pracy / Fundacja Humanizacja Pracy, Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica w Płocku; [red. nac.

- Małgorzata Kamińska]. – 2020, nr 1 (299). – [S.l.]: FHP; Płock: SWPW, 2020. Kwart. – ISSN 1643-7446
18. **Informator** Samorządowy Starostwa Powiatowego w Sochaczewie / red. Marcin Odolczyk, Anna Syperek, Sylwia Sekleka. – 2020, [R. 4], nr 1(27)-2(28). – Sochaczew: Starostwo Powiatowe, 2020. – Mies. – ISSN 2544-7637
19. **Inżynier** Mazowska / Red. Andrzej Papliński, Krzysztof Zięba. – 2020, nr 1(83)-2(84). – Warszawa: Mazowiecka Okręgowa Izba Inżynierów Budownictwa, 2020. – Dwumies. – ISSN 2083-0610
20. **Jedyneczka** / zespół redakcyjny: Weronika Dąbrowska, Julia Górnikiewicz, Weronika Jakacka, Sandra Lewandowska, Marika Piórkowska; opiekun Ilona Marcinkowska. – 2020, nr 2. – Płock: Szkoła Podstawowa nr 1 im. Braci Jeziorowskich w Płocku, 2020. – Niereg.
21. **KNC** Króluj Nam Chryste: ogólnopolski miesięcznik dla ministrantów / red. nac. Michał Bondyra. – 2020, nr 1-3. – Poznań: Drukarnia i Księgarnia św. Wojciecha, 2019. – Mies. – ISSN 1732-4556
Tyt. dod.: Króluj Nam Chryste – Zawiera dod. „Pismo Duszpasterstwa Służby Liturgicznej Diecezji Płockiej”.
22. **Kurier** Sierpecki / red. nac. Sylwia Krupińska. – 2020, [R. 12], nr 1-12. – Sierpc: Media Serwis, 2020. – Tyg. – ISSN 2080-1556
23. **Lokalna** Gazeta Kutna i Regionu: Kutno, Łęczyca, Gostynin / red. prow. Krzysztof Szymański. – 2020, [R.2], nr 3-15. – Kutno: Projekt Portal Sp. z o.o, 2020. – Tyg. – ISSN 2658-1647
24. **Mariawita**: pismo Kościoła Starokatolickiego Mariawitów / red. Kolegium. – 2020, [R.62], nr 1/3. – Płock: Kościół Starokatolicki Mariawitów, 2020. – Mies. – ISSN 0209-3103
25. **Mazowiecka** Szwajcaria: Brudzeń Duży zaprasza: bezpłatne pismo społeczno-kulturalne Towarzystwa Przyjaciół Gminy Brudzeń im. Pawła Włodkowica / red. nac. Andrzej Dwojnych. – 2020, [R. 18], nr 1(82-83). – Brudzeń Duży: TPGB, 2020. – Kwart. – ISSN 1642-9214
26. **Mazowiecki** Rynek Pracy: Biuletyn Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Warszawie / red. nac. Wiesława Lipińska. – 2020, [R.17], nr 1-2. – Warszawa: Wojewódzki Urząd Pracy, 2020. – Dwumies. – ISSN 2082-856X
27. **Mazowsze**: Analizy i Studia / [red nac. Elżbieta Kozubek]. – 2020, nr 1(57). – Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, 2020. – Niereg. – ISSN 1896-6322
28. **Mazowsze**. Serce Polski: Pismo Samorządu Województwa Mazowieckiego / red. nac. Małgorzata Wielechowska. – 2020, nr 1-3. – Warszawa: Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego, 2020. – Mies. – ISSN 2544-6738
29. **Mazowsze**: Studia Regionalne / red. nac. Krzysztof Opolski. – 2020, nr 32. – Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, 2020. – Niereg. – ISSN 1689-4774
30. **Meritum**: Mazowiecki Kwartalnik Edukacyjny / red. nac. Janina Ziętek. – 2020, nr 1. – Warszawa: Mazowieckie Samorządowe Centrum Doskonalenia Nauczycieli; Ośrodek Edukacji Informatycznej i Zastosowań Komputerów, 2020. – Kwart. – ISSN 1896-2521
31. **MiastO!Żyje**: informator społeczny / oprac. Urząd Miasta Płocka. – 2020, [R. 7], nr 1. – Płock: Urząd Miasta, 2020. – Niereg.
32. **MiastO!Żyje**: płocki miesięcznik kulturalny / oprac. Płocki Ośrodek Kultury i Sztuki i Wydział Promocji i Informacji Urzędu Miasta Płocka. – 2020, [R. 9], nr 1-3. – Płock: Urząd Miasta, 2020. – Mies.
33. **Miesięcznik** Pastorski Płocki: organ urzędowy Diecezji

- Płockiej / red. ks. Dariusz Malczyk. – 2020, [r. 105 (115)], nr 1-3. – Płock: Kuria Diecezjalna Płocka, 2020. – Mies. – ISSN 0209-3642
- 34. Nasz Sierpc:** biuletyn Rady i Burmistrza / red. zespół. – 2020, nr 1. – Sierpc : Urząd Miasta, 2020. – Kwart.
- 35. Nasza Katedra:** biuletyn Parafii św. Zygmunta w Płocku. – 2020, nr 72(125)-84(137). – Płock: Parafia św. Zygmunta, 2020. – Tyg.
- 36. Notatki Płockie:** kwartalnik Towarzystwa Naukowego Płockiego / [red. nac. Grzegorz Gołębiewski]. – 2020, [R.64], nr 1/262. – Płock: TNP, 2020. – Kwart. – ISSN 0029-389X
- 37. Osiemnastka** / [red. nac. Oliwia Olszewską]; organizator projektu Polska Press Grupa. – 2020, nr 1-3. – Płock: Szkoła Podstawowa im. Jana Zygmunta Jakubowskiego, 2020. – Mies.
- 38. PetroNews** / red. nac. Agnieszka Stachurska. – 2020, [R. 8], nr 1-6. – Płock: Sentra Media Sp. z o.o., 2020. – Dwutyg. – ISSN 2353-0863
- 39. Pielęgniarstwo w Opiece Długoterminowej=Long-Term Care Nursing:** kwartalnik międzynarodowy / red. nac. Mariola Glowacka. – 2020, [r. 4], nr 1. – Płock: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, 2019. – Kwart. – ISSN 2450-8624
- Streszcz. w jęz. ang.
- 40. Praca i Rozwój:** Biuletyn Miejskiego Urzędu Pracy w Płocku / red. zesp. – 2020, [R.4], nr 1. – Płock: Miejski Urząd Pracy w Płocku, 2020. – Kwart. – ISBN 978-83-947239-0-3
- 41. Słowo Gozdowa:** biuletyn Wójta i Rady Gminy / red. zespół. – 2020, [R. 23], nr 1(80). – Gozdowo: Urząd Gminy, 2020. – Kwart. – ISSN 1896-172X
- 42. Spokanie** / red. zespół. – 2020, [R. 15], nr 1-2/3. – Rogozino: Parafia św. Faustyny Apostołki Bożego Miłosierdzia, 2020. – Mies.
- 43. Sprawozdanie** z działalności Towarzystwa Naukowego Płockiego za rok 2019 / red. zespół. – 2020. – Płock: Towarzystwo Naukowe Płockie, 2020. – Rocz. – ISSN 1233-6696
- 44. Stanisławówka:** biuletyn parafialny / Red. zespół. – 2020, nr 1-10. – Płock: Parafia św. Stanisława Kostki, 2020. – Tyg.
- 45. Tygodnik Płocki** / red. nac. Tomasz Szatkowski. – 2020, [R.48], nr 1-13. – Płock: Dziennikarsko-Wydawnicza Spółdzielnia Pracy „AKAPIT”, 2020. – Tyg. – ISSN 0208-6972
- 46. W Promieniach** Miłosierdzia: miesięcznik Parafii Miłosierdzia Bożego w Gostyninie/ red. zespół. – 2020, [R. 10], nr 2(105). – Gostynin: Parafia Miłosierdzia Bożego, 2020. – Mies. – ISSN 2083-411X
- 47. Wiadomości** Parafialne (Płock): Parafia św. Krzyża w Płocku. – 2020, [R. 8], nr 1(336)-13(348). – Płock: Parafia św. Krzyża, 2020. – Tyg.
- 48. Wieś Mazowiecka:** Miesięcznik Mazowieckiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego / red nac. Wojciech Asiński. – 2020, nr 1-3. – Warszawa: Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego, 2020. – Mies. – ISSN 1507-4714
- 49. Wieści Gminne:** pismo Urzędu Gminy Bielsk. – 2020, [R. 14], nr 53(5). – Bielsk: Urząd Gminy, 2020. – Kwart.
- 50. Wieści** znad Wisły / red. Ewa Smuk-Stratenwerth, Monika Deja. – 2020, [R. 27], nr 108. – Grzybów: Stowarzyszenie „Ziarno”, 2020. – Niereg. – ISSN 1643-7810
- 51. Zagraj** to Sam: przeboje w zapisie nutowym / red. nac. Janusz Wiśniewski. – 2020, [R. 27], nr I (252). – Płock: Studio „Bis”, 2020. – Kwart. – ISSN 1231-0980

Poszczególne okręgi i miejscowości

Płock

- HETKOWSKI, Wojciech.: Ta epokowa zmiana i ja = poz. 165
- LEWANDOWSKA, Anna.: Co nam się w Płocku udało? = poz. 167

- LEWANDOWSKA, Anna.: Trzeba być odpowiedzialnym = poz. 55
- LEWANDOWSKA, Anna.: Wybierzmy wspólnie sukces 30-lecia = poz. 168
- ROBAK, Waldemar.: Jakub Chojnacki – człowiek, który oswoił płockie lwy = poz. 60

Sierpc

- 52. Kalendarium.** // Nasz Sierpc. – 2020, nr 1, s. 49-50, il. Najważniejsze wydarzenia w Sierpcu od grudnia 2019 do marca 2020.

Biografie. Pamiętniki. Wspomnienia

- 53. KUĆKO, Wojciech.:** [Kapelani wojskowi na drogach ku niepodległości: sto biogramów na stulecie Biskupstwa Polowego w Polsce – recenzja] / Wojciech Kućko. // Notatki Płockie. – 2020, nr 1/262, s. 46-48, il.
- Zawiera rec. książki: Kapelani wojskowi na drogach ku niepodległości: sto biogramów na stulecie Biskupstwa Polowego w Polsce / Bogusław Szwedo. – Warszawa, 2019.
- 54. LEWANDOWSKA, Anna.:** Płock był także ich miastem / Anna Lewandowska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 49, dod. Tygodnik Płock, s. 8-9, il.
- Pomysł utworzenia w Muzeum Mazowieckim w Płocku galerii wielkich płocczan żyjących w latach 1793-1989.
- 55. LEWANDOWSKA, Anna.:** Trzeba być odpowiedzialnym: koronawirus zmienił nasze życie / Anna Lewandowska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 67, dod. Tygodnik Płock, s. 1, 4-5, il.
- 56. Miasto** ogród i jego budowniczy: galeria wielkich płocczan / Redakcja „GW Płock”. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 55, dod. Tygodnik Płock, s. 8-9, il.
- Pomysł utworzenia w Muzeum Mazowieckim w Płocku galerii wielkich płocczan żyjących od 19 w. do 1989 r. Herman Lilienthal i Ludwik Mahn - kandydaci zaproponowani przez konserwatora zabytków, Dorotę Zarembe.
- ROBAK, Waldemar.: Czas zakazanych pieśni = poz. 92
- 57. SZATKOWSKA, Lena.:** Nowości wydawnicze: dla tych, którzy dzielnie wśród ksiąg pracowali / Lena Szatkowska. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 13, s. 10, il.
- Zawiera rec. książki: Ludzie TNP: słownik biograficzny (1820-2020). – Płock, 2020.

Askanas, Kazimierz

- 58. SZATKOWSKA-KUNAVAR, Marta.:** Ściskam Cię, Twój stary Stefan...: listy Askana i Themersona / Marta Szatkowska-Kunavar. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 4, s. 9, il.
- Zawiera fragm. listów z książki pt. „Bez uśmiechu- nic nie jest nigdy prawdziwe”.

Chiczewski, Hubert

- 59. WIŚNIEWSKA, Joanna.:** Hubercie, będzie cię brakowało: odszedł nasz hejnalista / Joanna Wiśniewska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 43, dod. Tygodnik Płock, s. 1, 3, il.
- Ś.p. Hubert Chiczewski, hejnalista miasta Płocka.

Chojnacki, Jakub

- 60. ROBAK, Waldemar.:** Jakub Chojnacki – człowiek, który oswoił płockie lwy / Waldemar Robak. // PetroNews. – 2020, nr 1, s. 14, il. – (Kim są patroni płockich ulic) – Bibliogr.

Chojnacki, Mieczysław

- 61. KRAJEWSKI, Kazimierz.:** Mieczysław Wojciech Chojnacki „Młodzik” / Kazimierz Krajewski. // Biuletyn IPN. – 2020, nr 3, s. 139-142, fot.
- Ruch Oporu Armii Krajowej

Drajkowski, Andrzej

62. LEWANDOWSKA, Anna.: Ptaki chodziły jak psiaki, kradły czapki z głów: płocczanin na Antarktydzie / Anna Lewandowska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 2, dod. Tygodnik Płock, s. 1, 4-5, il.

Andrzej Drajkowski uczestnikiem 43. wyprawy antarktycznej na Wyspie Króla Jerzego.

Frątczak, Kamil

63. FRĄTCZAK, Kamil.: Nie warto się poddawać – rozmowa z Kamilem: rodowity sierpczanin / Kamil Frątczak; rozm. przepr. MaK. // Kurier Sierpecki. – 2020, nr 1, s. 1, 5, il.

Rozmowa z sierpczaninem Kamilem Frątczakiem, aktorem Teatru Muzycznego „Roma”.

Gorczyca, Maciej

64. WIŚNIEWSKA, Joanna.: Nasz nowy hejnalista / Joanna Wiśniewska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 61, dod. Tygodnik Płock, s. 2, il.

Maciej Gorczyca hejnalistą miasta Płocka.

Górecka, Janina

– MAŁECKA, Agnieszka.: Co ocala życie = poz. 202

Grabowski, Julian

– (kb):. Więźni, katowani, zamordowani. Na murze więzienia odstonięto tablicę = poz. 155

Jóźwiak, Ewa

65. JÓŹWIAK, Ewa.: Było fajnie, ale i strasznie / Ewa Jóźwiak; rozm. przepr. Monika Mioduszevska-Olszewska. // Aktualności Teatru Płockiego. – 2020, nr styczeń, s. 13-14, il.

Rozmowa z garderobianą płockiego teatru. Dot. początków teatru w 1975 r. i pierwszych lat jego funkcjonowania.

Kotliński, Jan

– Powiatowy Kącik Literacki = poz. 212

Kowalska, Faustyna

66. SZKUDLARSKA, Anna.: Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Płocku / Anna Szkudlarska. // W Promieniach Miłosierdzia. – 2020, nr 2(105), s. 9-10, il.

Kowalski, Marcei

– (kb):. Więźni, katowani, zamordowani. Na murze więzienia odstonięto tablicę = poz. 155

Koziński, Edward

67. MALANOWSKI, Jerzy.: Żegnamy trenera-ikonę piłki ręcznej: nie żyje Edward Koziński / Jerzy Malanowski. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 2, dod. Tygodnik Płock, s. 1, 3

Edward Koziński: wspomnienie

Kozłowska, Maria Franciszka

68. GŁOWACKA, Jolanta.: Mateczka: Galeria wielkich płocczan / Jolanta Głowacka. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 73, dod. Tygodnik Płock, s. 8, il.

Pomysł utworzenia z okazji 200-lecia Muzeum Mazowieckiego w Płocku galerii wielkich płocczan żyjących od 19 w. do 1989 r. Maria Franciszka Kozłowska kandydatką do galerii zaproponowaną przez Jolantę Głowacką.

69. GŁOWACKA, Jolanta.: Zgłaszam do Galerii Wielkich Płocczan Mateczkę, Założycielkę mariawityzmu / Jolanta Głowacka. // Mariawita. – 2020, nr 1/3, s. 56-57, il.

Galeria Wielkich Płocczan – Feliksa Magdalena Kozłowska (imiona zakonne Maria Franciszka).

Krzętowska, Jadwiga

70. ŻYLIŃSKI, Jan.: Londyńskie Gozdowo – polska wyspa na angielskim morzu: wywiad z księciem Janem Żylińskim / Jan Żyliński; rozm. // Kurier Sierpecki. – 2020, nr 10, s. 1, 6, il.

Kuć, Franciszek

71. SK.: Ksiądz kanonik Franciszek Kuć: emerytowany proboszcz, pasjonat muzyki / SK. // Kurier Sierpecki. – 2020, nr 5, s. 1, 6, il.

Kühn-Cichocka, Anna

– (m.a.):. 40 lat twórczości, 21 ksiżek = poz. 244

Lichtensztajn, Tema

72. LICHTENSZTAJN, Tema. (1918-2008):. Tema: wspomnienia z czasów zagłady / Joshua Newman, Tema Lichtensztajn; tłumaczenie Piotr Dąbrowski; słowo wstępne Gabriela Nowak-Dąbrowska, Halina Hylander-Tureniec. – Płock: Fundacja Nobiscum, 2020. – 92 strony: ilustracje; 21 cm. ISBN 978-83-951811-2-2

Mazowiecki, Tadeusz

73. LEWANDOWSKA, Anna.: Stwórzmy Galerię wielkich płocczan : Muzeum Mazowieckie / Anna Lewandowska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 67, dod. Tygodnik Płock, s. 1, 5, il.

Z naszego pokolenia: Galeria wielkich płocczan Pomysł utworzenia z okazji 200-lecia Muzeum Mazowieckiego w Płocku galerii wielkich płocczan żyjących od 19 w. do 1989 r. Tadeusz Mazowiecki kandydatem do galerii zaproponowaną przez Annę Lewandowską.

Mikulski, Karol

74. KOWALSKA, Katarzyna J.: Życie i śmierć Lekarza / Katarzyna J. Kowalska. // Sieci. – 2020, nr 12, dod. wSieci Historii, s. 6-8, fot.

Dr Karol Mikulski, psychiatra z gostynińskiego szpitala dla psychicznie i nerwowo chorych.

Mokrowiecki, Marek

– MOKROWIECKI, Marek.: Teatr to tajemnica = poz. 220

Oberfeld, Maria

– MAŁECKA, Agnieszka.: Co ocala życie = poz. 202

Pielaciński, Jerzy

– PLECZYŃSKI, Wiktor.: Otrzymali je prezydenci, papież, a teraz cenne wyróżnienie trafiło do kapitana z Płocka = poz. 126

Przybylska-Wendt, Grażyna

75. ADAMKOWSKI, Arkadiusz.: Grażyna Przybylska-Wendt nie żyje / Arkadiusz Adamkowski. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 7, dod. Tygodnik Płock, s. 1, 3, il.

Grażyna Przybylska-Wendt – dr nauk medycznych, członek Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”, założycielka płockiego hospicjum.

76. MAŁECKA, Agnieszka.: Żelazna dama ze złotym sercem: wspomnienie o Grażynie Przybylskiej-Wendt / Agnieszka Małeczka. // Gość Niedzielny. – 2020, nr 3, dod. Gość Płocki, nr 3/568, s. V, il.

77. SZATKOWSKA, Lena.: Zawsze na miejscu: Grażyna Przybylska-Wendt (1935-2020) / Lena Szatkowska. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 2, s. 6, il.

78. SZCZUTOWSKA, Ewa.: Grażyna Przybylska-Wendt / Ewa Szczutowska. // Biuletyn. Kwartalnik Okręgowej Izby Lekarskiej w Płocku. – 2020, nr 1(140), s. 7, il.

Radzka, Zenona

– RADZKA, Zenona.: Powiatowy Kącik Literacki = poz. 213

Sadowy, Witold

– SZATKOWSKA, Lena.: Z Mirą grał w „Żołnierzu Królowej Madagaskaru” = poz. 86

Soldański, Mariusz

– MAT.: Gołębki pocztowe – rodzinna pasja Soldańskich = poz. 124

Soldański, Sławomir

– MAT.: Gołębki pocztowe – rodzinna pasja Soldańskich = poz. 124

Sumiński, Tadeusz

– (kb.): Więźni, katowani, zamordowani. Na murze więzienia odsłonięto tablicę = poz. 155

Szadkowska, Maria

79. SZADKOWSKA, Maria.: Każda kobieta jest piękna, trzeba tylko umiejętnie to piękno wydobyć / Maria Szadkowska; rozm. przepr. Anna Matuszewska. // Ekstra Sierpc. – 2020, nr 64, s. 1, 13, il.

Szałański, Edward

– (kb.): Więźni, katowani, zamordowani. Na murze więzienia odsłonięto tablicę = poz. 155

Themerson, Stefan

– SZATKOWSKA-KUNAVAR, Marta.: Ściskam Cię, Twój stary Stefan... = poz. 58

Wernik, Aleksander

80. GOŁĘBIEWSKI, Grzegorz.: Aleksander Wernik (1890-1954) : legionista, urzędnik, wiceprezydent Płocka – suplement / Grzegorz Gołębiewski. // Notatki Płockie. – 2020, nr 1/262, s. 51, il.

Bibliogr. – Streszcz. w jęz. ang.

81. SOKOLNICKI, Michał.: [Aleksander Wernik (1890-1954): legionista, urzędnik, wiceprezydent Płocka-recenzja] / Michał Sokolnicki. // Notatki Płockie. – 2020, nr 1/262, s. 51, il.

Zawiera rec. książki: Aleksander Wernik (1890-1954): legionista, urzędnik, wiceprezydent Płocka / Grzegorz Gołębiewski. – Płock, 2019.

Wiśniewska, Maria

82. SZATKOWSKA, Lena.: Lusterko z ptaszkiem / Lena Szatkowska. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 8, s. 24, il.

Wspomnienia Marii Lejdyn (Wiśniewskiej), urodzonej w Warszawie, po wojnie zamieszkałej w Płocku, zaprzyjaźnionej z Ireną Santor.

Wołowska, Natalia

83. JURKO-WIECZORKOWSKA, Zofia Maria.: Natalia Janina Zakrzewska herbu Pomian majorowa Zygmuntowa Wołowska: ziemiańskie szlachetne serce / Zofia Maria Jurko-Wieczorkowska. // Echo Gąbina. – 2020, nr 1, s. 34-36, il.

Zakrzewski (rodzina)

– JURKO-WIECZORKOWSKA, Zofia Maria.: Natalia Janina Zakrzewska herbu Pomian majorowa Zygmuntowa Wołowska = poz. 83

Zglenicki, Witold

84. STAŃCZAK, Michał.: Witold Zglenicki – „polski Nobel”:

Galeria wielkich płocczan / Michał Stańczak. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 61, dod. Tygodnik Płock, s. 8-9, il.

Pomysł utworzenia z okazji 200-lecia Muzeum Mazowieckiego w Płocku galerii wielkich płocczan żyjących od 19 w. do 1989 r. Witold Zglenicki kandydatem zaproponowanym przez Michała Stańczaka.

Zieliński, Janusz

85. Dostał klucz... : wyjątkowa nagroda dla profesora Zielińskiego / opr. rad. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 6, s. 20, il. Nagroda „Klucz Sukcesu” dla prof. Janusza Zielińskiego.

Zimińska-Sygietyńska, Mira

86. SZATKOWSKA, Lena.: Z Mirą grał w „Żołnierzu Królowej Madagaskaru”: Witold Sadowy: jestem obłąkany na punkcie teatru / Lena Szatkowska. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 5, s. 10, il.

M.in. współpraca Witolda Sadowego z Mirą Zimińską-Sygietyńską.

Żyliński, Jan

– ŻYLIŃSKI, Jan.: Londyńskie Gozdowo – polska wyspa na angielskim morzu = poz. 70

II. ŚRODOWISKO GEOGRAFICZNE

Hydrologia. Jeziora. Rzeki

– CZERNIECKI, Stefan.: Szwajcaria Mazowska = poz. 88

Roślinność. Zwierzęta

87. GAJEWSKI, Sławomir.: Odmieńcy Płocka i Tallina: „Nasze Korzenie” / Sławomir Gajewski. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 19, dod. Tygodnik Płock, s. 1, 4, il.

Płockie dęby – krytyka zabiegów pielęgnacyjnych – CZERNIECKI, Stefan.: Szwajcaria Mazowska = poz. 88
– **Podsumowanie** inwestycji gminnych = poz. 172

Ochrona środowiska

– **Ciekawe** rzeczy dzieją się w Ziarnie = poz. 197
– FURMAN, Tomasz.: Orlen rozwija społeczną odpowiedzialność biznesu = poz. 100
– GAJEWSKI, Sławomir.: Odmieńcy Płocka i Tallina = poz. 87

Geografia. Krajoznawstwo. Turystyka

88. CZERNIECKI, Stefan.: Szwajcaria Mazowska / Stefan Czerniecki. // Gazeta Polska Codziennie. – 2020, nr 43, s. 15, il. Uroki Rezerwatu Sikórz w Brudzeńskim Parku Krajobrazowym. – LEWANDOWSKA, Anna.: Ptaki chodziły jak psiaki, kradły czapki z głów = poz. 62

– ŁABARZEWSKI, Radosław.: Filmowy Płock = poz. 228
89. RADWAŃSKA-JUSTYŃSKA, Teresa.: Trwa festiwal Zorzy Polarnej: arktyczne laboratorium i wizyta u Saamów / Teresa Radwańska-Justyńska. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 3, s. 7, il. VIII edycja Festiwalu Zorzy Polarnej pt. „Trakt Północy”.

III. LUDNOŚĆ

Osadnictwo. Demografia

90. MARCINIAK, Jola.: A gdyby córkę nazwać Pelargoniam... : czy chłopcu można nadać imię Jan Paweł? / Jola Marciniak. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 2, s. 5, il. Dane z Urzędu Stanu Cywilnego w Płocku.

IV. HISTORIA

Nauki pomocnicze: archiwistyka, numizmatyka, heraldyka

91. PIEKARSKI, Tomasz.: Tysiąc lat Płocka, siedemset lat archi-

wów płockich, sto lat Archiwum Państwowego w Płocku / Tomasz Piekarski. // Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Naukowego Płockiego za rok 2019. – 2020, marzec, s. 225-236

Historia, przekształcenia oraz pracownicy płockich archiwów.

Historia miejscowości. Historiografia

Czerwińsk nad Wisłą

– BOGUĆKA, Agnieszka.: Czerwińsk znów jest miastem = poz. 158

– LEWANDOWSKA, Anna.: W nas miasto było zawsze, przez pokolenia = poz. 159

Gostynin

– KONARSKA-PABINIAK, Barbara.: Przeprowadzka świętych do zamku w Gostyninie = poz. 217

Gozdowo

– ŻYLIŃSKI, Jan.: Londyńskie Gozdowo – polska wyspa na angielskim morzu = poz. 70

Płock

– GŁOWACKA, Jolanta.: Mateczka = poz. 68

– LEWANDOWSKA, Anna.: Stwórzmy Galerię wielkich płoczan = poz. 73

– LEWANDOWSKA, Anna.: Tacy piękni, szczęśliwi ludzie = poz. 95

– **Miasto** ogród i jego budowniczości = poz. 56

92. ROBAK, Waldemar.: Czas zakazanych pieśni: wspomnienie o bohaterskich płocczanach w powstaniu styczniowym / Waldemar Robak. // PetroNews. – 2020, nr 2, s. 14, il.

– STAŃCZAK, Michał.: Witold Zglenicki – „polski Nobel” = poz. 84

Żychlin

93. POPŁAWSKI, Bogdan.: Obwałowania miasta lokacyjnego Żychlina / Bogdan Popławski. // Notatki Płockie. – 2020, nr 1/262, s. 3-7, il.

Bibliogr. – Streszcz. w jęz. ang.

Opracowania według okresów

Historia 1795-1918 r.

– ROBAK, Waldemar.: Czas zakazanych pieśni = poz. 92

Historia 1918-1939 r.

94. BOGUĆKA, Agnieszka.: Przełomowy rok dwudziesty / Agnieszka Bogucka. // Mazowsze. Serce Polski. – 2020, nr 1, s. 38-39, il.

Znaczenie polskich kryptologów w bitwie warszawskiej 1920 r.

– DANIELUK, Jacek.: Rok pełen wydarzeń = poz. 154

– DOMOSŁAWSKA, Daria.: Polskie Towarzystwo Czerwonego Krzyża w obronie Płocka przed bolszewikami w 1920 r. = poz. 181

– GOŁĘBIEWSKI, Grzegorz.: [Płocka policja okresu międzywojennego - recenzja] = poz. 176

95. LEWANDOWSKA, Anna.: Tacy piękni, szczęśliwi ludzie: powrót filmu z przeszłości / Anna Lewandowska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 55, dod. Tygodnik Płock, s. 4-5, il.

Film amatorski z 1937 r. o rodzinach żydowskich z Płocka zrealizowany przez Hermana Kellera.

Historia 1939-1945 r.

– GOŁĘBIEWSKI, Grzegorz.: Aleksander Wernik (1890–1954) = poz. 80

– GOŁĘBIEWSKI, Grzegorz.: Zachowanie żołnierzy Armii Czerwonej na terenie północno-zachodnich powiatów województwa warszawskiego w 1945 i 1946 r. w dokumentach archiwalnych = poz. 179

– KOWALSKA, Katarzyna J.: Życie i śmierć Lekarza = poz. 74

– KRAJEWSKI, Kazimierz.: Mieczysław Wojciech Chojnacki „Młodzik” = poz. 61

– LICHTENSZTAJN, Tema.: Tema = poz. 72

– MAŁECKA, Agnieszka.: Co ocala życie = poz. 202

– SZATKOWSKA, Lena.: Lusterko z ptaszkiem = poz. 82

– WALUŚ, Konrad Jan.: Ich ostatnia droga = poz. 239

Historia 1944-1989 r.

– CELMER, Mariusz.: Władze państwowe wobec Kościoła rzymskokatolickiego diecezji płockiej w latach 1945-1970 = poz. 232

96. FELCZAK, Paweł.: Nie poddali się operacji na duchu / Paweł Felczak; rozm. przepr. Agnieszka Małeczka. // Gość Niedzielny. – 2020, nr 9, dod. Gość Płocki, nr 9/574, s. III, il.

Rozmowa z autorem książki pt. „Działalność oddziału Franciszka Majewskiego „Stonego” w latach 1947-1949” dotycząca działalności i postaw żołnierzy wyklętych.

– KRAJEWSKI, Kazimierz.: Mieczysław Wojciech Chojnacki „Młodzik” = poz. 61

– SZATKOWSKA, Lena.: Lusterko z ptaszkiem = poz. 82

V. ETNOGRAFIA

Obyczaje

– KINALSKA, Eliza.: Szczawiński Festiwal Zapustników = poz. 199

VI. ZAGADNIENIA GOSPODARCZE

Prace ogólne. Planowanie. Inwestycje.

97. LEWANDOWSKA, Anna.: Ludzie tego nie wytrzymają: koronawirus rujnuje przedsiębiorców / Anna Lewandowska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 73, dod. Tygodnik Płock, s. 1, 3, il.

– WIŚNIEWSKA, Joanna.: Młodzi z pasją i dobrym sercem = poz. 195

– WIŚNIEWSKA, Joanna.: Wójt Słupna: jesteśmy najlepsi. Zawsze byliśmy = poz. 175

Budownictwo. Inwestycje

– CZAJKOWSKI, Grzegorz.: Sala koncertowa o krok bliżej = poz. 222

– DANIELUK, Jacek.: Rekordowy budżet województwa = poz. 163

– HETKOWSKI, Wojciech.: Ta epokowa zmiana i ja = poz. 165

– **Inżynier** Mazowsza = poz. 19

– (kb): Trwa remont Sanktuarium Miłosierdzia Bożego = poz. 233

98. KINALSKA, Eliza.: Ambitne plany na 2020 rok: Mazowiecka Okręgowa Izba Inżynierów Budownictwa / Eliza Kinalska. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 4, s. 25, il.

Spotkanie noworoczne MOIB w Teatrze Dramatycznym w Płocku.

– LEWANDOWSKA, Anna.: Co nam się w Płocku udało? = poz. 167

– LEWANDOWSKA, Anna.: Wybierzmy wspólnie sukces 30-lecia = poz. 168

– MIECZYKOWSKI, Adam.: Wszystko musi grać = poz. 225

– **Podsumowanie** inwestycji gminnych = poz. 172

– SZKUDLARSKA, Anna.: Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Płocku = poz. 66

99. **TWARDOWSKI, Andrzej.**: „Rok 2019 był kolejnym dobrym rokiem dla gminy Szczutowo”: wywiad / Andrzej Twardowski; rozm. przepr. SK. // Kurier Sierpecki. – 2020, nr 7, s. 1, 2, il.

Komputery. Elektronika

– WIŚNIEWSKA, Joanna.: Zdalne lekcje – czy to się uda? = poz. 191

Energetyka

– DYBOWSKI, Jarosław.: Chcemy przejąć Energeę, ale nie za wszelką cenę = poz. 105

– FURMAN, Tomasz.: PKN Orlen inwestuje w paliwa alternatywne = poz. 107

– FURMAN, Tomasz.: PKN Orlen przekształci się w multienergetyczny koncern = poz. 108

– **Multienergetyczna** strategia PKN Orlen = poz. 110

– OBAJTEK, Daniel.: Silne spółki to mocna gospodarka = poz. 111

Przemysł chemiczny

– **50 lat** kształcenia chemików na Politechnice Warszawskiej Filii w Płocku = poz. 188

Polski Koncern Naftowy ORLEN SA

100. **-D.E.:** PKN Orlen wzmacnia za granicą swoją markę / -d.e.; materiał powstał we współpracy z PKN ORLEN. // Rzeczpospolita. – 2020, nr 48, s. A22-A23, il.

101. **Coraz** bliżej powstania Centrum Badawczo-Rozwojowego / rozm. // GO!. – 2020, nr 2, s. 14-15, il.

Budowa Centrum Badawczo-Rozwojowe w Płockim Parku Przemysłowo-Technologicznym w ramach Programu Rozwoju Petrochemii.

102. **Dobre** wyniki finansowe PKN ORLEN w 2019 roku przy rekordowych zyskach detalu i energetyki. // GO!. – 2020, nr 2, s. 6-7, il.

103. **DYBOWSKI, Jarosław.:** Chcemy przejąć Energeę, ale nie za wszelką cenę / Jarosław Dybowski; rozm. przepr. Dariusz Wieczorek. // Parkiet. – 2020, nr 26, s. 02, il.

Rozmowa z dyrektorem wykonawczym ds. energetyki w PKN Orlen.

104. **FURMAN, Tomasz.:** Fundacja Orlen wspomaga dzieci, młodzież i lokalne społeczności / Tomasz Furman. // Rzeczpospolita. – 2020, nr 73, s. A26, il.

105. **FURMAN, Tomasz.:** Orlen rozwija społeczną odpowiedzialność biznesu / Tomasz Furman; materiał powstał we współpracy z PKN Orlen. // Parkiet. – 2020, nr 67, dod. Biznes odpowiedzialny w Polsce, s. 20-21, il.

106. **FURMAN, Tomasz.:** PKN Orlen inwestuje w paliwa alternatywne / Tomasz Furman; materiał powstał we współpracy z PKN Orlen. // Rzeczpospolita. – 2020, nr 76, s. A24, il.

107. **FURMAN, Tomasz.:** PKN Orlen przekształci się w multienergetyczny koncern / Tomasz Furman. // Parkiet. – 2020, nr 23, dod. Raport: Zmiany w polskiej energetyce, s. A.03, il.

108. **KOWALSKI, Artur.:** Etycznie w biznesie / Artur Kowalski. // Nasz Dziennik. – 2020, nr 65, dod. Na własny rachunek, s. E7

PKN ORLEN po raz siódmy w rankingu amerykańskiego Ethisphere Institute - „The World's Most Ethical Company 2020”.

109. **KOWALSKI, Artur.:** Modernizacja rafinerii w Płocku / Artur Kowalski. // Nasz Dziennik. – 2020, nr 39, s. 5, il.

Budowa instalacji Visbreakingu.

110. **Multienergetyczna** strategia PKN Orlen. // Dziennik Gazeta Prawna. – 2020, nr 62, dod. Inwestycje Infrastrukturalne, s. D4-D5, il.

W czołówce producentów energii – Wiatraki staną na Bałtyku

111. **MUZYCZUK, Michał.:** Pustynny finisz Polaków / Michał

Muzyczuk. // Sieci. – 2020, nr 5, s. 100-101, il.

Załoga Orlen Teamu w 42. Rajdzie Dakar 2020.

112. **MUZYCZUK, Michał.:** Wśród arabskich piasków / Michał Muzyczuk. // Sieci. – 2020, nr 3, s. 84-87, il.

Załoga Orlen Teamu w 42. Rajdzie Dakar 2020.

113. **OBAJTEK, Daniel.:** Silne spółki to mocna gospodarka / Daniel Obajtek; rozm. przepr. Marcin Piasecki. // Rzeczpospolita. – 2020, nr 53, s. A27, il.

Rozmowa z prezesem PKN ORLEN SA, D. Obajtkiem, nt. polityki energetycznej koncernu, rozwoju petrochemii, fuzji z Lotosem i sponsoringu sportowego.

114. **OBAJTEK, Daniel.:** Wszyscy mi mówili: bój się! / Daniel Obajtek; rozm. przepr. Szymon Krawiec. // Wprost. – 2020, nr 1, s. 52-55, il.

Rozmowa z prezesem PKN ORLEN SA o strategii rozwoju koncernu.

115. **OPIATOWSKI, Ryszard.:** Zespół z bogatą historią: Alfa Romeo Racing Orlen / Ryszard Opiatowski. // Przegląd Sportowy. – 2020, nr 61, dod. Skarb Kibica: Formuła 1: sezon 2020, s. 36-38, il.

PKN ORLEN SA sponsorem tytularnym zespołu Alfa Romeo Racing w sezonie 2020. R. Kubica trzecim kierowcą zespołu.

116. **Polscy** czempioni nie zawadzają w sytuacji kryzysowej: akcja: koronawirus / materiał powstał we współpracy z PKN Orlen. // Gazeta Polska Codziennie. – 2020, nr 71, s. 11, il.

Produkcja płynu do dezynfekcji przez PKN Orlen i 6 mln zł na walkę z epidemią podarowanych przez Fundację Orlen.

117. **RACINIEWSKA, Anna.:** Liczy się i przedsiębiorczość, i odpowiedzialność / Anna Raciniewska. // Sieci. – 2020, nr 1-2, s. 98-101, il.

Fundacja ORLEN

118. **SADEJ, Jacek.:** ORLEN wspiera strażaków / Jacek Sądziej. // Nasz Dziennik. – 2020, nr 25, s. 7, il.

2 mln zł dla jednostek SP i OSP z przeznaczeniem na zakup sprzętu.

119. **STEFANIUK, Rafał.:** Szybko i wygodnie z ORLEN Pay / Rafał Stefaniuk; materiał powstał przy współpracy z PKN ORLEN. // Nasz Dziennik. – 2020, nr 76, s. 5, il.

Program ORLEN Pay. Wdrożenie nowej wersji aplikacji ORLEN Mobile umożliwiającej zapłatę za paliwo przy dystrybutorze.

120. **SZCZEPANIK, Artur.:** Alfa Romeo Racing Orlen z Kubicą w składzie / Artur Szczepanik. // Gazeta Polska Codziennie. – 2020, nr 46, s. 19, il.

PKN ORLEN SA sponsorem tytularnym zespołu Alfa Romeo Racing Orlen w sezonie 2020. Uczestnictwo R. Kubicy w wyścigach niemieckiej serii DTM. Spotkanie prezydenta Andrzeja Dudy z prezesem PKN ORLEN SA, Danielem Obajtkiem i Robertem Kubicą.

Przemysł rolnospożywczy

121. **MĄDRAL, Dorota.:** Mazowsze mlecznym liderem / Dorota Mądral. // Mazowsze. Serce Polski. – 2020, nr 1, s. 30-33, il. – (Dobre, bo mazowieckie)

Okręgowe Spółdzielnie Mleczarskie, m.in. w Sierpcu.

122. **STACHURSKA, Agnieszka.:** Najlepsza mielonka, krakowska, pasztetowa...: jak wyglądały Zakłady Mięsne w Płocku na chwilę przed śmiercią? / Agnieszka Stachurska. // PetroNews. – 2020, nr 2, s. 1, 12, il.

Historia upadłości Zakładów Mięsnych w Płocku oraz nieprawidłowości w procesie restrukturyzacji.

Rzemiosło

123. **LEWANDOWSKA, Anna.:** Pożegnanie z Antypodkową / Anna Lewandowska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 25, dod. Tygodnik Płock, s. 1, 4-5, il.

A nam jednak Antypodkowy żal...

Historia budynku płockiej Spółdzielni Rzemieślniczej „Wielobranżowej”.

— ZIELIŃSKA, Barbara.: Gdzie sztandary z tamtych lat... = poz. 240

Rolnictwo

Hodowla

124. MAT.: Gołębie pocztowe – rodzinna pasja Sołdańskich / MAT. // Ekstra Sierpc. – 2020, nr 62, s. 1, 8-9, il.

Borkowo Kościelne (gm. Sierpc)

Leśnictwo. Łowiectwo

125. GAŚSIOROWSKI, Paweł Bogdan.: Kolejna myśliwska książka z Sierpca / Paweł Bogdan Gąsiorowski. // Akant. – 2020, nr 1(287), s. 17, il.

Promocja książki Ryszarda J. Sutego „Nie muszą zabijać: myśliwskie opowiadania z Sierpca”, t. 3 w bibliotece Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy zorganizowana przez Konfraternię Sierpecką w Bydgoszczy.

Gospodarka wodna

Żegluga śródlądowa

126. PLECHYŃSKI, Wiktor.: Otrzymali je prezydenci, papież, a teraz cenne wyróżnienie trafiło do kapitana z Płocka / Wiktor Plechczyński. // PetroNews. – 2020, nr 5, s. 14, il.

Pierścień Hallera dla Jerzego Pielacińskiego z okazji setnej rocznicy zaślubin Polski z morzem.

Handel. Usługi

127. LEWANDOWSKA, Anna.: Żegnaj, kultowa giełda samochodowa: dwie duże działki do kupienia / Anna Lewandowska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 37, dod. Tygodnik Płock, s. 4-5, il.

Historia giełdy samochodowej przy ul. Bielskiej w Płocku. Planowanie sprzedaży terenu przez właściciela - spółkę Rynex.

128. Siła wolontarystycznych działań. // Praca i Rozwój. – 2020, nr 1(13), s. 5-8, il.

Płocki Wolontariat w latach 2011-2020.

— STEFANIUK, Rafał.: Szybko i wygodnie z ORLEN Pay = poz. 117

Gastronomia. Żywnienie zbiorowe

129. CHMIELEWSKI, Rafał.: Babciu, to wszystko jest dla ciebie: trochę inna restauracja / Rafał Chmielewski; rozm. przepr. Joanna Wiśniewska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 31, dod. Tygodnik Płock, s. 1, 6-7, il.

Finanse. Budżet

— AS.: Na co miasto chce wydać pieniądze w 2020 roku? = poz. 161

— **Budżet** Miasta Płocka na 2020 rok - 1.173.800.000 zł = poz. 162

— DANIELUK, Jacek.: Rekordowy budżet województwa = poz. 163

— KINALSKA, Eliza.: Co dalej z funduszem sołectkim? = poz. 166

Komunikacja. Transport. Łączność

— AS.: Kolejka linowa czy samochód bez kierowcy? = poz. 215

130. DANIELUK, Jacek.: Komunikacja Miejska kończy 60 lat: słodycze w autobusach, okolicznościowe bilety i inne atrakcje / Jacek Danieluk. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 6, s. 9, il. Konferencja okolicznościowa i historia płockiej spółki.

— DOMINIĄK, Elżbieta.: Regionalne Inwestycje Terytorialne

w subregionie płockim – realizacja = poz. 164

131. JANKOWSKA, Natalia.: Audyt efektywności kosztowej inwestycji w infrastrukturę drogową w powiatach województwa mazowieckiego / Natalia Jankowska, Piotr Modzelewski. // Mazowsze: Studia Regionalne. – 2020, nr 32, s. 65-83, tab.

132. (KB).: Autobusy coraz droższe dla gmin. Musieli wybrać jak najmniej bolesne rozwiązanie / (kb). // Wiadomości Portal-Płock. – 2020, nr 25, s. 11, il.

Dot. redukcji liczby podmiejskich połączeń autobusowych.

133. KINALSKA, Eliza.: Redukują kursy i likwidują linie: Komunikacja Miejska za droga dla gmin? / Eliza Kinalska. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 5, s. 15, il.

Zmiany w komunikacji autobusowej w gminach wokół Płocka.

134. MARCINIĄK, Jola.: Mały łącznik – wielki problem: komu bardziej przeszkadza nadmierny hałas pod oknami / Jola Marciniak. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 8, s. 8, il.

Konflikt pomiędzy mieszkańcami rejonu Wyszogrodzka-Górna dot. drogi przecinającej osiedle.

135. MARCINIĄK, Jola.: Mamy 114 399 pojazdów: po płockich ulicach jeżdżą jaguary, bentley, aston martin i tesla... / Jola Marciniak. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 6, s. 3, il.

Płockie auta, kursanci oraz wykroczenia drogowe.

136. Oddanie do użytku obwodnicy Gąbina: powód do radości w trudnym okresie epidemii. // Echo Gąbina. – 2020, nr 1, s. 12-15, il.

— **Podsumowanie** inwestycji gminnych = poz. 172

137. STANUSZKIEWICZ-CEGŁOWSKA, Blanka.: Stanę tylko na chwilę... : codzienne płockie grzechy parkujących kierowców / Blanka Stanuszkiewicz-Cegłowska. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 2, s. 3, il.

Interwencje Straży Miejskiej dot. parkowania pojazdów w Płocku.

— TWARDOWSKI, Andrzej.: „Rok 2019 był kolejnym dobrym rokiem dla gminy Szczutowo” = poz. 99

138. ZAWADKA, Marcin.: Słupno nie chce obwodnicy / Marcin Zawadka. // Głos Słupna. – 2020, nr 1(70), s. 3

Gospodarka komunalna. Cmentarze

139. Jakie stawki za wywóz śmieci mają sąsiadujące z Płockiem gminy? / oprac. Agnieszka Stachurska. // PetroNews. – 2020, nr 3, s. 10-11, il.

Gospodarka komunalna w 15 gminach wokół Płocka.

140. LEWANDOWSKA, Anna.: Ile w gminach za śmieci?: wielkie różnice w opłatach / Anna Lewandowska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 7, dod. Tygodnik Płock, s. 4, il.

141. MAK.: Zdeprawowane groby: wandalizm na cmentarzu parafialnym / MaK. // Kurier Sierpecki. – 2020, nr 5, s. 1, 3, il. Dot. cmentarza parafialnego w Sierpcu.

142. PLECHYŃSKI, Wiktor.: Problem z segregowaniem na płockich osiedlach: „wiatr roznosi śmieci po okolicy” / Wiktor Plechczyński. // PetroNews. – 2020, nr 4, s. 11, il.

Dostosowanie spółdzielni do powszechnego nakazu segregowania odpadów.

— SADEJ, Jacek.: ORLEN wspiera strażaków = poz. 116

143. SK.: Łącznie ponad 453 tys. zł otrzymają gminy Mochowo i Rościszewo: miliony na wodociągi i kanalizację w subregionie / SK. // Kurier Sierpecki. – 2020, nr 8, s.7, il.

— TWARDOWSKI, Andrzej.: „Rok 2019 był kolejnym dobrym rokiem dla gminy Szczutowo” = poz. 99

— WIŚNIEWSKA, Joanna.: Wspólnie dbają o zabytkowe nagrobki = poz. 144

Gospodarka mieszkaniowa

— PLECHYŃSKI, Wiktor.: Problem z segregowaniem na płockich osiedlach = poz. 142

- STACHURSKA, Agnieszka.: Dawna drukarnia w Płocku-miały być lofty, jest rudera... = poz. 246

VII. ZAGADNIENIA POLITYCZNE I SPOŁECZNE

Zagadnienia ogólne

- CELMER, Mariusz.: Władze państwowe wobec Kościoła rzymskokatolickiego diecezji płockiej w latach 1945-1970 = poz. 232

Unia Europejska. Fundusze wspólnotowe

- BIAŁA, Joanna.: Będzie trochę Szwecji w Książnicy Płockiej = poz. 242
— JANKOWSKA, Natalia.: Audyty efektywności kosztowej inwestycji w infrastrukturę drogową w powiatach województwa mazowieckiego = poz. 131
— KINALSKA, Eliza.: Szczawiński Festiwal Zapustników = poz. 199

Organizacje społeczne

- CHMIELEWSKI, Rafał.: Babciu, to wszystko jest dla ciebie = poz. 129
— DOMOSŁAWSKA, Daria.: Polskie Towarzystwo Czerwonego Krzyża w obronie Płocka przed bolszewikami w 1920 r. = poz. 181
— **Siła** wolontarystycznych działań = poz. 128
— SZATKOWSKA, Lena.: Hejnał na skrzypcach Faustyna Piaska = poz. 245
144. **WIŚNIEWSKA, Joanna.:** Wspólnie dbają o zabytkowe nagrobki / Joanna Wiśniewska. // Praca i Rozwój. – 2020, nr 1(13), s. 13-15, il.
Rola płockich wolontariuszy w akcji „Ratujmy Płockie Powązki”.
— ZIELIŃSKA, Barbara.: Gdzie sztandary z tamtych lat... = poz. 240

Polityka społeczna

- DOMINIĄK, Elżbieta.: Regionalne Inwestycje Terytorialne w subregionie płockim – realizacja = poz. 164
— FURMAN, Tomasz.: Fundacja Orlen wspomaga dzieci, młodzież i lokalne społeczności = poz. 106
— WIŚNIEWSKA, Joanna.: Mądrze żyć w zagrożonym świecie = poz. 184

Praca. Bezrobocie. Zagadnienia socjalne

- **Biuletyn** Mazowieckiego Obserwatorium Rynku Pracy = poz. 6
145. **MUĆKA, Magdalena.:** Łatwiejsze wejście na rynek pracy / Magdalena Mućka. // Mazowiecki Rynek Pracy. – 2020, nr 1, s. 24, il.
Zajęcia doradcy zawodowego ze studentami Mazowieckiej Uczelni Publicznej w Płocku.
146. **Stopa** bezrobocia w powiecie: odnotowano spadek / opr. SK. // Kurier Sierpecki. – 2020, nr 6, s. 2
Dot. powiatu sierpeckiego.
147. **SULKOWSKA, Anna.:** Ułatwić studentom adaptację społeczno-zawodową / Anna Sulkowska. // Mazowiecki Rynek Pracy. – 2020, nr 1, s. 25
Zajęcia doradców zawodowych ze studentami Szkoły Wyższej im. Pawła Włodkowica w Płocku.

Opieka społeczna. Wolontariat

- (eg).: Wielkanocny stroik od prezydentowej = poz. 196
148. **KINALSKA, Eliza.:** Mieszkańcy gmin szyją na potęgę: dla mieszkańców, szpitali, sklepów i służb / Eliza Kinalska. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 13, s. 15, il.
Akcje pomocowe szycia maseczek w powiecie płockim.

149. **RAD.:** Płock znów ma rekord!: setki wolontariuszy, moc atrakcji / rad. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 2, s. 7, il.

Podsumowanie 28. finału WOŚP.

150. **RADWAŃSKA-JUSTYŃSKA, Teresa.:** Będzie mnóstwo atrakcji: płocki sztab Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy gotowy na granie i bicie rekordu / Teresa Radwańska-Justyńska. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 1, s. 5, il.

Zapowiedź wszystkich wydarzeń w ramach 28. finału WOŚP.

151. **WIŚNIEWSKA, Joanna.:** Orkiestra, która łączy ludzi / Joanna Wiśniewska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 7, dod. Tygodnik Płock, s. 1, 5, il.

28. finał Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy w płockiej Orlen Arenie.

Związki zawodowe

- ADAMKOWSKI, Arkadiusz.: Grażyna Przybylska-Wendt nie żyje = poz. 75
— MAŁECKA, Agnieszka.: Żelazna dama ze złotym sercem = poz. 76
— SZATKOWSKA, Lena.: Zawsze na miejscu = poz. 77
— SZCZUTOWSKA, Ewa.: Grażyna Przybylska-Wendt = poz. 78

Zagadnienia socjologiczne

- MARCINIĄK, Jola.: A gdyby córkę nazwać Pelargoniam... = poz. 90
152. **NOWOSIELSKI, Michał.:** Tumska na nowo: raport z badań / Michał Nowosielski. // Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Naukowego Płockiego za rok 2019. – 2020, marzec, s. 237-276, il.
Projekt „Tumska na nowo-badania” finansowany ze środków UMP w ramach zadania „Współpraca z wyższymi uczelniami w latach 2018-2019”.
153. **WIŚNIEWSKA, Joanna.:** O czym myślą młode płocczanki?: Polki 2020 / Joanna Wiśniewska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 55, dod. Tygodnik Płock, s. 1, 6-7, il.
Rozmowa z okazji Dnia Kobiet na temat roli i przyszłości kobiet.

Patologia społeczna

- MaK.: Zdeprawowane groby = poz. 141

Uroczystości. Obchody. Miejsca pamięci

154. **DANIELUK, Jacek.:** Rok pełen wydarzeń: setna rocznica obrony miasta przed bolszewikami / Jacek Danieluk. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 8, s. 17, il.
Inauguracja oraz zapowiedź wydarzeń w ramach obchodów rocznicy obrony Płocka przed bolszewikami.
155. **(KB).:** Więzieni, katowani, zamordowani. Na murze więzienia odstonięto tablicę / (kb). // Wiadomości PortalPłock. – 2020, nr 26, s. 2, il.
Dot. tablicy upamiętniającej zamordowanych w Płocku Żołnierzy Wyklętych.
156. **Rok** 2019 rokiem gen. Władysława Andersa w Sierpcu / Oprac. Marek Z. Zdrojewski. // Nasz Sierpc. – 2020, nr 1, s. 3-6, il.
157. **Uroczystość** z okazji odzyskania praw miejskich przez Czerwińsk nad Wisłą / Urząd Miasta i gminy Czerwińsk nad Wisłą. // eWyszogrod.pl 2020, nr 65, s. 5, il.
— WIŚNIEWSKA, Joanna.: O czym myślą młode płocczanki? = poz. 153

VIII. ZAGADNIENIA PRAWNO-ADMINISTRACYJNE

Zagadnienia administracyjne

158. **BOGUĆKA, Agnieszka.:** Czerwińsk znów jest miastem / Agnieszka Bogućka. // Mazowsze. Serce Polski. – 2020, nr 1,

s. 12-13, il. – (Miasto moje, a w nim)

Przywrócenie praw miejskich dla Czerwińska nad Wisłą.

159. LEWANDOWSKA, Anna.: W nas miasto było zawsze, przez pokolenia : Czerwińsk nad Wisłą / Anna Lewandowska. // *Gazeta Wyborcza*. – 2020, nr 13, dod. Tygodnik Płock, s. 1, 4-5, il.

W Czerwińsku zawsze szło się „na miasto”

Przywrócenie praw miejskich dla Czerwińska nad Wisłą.

– **Uroczystość** z okazji odzyskania praw miejskich przez Czerwińsk nad Wisłą = poz. 157

Administracja terenowa

160. MAZURSKA, Marlena.: Staram się żyć tu i teraz / Marlena Mazirska ; rozm. przepr. Anna Matuszewska. // *Ekstra Sierpc*. – 2020, nr 64, s. 1, 9, il.

Rozmowa z Marleną Mazurską - kierownikiem Delegatury Mazowieckiego Urzędu Wojewódzkiego w Płocku.

Samorząd terytorialny

– AS.: Kolejka linowa czy samochód bez kierowcy? = poz. 215

161. AS.: Na co miasto chce wydać pieniądze w 2020 roku? / AS. // *PetroNews*. – 2020, nr 1, s. 9, il.

Konferencja z prezentacją wydatków budżetowych Płocka.

– **BOGUCKA, Agnieszka.:** Czerwińsk znów jest miastem = poz. 158

162. Budżet Miasta Płocka na 2020 rok – 1.173.800.000 zł. // *MiastO!Żyje Informator Społeczny*. – 2020, nr 1, s. 4-9, il.

Planowany budżet Płocka na 2020 rok.

– **DANIELUK, Jacek.:** Komunikacja Miejska kończy 60 lat = poz. 130

163. DANIELUK, Jacek.: Rekordowy budżet województwa: dziesiątki milionów złotych trafią do subregionu płockiego / Jacek Danieluk. // *Tygodnik Płocki*. – 2020, nr 3, s. 17, il.

Planowane inwestycje z budżetu Mazowsza 2020 r.

– **DANIELUK, Jacek.:** Telefoniczno-adresowy informator dla mieszkańców = poz. 185

164. DOMINIĄK, Elżbieta.: Regionalne Inwestycje Terytorialne w subregionie płockim – realizacja / Elżbieta Dominiak, Magdalena Wojda. // *Mazowsze : Studia Regionalne*. – 2020, nr 32, s. 139-149, il.

Streszcz. w jęz. ang.

– **GŁAŻEWSKA, Katarzyna.:** Zwycięzcy projektanci filharmonii = poz. 216

– **GOŁĘBIEWSKI, Grzegorz.:** Aleksander Wernik (1890-1954) = poz. 80

165. HETKOWSKI, Wojciech.: Ta epokowa zmiana i ja: Supermiasta / Wojciech Hetkowski. // *Gazeta Wyborcza*. – 2020, nr 67, dod. Tygodnik Płock, s. 7, il.

Relacja byłego prezydenta i długoletniego radnego Płocka o najważniejszych wydarzeniach miasta z okazji 30-lecia samorządu terytorialnego.

166. KINALSKA, Eliza.: Co dalej z funduszem sołeckim?: burzliwa debata w Brudzeniu Dużym / Eliza Kinalska. // *Tygodnik Płocki*. – 2020, nr 2, s. 15, il.

Sesja Rady Gminy Brudzeń Duży.

– **KINALSKA, Eliza.:** Redukują kursy i likwidują linie = poz. 133

– **KINALSKA, Eliza.:** Szkoła w Piotrkówku do likwidacji = poz. 193

167. LEWANDOWSKA, Anna.: Co nam się w Płocku udało?: 30 lat samorządu / Anna Lewandowska. // *Gazeta Wyborcza*. – 2020, nr 61, dod. Tygodnik Płock, s. 4-5, il.

Supermiasta – Plebiscyt „Gazety Wyborczej” z okazji 30-lecia samorządu terytorialnego.

– **LEWANDOWSKA, Anna.:** Gadowski patrzył jak urzeczony: stary, co się dzieje?: przecież takich koncertów już nie ma! = poz. 203

– **LEWANDOWSKA, Anna.:** Pożegnanie z Antypodkową = poz. 123

– **LEWANDOWSKA, Anna.:** W nas miasto było zawsze, przez pokolenia = poz. 159

168. LEWANDOWSKA, Anna.: Wybierzmy wspólnie sukces 30-lecia: Supermiasta. 1990-2020... wielka przemiana Płocka. Głosujmy! / Anna Lewandowska. // *Gazeta Wyborcza*. – 2020, nr 73, dod. Tygodnik Płock, s. 4-5, il.

Supermiasta – Plebiscyt „Gazety Wyborczej” z okazji 30-lecia samorządu terytorialnego.

– **LEWANDOWSKA, Anna.:** Żegnaj, kultowa giełda samochodowa = poz. 127

– **Mak.:** Likwidacja czy połączenie? = poz. 198

169. Minął rok... : subiektywne podsumowanie roku. // *Kurier Sierpecki*. – 2020, nr 1, s. 6-9, il.

Podsumowanie wydarzeń polityczno-społecznych w 2019 roku w Sierpcu.

170. NOWAKOWSKI, Andrzej.: Dekada dla Płocka / Andrzej Nowakowski; rozm. przepr. Jan B. Nycek. // *Nasz Płock*. – 2020, nr 1(133), s. 3, il.

Rozmowa z prezydentem miasta Płocka, Andrzejem Nowakowskim.

– **Oddanie** do użytku obwodnicy Gąbina = poz. 136

171. Perzyki 2019 wręczone! / opr. MaK. // *Kurier Sierpecki*. – 2020, nr 4, s. 8-9, il.

Spotkanie podsumowujące działalność samorządu miejskiego za rok 2019 w Sierpcu.

– **PERZYSKI, Jarosław.:** Sytuacja w mieście = poz. 185

– **PLECZYŃSKI, Wiktor.:** Problem z segregowaniem na płockich osiedlach = poz. 142

172. Podsumowanie inwestycji gminnych / oprac. W. Olszewski. // *Echo Gąbina*. – 2020, nr 1, s. 20-25, il.

– **(RK).:** Ach, co to był za bal... = poz. 200

173. SK.: Kto powinien się wstydić?!: wójt podsumowuje – opozycja grzmi / SK. // *Kurier Sierpecki*. – 2020, nr 1, s. 1, 4

Burzliwa XV sesja Rady Gminy Gozdowo.

– **SK.:** Likwidują dwie szkoły = poz. 194

– **SK.:** Łącznie ponad 453 tys. zł otrzymają gminy Mochowo i Rościszewo = poz. 143

– **SOKOLNICKI, Michał.:** [Aleksander Wernik (1890-1954): legionista, urzędnik, wiceprezydent Płocka-recenzja] = poz. 81

174. Spotkanie noworoczne / Starostwo Powiatowe w Sierpcu. // *Ekstra Sierpc*. – 2020, nr 61, s. 1, 4-5, il.

Spotkanie noworoczne samorządowców z terenu powiatu sierpeckiego.

– **STANUSZKIEWICZ-CEGŁOWSKA, Blanka.:** Stanę tylko na chwilę... = poz. 137

– **TWARDOWSKI, Andrzej.:** „Rok 2019 był kolejnym dobrym rokiem dla gminy Szczutowo” = poz. 99

– **Uroczystość** z okazji odzyskania praw miejskich przez Czerwińsk nad Wisłą = poz. 157

– **WIŚNIEWSKA, Joanna.:** Hubercie, będzie cię brakowało = poz. 59

– **WIŚNIEWSKA, Joanna.:** Mądrze żyć w zagrożonym świecie = poz. 184

– **WIŚNIEWSKA, Joanna.:** Nasz nowy hejnalista = poz. 64

175. WIŚNIEWSKA, Joanna.: Wójt Słupna: jesteśmy najlepsi. Zawsze byliśmy: gmina Słupno wyróżnia przedsiębiorców, partnerów / Joanna Wiśniewska. // *Gazeta Wyborcza*. – 2020, nr 13, dod. Tygodnik Płock, s. 6, il.

– **WIŚNIEWSKA, Joanna.:** Zdalne lekcje – czy to się uda? = poz. 191

– **ZAWADKA, Marcin.:** Słupno nie chce obwodnicy = poz. 138

Sądownictwo

- STACHURSKA, Agnieszka.: Dawna drukarnia w Płocku-miały być lofty, jest rudera... = poz. 246

Bezpieczeństwo publiczne. Policja

- 176. GOŁĘBIEWSKI, Grzegorz.:** [Płocka policja okresu międzywojennego - recenzja] / Grzegorz Gołębiwski. // Notatki Płockie. – 2020, nr 1/262, s. 44-45, il.

Zawiera rec. książki: Płocka policja okresu międzywojennego, wydanie II uzupełnione i rozszerzone / Adam Łaszczewski. – Płock, 2019.

- 177. IP.:** I miejsce w garnizonie: podsumowanie 2019 roku / IP. // Kurier Sierpecki. – 2020, nr 10, s. 2, il.

Podsumowanie działań KP Policji w Sierpcu.

- MARCINIAK, Jola.: Mamy 114 399 pojazdów = poz. 135
— **Minął rok...** = poz. 169

- 178. PAJDAŁA, Izabela.:** Wie, kiedy jest potrzebny: „policjant, który mi pomógł” / Izabela Pajdała. // Policja 997. – 2020, nr 2, s. 23, il.

Starszy asp. Andrzej Matczak laureatem 12. edycji konkursu „Policjant, który mi pomógł”.

- STANUSZKIEWICZ-CEGŁOWSKA, Blanka.: Stanę tylko na chwilę... = poz. 137

IX. WOJSKO

- 179. GOŁĘBIEWSKI, Grzegorz.:** Zachowanie żołnierzy Armii Czerwonej na terenie północno-zachodnich powiatów województwa warszawskiego w 1945 i 1946 r. w dokumentach archiwalnych. Część II – powiaty płocki i gostyński / Grzegorz Gołębiwski, Mariusz Żuławnik. // Notatki Płockie. – 2020, nr 1/262, s. 16-29

Streszcz. w jęz. angielskim.

- KUĆKO, Wojciech.: [Kapelani wojskowi na drogach ku niepodległości: sto biogramów na stulecie Biskupstwa Polowego w Polsce – recenzja] = poz. 53

- 180. MACIASZEK, Jolanta.:** Przysięga wojskowa: mazowiecki terytorialista / Jolanta Maciaszek. // Kurier Sierpecki. – 2020, nr 8, s. 9, il.

Uroczysta przysięga wojskowa żołnierzy WOT z 65. batalionu lekkiej piechoty w Pomiechówku na stadionie w Sierpcu.

X. OCHRONA ZDROWIA

Służba zdrowia

- ADAMKOWSKI, Arkadiusz.: Grażyna Przybylska-Wendt nie żyje = poz. 75

- DOMINIAK, Elżbieta.: Regionalne Inwestycje Terytorialne w subregionie płockim – realizacja = poz. 164

- 181. DOMOSŁAWSKA, Daria.:** Polskie Towarzystwo Czerwonego Krzyża w obronie Płocka przed bolszewikami w 1920 r. / Daria Domosławska. // Gazeta Szkoły Wyższej im. Pawła Włodkowica. – 2020, nr 51, s. 12-13, il.

- KOWALSKA, Katarzyna J.: Życie i śmierć Lekarza = poz. 74

- LEWANDOWSKA, Anna.: Trzeba być odpowiedzialnym = poz. 55

- MAŁECKA, Agnieszka.: Żelazna dama ze złotym sercem = poz. 76

- 182. OBREBSKI, Mariusz.:** Sierpecki oddział chirurgiczny: realia i przyszłość / Mariusz Obrębski; rozm. przepr. Anna Matuszewska. // Ekstra Sierpc. – 2020, nr 60, s. 1, 5, il.

Rozmowa z Mariuszem Obrębskim, nowym ordynatorem oddziału chirurgicznego w Sierpcu.

- SZATKOWSKA, Lena.: Zawsze na miejscu = poz. 77

- SZCZUTOWSKA, Ewa.: Grażyna Przybylska-Wendt = poz. 78

- 183. WANECKI, Jarosław.:** Lekarze powitają płocczan: jubileuszowy koncert / Jarosław Wanecki. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 7, dod. Tygodnik Płock, s. 1, 6, il. – (Terapia zastępcza)

Lekarze życzą zdrowia

30-lecie Okręgowej Izby Lekarskiej w Płocku.

Higiena. Epidemiologia

- 184. DANIELUK, Jacek.:** Telefoniczno-adresowy informator dla mieszkańców: jak pracują płockie urzędy, co można załatwić osobiście, gdzie dzwonić? / Jacek Danieluk, Teresa Radwańska-Justyńska. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 12, s. 3, il.

Funkcjonowanie płockich urzędów w czasie zagrożenia epidemicznego.

- FURMAN, Tomasz.: Orlen rozwija społeczną odpowiedzialność biznesu = poz. 100

- KINALSKA, Eliza.: Mieszkańcy gmin szyją na potęgę = poz. 148

- LEWANDOWSKA, Anna.: Ludzie tego nie wytrzymają = poz. 97

- LEWANDOWSKA, Anna.: Trzeba być odpowiedzialnym = poz. 55

- LIBERA, Piotr.: Apel biskupa płockiego o modlitwę i wyobraźnię miłosierdzia w czasie Wielkiego Postu 2020 = poz. 234

- LIBERA, Piotr.: Bóg o nas nie zapomni = poz. 235

- 185. PERZYSKI, Jarosław.:** Sytuacja w mieście / Jarosław Perzyński. // Kurier Sierpecki. – 2020, nr 12, s. 4, il.

Sytuacja w Sierpcu po ogłoszeniu stanu epidemii.

- **Polscy** czempioni nie zawodzą w sytuacji kryzysowej = poz. 114

- 186. RADWAŃSKA-JUSTYŃSKA, Teresa.:** Szkoła przez internet: rodzice: nie jesteśmy w stanie tego opanować / Teresa Radwańska-Justyńska. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 13, s. 3, il.

Zdalne nauczanie w płockich placówkach związane z zagrożeniem epidemicznym.

- 187. WIŚNIEWSKA, Joanna.:** Mądrze żyć w zagrożonym świecie: koronawirus / Joanna Wiśniewska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 61, dod. Tygodnik Płock, s. 1, 3, il.

Wszystko się zmieniło : zagrożenie koronawirusem

XI. NAUKA OŚWIATA KULTURA

Szkolnictwo wyższe

Mazowiecka Uczelnia Publiczna

- MUĆKA, Magdalena.: Łatwiejsze wejście na rynek pracy = poz. 145

Politechnika Warszawska

- **Dostał** klucz... = poz. 85

- 188. 50 lat** kształcenia chemików na Politechnice Warszawskiej Filii w Płocku. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 25, dod. Tygodnik Płock, s. 2

Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica

- SULKOWSKA, Anna.: Ułatwić studentom adaptację społeczno-zawodową = poz. 147

Nauka. Zagadnienia ogólne

Towarzystwo Naukowe Płockie

- 189. SOBOCIŃSKI, Michał.:** Działalność biblioteki Towarzystwa Naukowego Płockiego w Bielsku w latach 1908-1913 / Michał Sobociński. // Notatki Płockie. – 2020, nr 1/262, s. 8-15, il.

Streszcz. w jęz. ang.

Zawiera czarno-białe fotografie Bielska z pocz. XX wieku.

– **Sprawozdanie** z działalności Towarzystwa Naukowego Płockiego za rok 2019 = poz. 43

– SZATKOWSKA, Lena.: Nowości wydawnicze = poz. 57

190. SZATKOWSKA, Lena.: Zaczęło się w Małachowiance... : Towarzystwo Naukowe Płockie ogłosiło program obchodów 200-lecia / Lena Szatkowska. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 4, s. 10, il.

Oświata. Zagadnienia ogólne

– **Minął** rok... = poz. 169

– RADWAŃSKA-JUSTYŃSKA, Teresa.: Szkoła przez internet = poz. 187

191. WIŚNIEWSKA, Joanna.: Zdalne lekcje – czy to się uda?: szkoła w internecie / Joanna Wiśniewska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 73, dod. Tygodnik Płock, s. 4-5, il.

Problemy zdalnego nauczania w czasie pandemii koronawirusa.

Szkolnictwo podstawowe

192. KINALSKA, Eliza.: Odsunięto widmo likwidacji, ale... : szkoła w Nowych Krubicach ma stać się filią / Eliza Kinalska. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 8, s. 15, il.

Decyzja Rady Gminy Bulkowo dot. Szkoły Podstawowej im. ks. Jana Twardowskiego w Nowych Krubicach.

193. KINALSKA, Eliza.: Szkoła w Piotrkówku do likwidacji: mieszkańcy protestują, radni są „za” / Eliza Kinalska. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 6, s. 15, il.

Sesja Rady Gminy Słubice dot. likwidacji szkoły w Piotrkówku i ograniczenia oddziały szkoły w Świniarach.

– **Podsumowanie** inwestycji gminnych = poz. 172

194. SK.: Likwidują dwie szkoły: radni przegłosowali / SK. // Kurier Sierpecki. – 2020, nr 4, s. 1, 3, il.

Likwidacja Szkół Podstawowych w Osieku i Słupi w gminie Zawidz.

Szkolnictwo ogólnokształcące

195. WIŚNIEWSKA, Joanna.: Młodzi z pasją i dobrym sercem: Zwolnieni z teorii / Joanna Wiśniewska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 31, dod. Tygodnik Płock, s. 8-9, il.

Projekty uczniów Małachowianki realizowane w ramach ogólnopolskiej olimpiady „Zwolnieni z teorii”.

Szkolnictwo specjalne

196. (EG).: Wielkanocny stroik od prezydentowej: Agata Kornhauser-Duda w Mocarzewie / (eg). // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 10, s. 12, il.

Wizyta Pierwszej Damy u sióstr zmartwychwstańek zbierających fundusze na budowę „Domu Mocarza”.

Oświata dorosłych

197. Ciekawe rzeczy dzieją się w Ziarnie. // Wieści z Wiśły. – 2020, nr 108, s. 30-31, il.

Stowarzyszenie Ekologiczno-Kulturalne „Ziarno” w Grzybowie.

Przedszkola

198. MAK.: Likwidacja czy połączenie?: sesja Rady Miejskiej / MaK. // Kurier Sierpecki. – 2020, nr 5, s. 5, il.

Dot. Miejskiego Przedszkola nr 1 „Słoneczna Jedyneczka” w Sierpcu.

Kultura

– LEWANDOWSKA, Anna.: Wybierzmy wspólnie sukces 30-lecia = poz. 168

– **MiastO!Żyje** = poz. 31

– **MiastO!Żyje** = poz. 32

Imprezy kulturalne

199. KINALSKA, Eliza.: Szczawiński Festiwal Zapustników: anioły, diabły, czarownice i kominarze, czyli... / Eliza Kinalska. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 9, s. 15, il.

Pierwsza edycja festiwalu zwyczajów zapustowych w GOK-u w Szczawinie Kościelnym.

– **Minął** rok... = poz. 169

– RADWAŃSKA-JUSTYŃSKA, Teresa.: Trwa festiwal Zorzy Polarnej = poz. 89

200. (RK).: Ach, co to był za bal... / (RK). // Głos Słupna. – 2020, nr 1(70), s. 12, il.

I Bal Przedsiębiorców Gminy Słupno.

– WIŚNIEWSKA, Joanna.: Wójt Słupna: jesteśmy najlepsi. Zawsze byliśmy = poz. 175

Muzea i wystawy

Muzeum Mazowieckie

– GŁOWACKA, Jolanta.: Mateczka = poz. 68

– GŁOWACKA, Jolanta.: Zgłaszam do Galerii Wielkich Płoczan Mateczkę, Założycielkę mariawityzmu = poz. 69

– LEWANDOWSKA, Anna.: Płock był także ich miastem = poz. 54

– LEWANDOWSKA, Anna.: Stwórzmy Galerię wielkich płoczan = poz. 73

– **Miasto** ogród i jego budowniczości = poz. 56

– STAŃCZAK, Michał.: Witold Zglenicki – „polski Nobel” = poz. 84

201. SZATKOWSKA, Lena.: Ekspozycja art-déco, sławni płoczan i super wóz: w 2021 roku Muzeum skończy 200 lat / Lena Szatkowska. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 1, s. 10, il.

Dot. m.in. szczegółów ekspozycji stałej art-déco w nowym gmachu Muzeum Mazowieckiego.

Muzeum Żydów Mazowieckich

202. MAŁECKA, Agnieszka.: Co ocala życie: spotkanie w Muzeum Żydów Mazowieckich w Płocku / Agnieszka Małeczka. // Gość Niedzielny. – 2020, nr 10, dod. Gość Płocki, nr 10/575, s. IV, il.

Spotkanie z cyklu „Choćby jedno życie, choćby kromka chleba”. Przekazanie zbiorów judaików do płockiego muzeum.

Kultura fizyczna. Sport

203. LEWANDOWSKA, Anna.: Gadowski patrzył jak urzeczony: stary, co się dzieje?: przecież takich koncertów już nie ma! / Anna Lewandowska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 61, dod. Tygodnik Płock, s. 6-7, il.

Koncert zespołu IRA w nowej hali sportowej w Maszewie Dużym, gm. Stara Biała.

204. LISTKOWSKI, Marek.: Nowy rok – nowe nadzieje: wywiad z trenerem Mazura, Markiem Listkowkim / Marek Listkowski; rozm. przepr. MaK. // Kurier Sierpecki. – 2020, nr 3, s. 16, il.

– MALANOWSKI, Jerzy. : Żegnamy trenera-ikonę piłki ręcznej = poz. 67

205. MARCINIAK, Jola.: Chciałoby się poświęcić sukces... : wioślarze i Orlen Wiśła zwycięzcami 17. Plebiscytu / Jola Marciniak. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 13, s. 29, il.

Plebiscyt na Najpopularniejszego Sportowca i Trenera 2019 roku.

– **Minął** rok... = poz. 169

– MUZYCZUK, Michał.: Pustynny finisz Polaków = poz. 111

– MUZYCZUK, Michał.: Wśród arabskich piasków = poz. 112

– OBAJTEK, Daniel.: Silne spółki to mocna gospodarka = poz. 113

– OPIATOWSKI, Ryszard.: Zespół z bogatą historią = poz. 115

— RACINIEWSKA, Anna.: Liczy się i przedsiębiorczość, i odpowiedzialność = poz. 117
206. SOBOLEWSKI, Radosław.: Nafciarze są mocniejsi: ekstraklasa: Wisła P. / Radosław Sobolewski; not. Maciej Wąsowski. // Przegląd Sportowy. – 2020, nr 44, s. 8, il.
Podsumowanie sezonu 2019/2020 przez trenera Wisły Płock.
— SZCZEPANIK, Artur.: Alfa Romeo Racing Orlen z Kubicą w składzie = poz. 118
207. SZCZEPANIK, Artur.: Orlen Wisła wicemistrzem Polski: piłka ręczna / Artur Szczepanik. // Gazeta Polska Codziennie. – 2020, nr 70, Dodatek Mazowiecki, s. 4, il.

PGNiG Superliga Mężczyzn

208. WĄSOWSKI, Maciej.: Górna ósemka jak tytuł: Wisła Płock / Maciej Wąsowski. // Przegląd Sportowy. – 2020, nr 31, dod. Skarb Kibica, s. 80-83, il., tab.

Ekstraklasa piłki nożnej – sezon 2019/20 wiosna.

209. WĄSOWSKI, Maciej.: Najlepsza jesień w karierze: ekstraklasa / Maciej Wąsowski. // Przegląd Sportowy. – 2020, nr 5, s. 6-7, il.

Dominik Furman z Wisły Płock powołany do kadry narodowej piłki nożnej.

210. WĄSOWSKI, Maciej.: Problemem wykorzystywanie sytuacji / Maciej Wąsowski; rozm. przepr. Mateusz Lenkiewicz. // Czas Wisły. – 2020, nr 128, s. 14-15, il.

Rozmowa z dziennikarzem Przeglądu Sportowego, Maciejem Wąsowskim, dot. drużyn Wisła Płock i Raków Częstochowa.

211. WYCZAŁKOWSKI, Artur.: Cel? Powrót do IV ligi: wywiad z trenerem Kasztelana Arturem Wycząłkowskim/ Artur Wycząłkowski; rozm. przepr. MaK. // Kurier Sierpecki. – 2020, nr 4, s. 16, il.

XIII. LITERATURA PIĘKNA

Historia literatury

— PODPORA, Agnieszka.: Tylko trochę głupich słów = poz. 214

Poezja

212. Powiatowy Kącik Literacki: Jan Kotliński. // Biuletyn Informacyjny Powiatu Gostynińskiego. – 2020, nr 24, s. 17-18
Zawiera wiersze: „Zapach chleba”, „Jan Paweł II”, „Gostynin”, „Dobroć serca”.

213. RADZKA, Zenona.: Powiatowy Kącik Literacki: Zenona Radzka / Zenona Radzka. // Biuletyn Informacyjny Powiatu Gostynińskiego. – 2020, nr 24, s. 15-16
Zawiera wiersze: „Do kraju ojców”, „Koronawirus”, „Życzenia”.

Proza

214. PODPORA, Agnieszka.: Tylko trochę głupich słów / Agnieszka Podpora. // Nowe Książki. – 2020, nr 2, s. 48-49, il.

Zawiera rec. książki: Niewysłane listy / Franciszka Themerson, Stefan Themerson. – Gdańsk; Warszawa, 2019.

XIV. SZTUKA

Architektura. Planowanie przestrzenne

215. AS.: Kolejka linowa czy samochód bez kierowcy?: miasto analizuje sposoby dostania się na nabrzeże / AS. // PetroNews. – 2020, nr 1, s. 1, il.

Dot. utworzenia kolejki linowej jako części zagospodarowania Placu Obrońców Warszawy.

216. GŁĄŻEWSKA, Katarzyna.: Zwycięzcy projektanci filharmonii: Płock był dla nas odkryciem / Katarzyna Głazurewska; rozm. przepr. Agnieszka Stachurska. // PetroNews. – 2020, nr 3, s. 14, il.

Rozmowa z Katarzyną Głazurewską z Plus3 Architektki; zawiera

zdjęcia wizualizacji placu i budynku filharmonii.

— LEWANDOWSKA, Anna.: Pożegnanie z Antypodkową = poz. 123

— LEWANDOWSKA, Anna.: Rodzi się płocka filharmonia = poz. 223

— MARCINIAK, Jola.: Mały tęcznik – wielki problem = poz. 134

— NOWOSIELSKI, Michał.: Tumska na nowo = poz. 152

— POPŁAWSKI, Bogdan.: Obwałowania miasta lokacyjnego Żychlina = poz. 93

— ŻYLIŃSKI, Jan.: Londyńskie Gozdowo – polska wyspa na angielskim morzu = poz. 70

Malarstwo. Grafika. Rzeźba

217. KONARSKA-PABINIAK, Barbara.: Przeprowadzka świętych do zamku w Gostyninie: był Car i jego rodzina, teraz Ewangeliści / Barbara Konarska-Pabiniak. // Nasz Płock. – 2020, nr 1(133), s. 2, il.

Dot. otwarcia Sali Muzealnej wraz z przeniesionymi z cerkwi freskami przedstawiającymi Ewangelistów.

Teatr

— FRĄTCZAK, Kamil.: Nie warto się poddawać – rozmowa z Kamilem = poz. 63

— JÓŹWIĄK, Ewa.: Było fajnie, ale i starsznie = poz. 65

218. (LESZ).: Literacka ikona Barbary Misiun: w ramach Sceny Inicjatyw Aktorskich / (lesz). // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 7, s. 23, il.

Zawiera rec. przedstawienia: Skowronek /reż. Barbara Misiun; Teatr Dramatyczny im. Jerzego Szaniawskiego, Płock.

219. MOKROWIECKI, Marek.: Teatr Dramatyczny im. Jerzego Szaniawskiego / Marek, Mokrowiecki. // Aktualności Teatru Płockiego. – 2020, nr styczeń, s. 18-19, il.

220. MOKROWIECKI, Marek.: Teatr to tajemnica: z wizytą u artysty / Marek Mokrowiecki; rozm. przepr. Monika Gontarczyk. // Mazowsze. Serce Polski. – 2020, nr 2, s. 48-49, il.

Rozmowa z dyrektorem Markiem Mokrowieckim nt. 45-lecia działalności Płockiego Teatru Dramatycznego.

— SZATKOWSKA, Lena.: Z Mirą grał w „Żołnierzu Królowej Madagaskaru” = poz. 86

221. Teatr płocki 1975-2020. // Aktualności Teatru Płockiego. – 2020, nr styczeń s. 2-6, il.

Dot. spotkania pt. „Jak się robi teatr?” w 2018 r. Zawiera wspomnienia o początkach płockiego teatru.

Muzyka

222. CZAJKOWSKI, Grzegorz.: Sala koncertowa o krok bliżej: budynek filharmonii w Płocku / Czajkowski Grzegorz. // Nasz Płock. – 2020, nr 1(133), s. 1, 5, il.

— FRĄTCZAK, Kamil.: Nie warto się poddawać – rozmowa z Kamilem = poz. 63

— LEWANDOWSKA, Anna.: Gadowski patrzył jak urzeczony: stary, co się dzieje?: przecież takich koncertów już nie ma! = poz. 203

223. LEWANDOWSKA, Anna.: Rodzi się płocka filharmonia: tak spełniają się marzenia / Anna Lewandowska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 31, dod. Tygodnik Płock, s. 1, 4-5, il.

Rozstrzygnięcie konkursu architektonicznego na salę koncertową i zagospodarowanie Nowego Rynku w Płocku.

224. MAŁECKA, Agnieszka.: Nie było tygodnia bez koncertu...: jubileusz w Płocku / Agnieszka Małeczka. // Gość Niedzielny. – 2020, nr 9, dod. Gość Płocki, nr 9/574, s. IV, il.

Dot. życia muzycznego w Płocku na pocz. XX w. oraz wystawy poświęconej Płockiemu Towarzystwu Muzycznemu im. Wacława Lachmana w Książnicy Płockiej.

225. MIECZYKOWSKI, Adam.: Wszystko musi grać / Adam

Mieczkowski; rozm. przepr. Lena Szatkowska. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 7, s. 10, il.

Rozmowa z dyrektorem Płockiej Orkiestry Symfonicznej.

226. ORLICZ-RABIEGA, Piotr.: Elektronicznie w filharmonii – czemu nie?: Audioriver 2020 / Piotr Orlicz-Rabiega; rozm. przepr. Joanna Wiśniewska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 37, dod. Tygodnik Płock, s. 1, 6-7, il.

Rozmowa z organizatorem płockiego festiwalu Audioriver.

227. Płock pro musica: 120-lecie Płockiego Towarzystwa Muzycznego im. Wacława Lachmana / redakcja Joanna Banaśiak. – Płock: Książnica Płocka im. Władysława Broniewskiego: Płockie Towarzystwo Muzyczne im. Wacława Lachmana, 2020. – 48 stron: ilustracje; 21 cm.

Katalog wystawy „Płock pro musica” przygotowanej w 120. rocznicę założenia Płockiego Towarzystwa Muzycznego im. Wacława Lachmana. – Zawiera kalendarium 1900-2020.

ISBN 978-83-66228-09-2

– SK.: Książdz kanonik Franciszek Kuć = poz. 71

– SZATKOWSKA, Lena.: Hejnał na skrzypcach Faustyna Piaska = poz. 245

– WIŚNIEWSKA, Joanna.: Hubercie, będzie cię brakowało = poz. 59

– WIŚNIEWSKA, Joanna.: Nasz nowy hejnalista = poz. 64

Film

– LEWANDOWSKA, Anna.: Tacy piękni, szczęśliwi ludzie = poz. 95

228. ŁABARZEWSKI, Radosław.: Filmowy Płock: spacer po „nagręconym mieście”: przewodnik / koncepcja projektu Radosław Łabarzewski, Iwona Krajewska; oprawa graficzna i skład Robert Parzychowski. – Płock: Płocka Lokalna Organizacja Turystyczna, [2020]. – 51 stron: ilustracje; 21 cm.

Spacer po filmowym Płocku

ISBN 978-83-955790-1-1

Fotografia

229. LEWANDOWSKA, Anna.: Taki ich Płock: 40. taka wystawa / Anna Lewandowska. // Gazeta Wyborcza. – 2020, nr 19, dod. Tygodnik Płock, s. 1, 5, il.

40. wystawa Płockiego Towarzystwa Fotograficznego „Mój Płock” w Książnicy Płockiej.

– STACHURSKA, Agnieszka.: Najlepsza mielonka, krakowska, pasztetowa... = poz. 122

XV. ZAGADNIENIA WYZNANIOWE

230. BOCHENEK, Małgorzata.: Miejsce, które wybrał Jezus : Płock / Małgorzata Bochenek. // Nasz Dziennik. – 2020, nr 39, s. 11, il.

Przygotowania do jubileuszu 90. rocznicy pierwszego objawienia orędzia o Bożym Miłosierdziu (22.02. 1931).

231. BRZEZIŃSKI, Tomasz.: Smak miłosierdzia / Tomasz Brzeziński; rozm. przepr. Małgorzata Bochenek. // Nasz Dziennik. – 2020, nr 43, s. 1, 16, il.

Rozmowa z ks. Tomaszem Brzezińskim, rektorem sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Płocku nt. przygotowań do jubileuszu 90. rocznicy pierwszego objawienia orędzia o Bożym Miłosierdziu (22.02.1931).

232. CELMER, Mariusz (1977-).: Władze państwowe wobec Kościoła rzymskokatolickiego diecezji płockiej w latach 1945-1970 / Mariusz Celmér. – Wyd. 1. – Płock: Muzeum Mazowieckie; Kraków: Wydawnictwo Avalon, copyright 2020. – 752, [4] strony; 24 cm.

Bibliografia na stronach 699-725. Indeks.

ISBN 978-83-64676-46-8 – ISBN 978-83-7730-401-3

– GŁOWACKA, Jolanta.: Mateczka = poz. 68

233. (KB).: Trwa remont Sanktuarium Miłosierdzia Bożego / (kb). // Wiadomości PortalPłock. – 2020, nr 25, s. 7, il.

– KUĆKO, Wojciech.: [Kapelani wojskowi na drogach ku niepodległości: sto biogramów na stulecie Biskupstwa Polowego w Polsce – recenzja] = poz. 53

234. LIBERA, Piotr.: Apel biskupa płockiego o modlitwę i wyobraźnię miłosierdzia w czasie Wielkiego Postu 2020 / Piotr Libera. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 11, s. 9, il.

List pasterski biskupa Piotra Libery z zaleceniami dla duchownych i wiernych w czasie zagrożenia epidemią.

235. LIBERA, Piotr.: Bóg o nas nie zapomni! / Piotr Libera; rozm. przepr. Elżbieta Grzybowska. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 12, s. 9, il.

Rozmowa z biskupem Piotrem Liberą.

236. MILEWSKI, Mirosław.: Zawsze możemy mieć swój Damaszek / Mirosław Milewski; rozm. przepr. Michał Bondyra. // Miesięcznik Pasterski Płocki. – 2020, nr 1, s. 81-84

Rozmowa z biskupem Mirosławem Milewskim.

237. MISIASZEK, Kazimierz (1953-).: Salezianie i system prewencyjny w Parafii św. Stanisława Kostki w Płocku / Kazimierz Misiaszek sdb. – Warszawa: [wydawca nieznany], 2020. – 25, [5] strony: ilustracje kolorowe; 21 cm.

Bibliografia na stronie [30].

238. PŁUCIENNIK, Łukasz.: O początkach mariawityzmu, archiwum watykańskim i nieznanach dokumentach oraz ich (nad/re/nie)interpretacji: [Święte Oficjum a mariawici-recenzja]. część 1 / Łukasz Płuciennik. // Mariawita. – 2020, nr 1/3, s. 20-22, il.

Zawiera rec. książki: Święte Oficjum a mariawici / Henryk Seweryniak. – Płoc, 2014.

– SK.: Książdz kanonik Franciszek Kuć = poz. 71

– SZKUDLARSKA, Anna.: Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Płocku = poz. 66

239. WALUŚ, Konrad Jan.: Ich ostatnia droga: sąsiedzi znani i mniej znani / Konrad Jan Waluś. // Głos Słupna. – 2020, nr 1(70), s. 11, il.

Duchowni z diecezji płockiej zamordowani w obozie w Działdowie.

240. ZIELIŃSKA, Barbara.: Gdzie sztandary z tamtych lat...: nieco historii pracowni haftu przy Zgromadzeniu Sióstr Mariawitek w Płocku / Barbara Zielińska. // Mariawita. – 2020, nr 1/3, s. 16-19, 59, il.

Zawiera zdjęcia sztandarów płockich organizacji z lat 50-tych i 60-tych XX wieku.

XVI. KSIĄŻKA I CZYTELNICTWO. BIBLIOTEKI

Biblioteki naukowe

– SOBOCIŃSKI, Michał.: Działalność biblioteki Towarzystwa Naukowego Płockiego w Bielsku w latach 1908-1913 = poz. 189

Biblioteki publiczne

241. BEDYK, Artur.: Wieści z Gminnej Biblioteki Publicznej w Słubicach / Artur Bedyk. // Wieści znad Wisły. – 2020, nr 108, s. 20-22, il.

Książnica Płocka im. Władysława Broniewskiego

242. BIAŁA, Joanna.: Będzie trochę Erasmus+ / Joanna Biała. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 3, s. 18, il.

Projekt „Biblioteka-dobry społeczny biznes” zrealizowany przez Książnicę Płocką.

243. BIAŁA, Joanna.: Płoczanin w bibliotece: co czytamy, jak szukamy, czy często odwiedzamy? / Joanna Biała. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 8, s. 7, il.

Rozmowa z dyrektorem Książnicy Płockiej, Joanną Banasiak, oraz kierownikami filii, czytelni głównej i wypożyczalni.
— LEWANDOWSKA, Anna.: Taki ich Płock = poz. 229
244. (M.A.): 40 lat twórczości, 21 książek: benefis Anny Kühn-Cichockiej / (m.a.). // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 3, s. 10, il. Uroczystość z okazji 40-lecia pracy artystycznej i 80-tych urodzin Anny Kühn-Cichockiej w Książnicy Płockiej.
— MAŁECKA, Agnieszka.: Nie było tygodnia bez koncertu... = poz. 224
— **Płock pro musica** = poz. 227
245. SZATKOWSKA, Lena.: Hejnał na skrzypcach Faustyna Piaska: 120 Płockiego Towarzystwa Muzycznego im. Wacława Lachmana / Lena Szatkowska. // Tygodnik Płocki. – 2020, nr 10, s. 8, il.
Wystawa „Płock pro musica” z okazji 120-lecia Płockiego Towarzystwa Muzycznego im. Wacława Lachmana.

Drukarnstwo. Księgarstwo

246. STACHURSKA, Agnieszka.: Dawna drukarnia w Płocku – miały być lofty, jest rudera... : jak wyglądała jej historia? / Agnieszka Stachurska. // PetroNews. – 2020, nr 4, s. 1, 14, il.

Dawna Drukarnia Braci Detrychów - historia zakładu oraz nieudanej inwestycji mieszkaniowej.

Czasopiśmiennictwo. Dziennikarstwo

— GAJEWSKI, Sławomir.: Odmieńcy Płocka i Tallina = poz. 87

247. SMOLIŃSKI, Leszek.: [Tłuchowskie Zeszyty Historyczno-Społeczne nr XV-recenzja] / Leszek Smoliński. // Miesięcznik Pasterski Płocki. – 2020, nr 1, s. 90-93

Zawiera rec. rocznika: Tłuchowskie Zeszyty Historyczno-Społeczne. – Płock, 2019.

INDEKS OSOBOWY

- Adamkowski, Arkadiusz 14, 75
 AS. 161, 215
 Asiński, Wojciech 48
 Banasiak, Joanna 227
 Bedyk, Artur 241
 Biała, Joanna 242-3
 Bielińska, Kamila 13
 Bochenek, Małgorzata 230, 231
 Bogucka, Agnieszka 94, 158
 Bondyra, Michał 21, 236
 Brzeziński, Tomasz 231
 Bziuk, Justyna 1
 Cegłowska, Blanka. zob. Stanuszkiewicz-Cegłowska, Blanka
 Celmer, Mariusz 232
 Chmielewski, Rafał 129
 Ciesielska, Maria 9
 Czajkowski, Grzegorz 222
 Czerniecki, Stefan 88
 Danieluk, Jacek 130, 154, 163, 184
 Dąbrowska, Gabriela. zob. Nowak-Dąbrowska, Gabriela
 Dąbrowska, Weronika 20
 Dąbrowski, Piotr 72
 D.E. 100
 Deja, Monika 50
 Dominiak, Elżbieta 164
 Domosławska, Daria 181
 Dwojnych, Andrzej 25
 Dybowski, Jarosław 103
 (eg). 196
 Felczak, Paweł 96
 Frątczak, Kamil 63
 Furman, Tomasz 104-7
 Gajewski, Sławomir 87
 Gąsiorowski, Paweł Bogdan 125
 Głazewska, Katarzyna 216
 Głowacka, Jolanta 68-9
 Głowacka, Mariola 39
 Gołębiowski, Grzegorz 36, 80, 176, 179
 Gontarczyk, Monika 220
 Górnikiewicz, Julia 20
 Grzybowska, Elżbieta 235
 Hełkowski, Wojciech 165
 Hylander-Tureniec, Halina 72
 IP. 177
 Istał, Izabela 1
 Jakacka, Weronika 20
 Jankowska, Natalia 131
 Józwiak, Ewa 65
 Jurko-Wieczorkowska, Zofia Maria 83
 Justyńska, Teresa. zob. Radwańska-Justyńska, Teresa
 Kamińska, Małgorzata 17
 (kb). 132, 155, 233
 Kinałska, Eliza 98, 133, 148, 166, 1923, 199
 Kłobukowski, Paweł 11
 Konarska-Pabiniak, Barbara 217
 Kowalska, Iwona. zob. Typiak-Kowalska, Iwona
 Kowalska, Katarzyna J. 74
 Kowalski, Artur 108, 109
 Kozakowska, Katarzyna 6
 Kozłowska, Ewa 1
 Kozubek, Elżbieta 27
 Krajewska, Iwona 228
 Krajewski, Kazimierz 61
 Krawiec, Szymon 114
 Krupińska, Sylwia 22
 Kućko, Wojciech 53
 Kunavar, Marta. zob. Szatkowska-Kunavar, Marta
 (lesz). 218
 Lewandowska, Anna 54-5, 62, 73, 95, 97, 123, 127, 140, 159,
 167-8, 203, 223, 229
 Lewandowska, Sandra 20
 Libera, Piotr 234-5
 Lichtensztajn, Tema 72
 Lipińska, Wiesława 26
 Listkowski, Marek 204
 Łabarzewski, Radosław 228
 (m.a.). 244
 Maciaszek, Jolanta 180
 MaK 63, 141, 171, 198, 204, 211
 Malanowski, Jerzy 67
 Malczyk, Dariusz 33
 Matecka, Agnieszka 76, 96, 202, 224
 Marciniak, Jola 90, 134-5, 205
 Marcinkowska, Ilona 20
 MAT. 124
 Mateusz Lenkiewicz 210
 Matuszewska, Anna 10, 79, 182
 Mazurska, Marlena 160
 Mazurska, Wiesława 1
 Mądral, Dorota 121
 Michnik, Adam 14
 Mieczkowski, Adam 225
 Milewski, Mirosław 236
 Mioduszevska-Olszewska, Monika 65
 Misiaszek, Kazimierz 237
 Modzelewski, Piotr 131
 Mokrowiecki, Marek 219-20
 Mućka, Magdalena 145
 Muzyczuk, Michał 111-112
 Newman, Joshua 72
 Nowak-Dąbrowska, Gabriela 72
 Nowakowski, Andrzej 170
 Nowosielski, Michał 152
 Nycek, Jan B. 170
 Obajtek, Daniel 113-114
 Obrebski, Mariusz 182
 Odolczyk, Marcin 18
 Olszewska, Monika. zob. Mioduszevska-Olszewska, Monika
 Olszewska, Oliwia 37
 Opiatowski, Ryszard 115
 Opolski, Krzysztof 29
 Orlicz-Rabiega, Piotr 226
 Pabiniak, Barbara. zob. Konarska-Pabiniak, Barbara
 Pajdała, Izabela 178
 Papliński, Andrzej 19
 Parzychowski, Robert 228
 Pawlaszczyk, Adam 16
 Perzyski, Jarosław 185
 Piasecki, Marcin 113
 Piekarski, Tomasz 91
 Piórkowska, Marika 20
 Pleczyński, Wiktor 126, 142
 Płuciennik, Łukasz 238
 Podpora, Agnieszka 214
 Popławski, Bogdan 93
 Rabiega, Piotr. zob. Orlicz-Rabiega, Piotr
 Raciniewska, Anna 117
 rad 85, 149
 Radwańska-Justyńska, Teresa 89, 150, 184, 186
 Radzka, Zenona 213
 (RK). 200
 Robak, Waldemar 60, 92
 Sądej, Jacek 118
 Sekelecka, Sylwia 18
 SK. 71, 99, 143, 146, 173, 194
 Smoliński, Leszek 247
 Smuk-Stratenwerth, Ewa 50
 Sobociński, Michał 189

Sobolewski, Radosław 206
Sokolnicki, Michał 81
Sokołowska, Joanna 5
Stachurska, Agnieszka 38, 122, 139, 216, 246
Stanuszkiewicz-Cegłowska, Blanka 137
Stańczak, Michał 84
Stefaniuk, Rafał 119
Stratenwerth, Ewa. zob. Smuk-Stratenwerth, Ewa
Sulkowska, Anna 147
Syperek, Anna 18
Szadkowska, Maria 79
Szatkowska-Kunavar, Marta 58
Szatkowska, Lena 57, 77, 82, 86, 190, 201, 225, 245
Szatkowski, Tomasz 45
Szczepanik, Artur 120, 207
Szczutowska, Ewa 78
Szkudlarska, Anna 66
Szymański, Krzysztof 23
Tureniec, Halina zob. Hylander-Tureniec, Halina
Twardowski, Andrzej 99
Typiak-Kowalska, Iwona 1
Waluś, Konrad Jan 239
Wanecki, Jarosław 183
Wąsowski, Maciej 206, 208-10
Węglińska, Anna 6
Wieczorek, Dariusz 103

Wieczorkowska, Zofia Maria. zob. Jurko-Wieczorkowska, Zofia Maria
Wielechowska, Małgorzata 28
Wiśniewska, Joanna 59, 64, 129, 144, 151, 153, 175, 187, 191,
195, 226
Wiśniewski, Janusz 51
Wojda, Magdalena 164
Wyczałkowski, Artur 211
Zawadka, Marcin 138
Zdrojewski, Marek Z 156
Zielińska, Barbara 240
Zięba, Krzysztof 19
Ziętek, Janina 30
Żyliński, Jan 70

**Powyższy wybór jest częścią
Bibliografii Mazowska Płockiego
dostępnej online na stronie www.ksiaznicaplocka.pl**

Opracowanie:

Justyna Bziuk, Ewa Kozłowska,
Wiesława Mazurska, Iwona Typiak-Kowalska

Książnica Płocka im. Władysława Broniewskiego

09-400 Płock, ul. Kościuszki 6
tel. (024) 268 00 21 lub 268 00 25
e-mail: dib@ksiaznicaplocka.pl

LISTA RECENZENTÓW KWARTALNIKA „NOTATKI PŁOCKIE” W 2020 ROKU

dr Grzegorz Gołębiowski
dr inż. Piotr Gryspanowicz
ks. prof. dr hab. Michał Marian Grzybowski
dr Tomasz Kordala
dr Agnieszka Krzętowska
dr Tomasz Piekarski
prof. UMK dr hab. Grzegorz Radomski
dr hab. Anna Maria Stogowska
prof. PW dr hab. inż. Renata Walczak
dr Norbert Wójtowicz
dr Mariusz Żuławnik

SPROSTOWANIE

Redakcja „Notatek Płockich” zamieszcza sprostowanie w sprawie omyłkowego podpisu pod zdjęciami w numerze 4/2020. Podpis pod zdjęciem na str. 36 powinien brzmieć: *Wręczenie Medalu Dwusetlecia TNP prof. dr. hab. Andrzejowi Grzywaczowi Członkowi Rzeczywistemu PAN oraz Członkowi Prezydium Rady Towarzystw Naukowych PAN przez prof. dr. hab. inż. Zbigniewa Kruszewskiego Prezesa TNP*, natomiast na str. 38: *Prezes TNP prof. dr hab. inż. Zbigniew Kruszewski (w środku) oraz dr Tomasz Piekarski Sekretarz Generalny TNP (z lewej) odbierają Medal Polskiej Akademii Nauk z rąk prof. dr. hab. Romualda Zabielskiego Wiceprezesa PAN*

Wersja cyfrowa numeru 4/2020 jest poprawna.

Za pomyłkę przepraszamy.

NASI AUTORZY

- BARTOSZ BIJAK** — mgr etnologii i historii, naczelnik Oddziałowego Biura Upamiętniania Walk i Męczeństwa IPN w Łodzi
- GRZEGORZ GOŁĘBIEWSKI** — dr nauk humanistycznych, nauczyciel historii w III Liceum Ogólnokształcącym w Płocku, wykładowca w Szkole Wyższej im. Pawła Włodkowica w Płocku, wiceprezes Towarzystwa Naukowego Płockiego, redaktor naczelny „Notatek Płockich”
- WOJCIECH JERZY GÓRCZYK** — mgr historii, kustosz Muzeum Romantyzmu w Opinogórze. Obszary zainteresowań naukowych to historia Kościoła, Mazowsza oraz rodu Krasińskich
- ANNA MARIA STOGOWSKA** — dr hab. nauk humanistycznych, była dyrektor Biblioteki im. Zielińskich TNP i Archiwum Państwowego w Płocku, członek Towarzystwa Naukowego Płockiego
- TOMASZ STOLARCZYK** — dr nauk humanistycznych w zakresie historii, pracownik Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego, członek Towarzystwa Naukowego Płockiego Oddział w Łęczycy
- JOANNA UTKIN** — prof. zw. dr hab., wykładowca w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie, kierownik Zakładu Ekonomii Matematycznej w Katedrze Matematyki i Ekonomii Matematycznej w Kolegium Analiz Ekonomicznych
- ZBIGNIEW ZYGLEWSKI** — dr hab., prof. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, historyk mediewista, autor licznych opracowań i artykułów naukowych
- Autorki Bibliografii** — **Justyna Bziuk, Ewa Kozłowska,
Wiesława Mazurska, Iwona Typiak-Kowalska**